

Jacques ATTALI

Scurtă istorie a viitorului

eseuri & confesiuni

UNE BRÈVE HISTOIRE DE L'AVENIR
de Jacques Attali

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,
sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

ATTALI, JACQUES

Scurtă istorie a viitorului / Jacques Attali; trad. de Mihai Ungurean. – Iași: Polirom, 2016

ISBN print: 978-973-46-6167-1
ISBN ePub: 978-973-46-6186-2
ISBN PDF: 978-973-46-6187-9

I. Ungurean, Mihai (trad.)

32.01

Printed in ROMANIA

Jacques ATTALI

Scurtă istorie a viitorului

Cu un capitol pentru ediția
în limba română

Traducere de Mihai Ungurean

POLIROM
2016

JACQUES ATTALI (n. 1943), eseist, doctor în științe economice, a fost timp de zece ani consilier al lui François Mitterrand. Este fondatorul a patru instituții internaționale: Action Contre la Faim, Eureka, Positive Planet și Banca Europeană pentru Reconstrucție și Dezvoltare. Semnează peste o mie de editoriale apărute în *L'Express* și peste 60 de cărți, traduse în 20 de limbi și vândute în 7 milioane de exemplare peste tot în lume. Dintre acestea, menționăm *L'antiéconomique* (1990), *Economie de l'apocalypse – Trafic et prolifération nucléaire* (1995), *Fraternités: Une nouvelle utopie* (1999), *C'était François Mitterrand* (2005), *Tous ruinés dans dix ans? Dette publique: la dernière chance* (2010), *Demain, qui gouvernera le monde?* (2012), *Histoire de la modernité: Comment l'humanité pense son avenir* (2015).

Alas! It is delusion all:
The future cheats us from afar,
Nor can we be what we recall,
Nor dare we think on what we are.

Vai! Totul nu-i decât părere:
Viitoru-și râde de noi din depărtări,
Nu putem nici să fim asemeni amintirilor noastre,
Și nici să-ndrăznim a ne-accepta așa cum suntem.

Lord Byron
Stanzas for Music

Cuvânt înainte

Astăzi decidem cum va fi lumea în 2050 și tot astăzi o pregătim pe aceea din 2100. În funcție de ceea ce facem noi acum, copiii și nepoții noștri vor locui într-o lume în care se va putea trăi sau vor traversa un infern blestemându-ne. Pentru a le lăsa o planetă locuibilă, trebuie să ne dăm osteneala să gândim viitorul, să înțelegem de unde vine și cum trebuie acționat asupra lui. Nu-i un lucru imposibil: Istoria respectă niște legi care, odată cunoscute, ne permit s-o prevedem și s-o orientăm.

Situația e limpede: forțele pieței au luat planeta în stăpânire. Ultima expresie a triumfului individualismului, acest marș victorios al banului explică esența celor mai recente convulsii ale Istoriei: pentru a o accelera, refuza sau stăpâni.

Dacă această evoluție va continua, banul va spulbera tot ce i-ar putea sta în cale, inclusiv statele: da, încet-încet, va măcina și Statele Unite ale Americii. Devenită lege mondială unică, legea pieței va duce la apariția a ceea ce voi numi aici *hiperimperiul*, entitate planetară de necuprins, făuritoare de noi valori comerciale și de noi forme de alienare, de bogăție, dar și de sărăcie extreme; curbe de sacrificiu vor fi impuse naturii înseși; sectorul privat își va adjudeca totul, inclusiv armata, poliția și justiția. Ființa umană își va adăuga treptat proteză după proteză, înainte de a deveni ea însăși un artefact vândut în serie unor consumatori pe cale să devină ei înșiși niște artefacte. Apoi, inutil în cele din urmă propriilor creații, omul va dispărea și el.

Dacă omenirea refuză acest viitor și întrerupe în mod violent procesul globalizării, înainte chiar de a se fi eliberat de alienările ei anterioare, ea va bascula

într-o succesiune de barbarii regresive și războaie devastatoare, utilizând arme încă de neimaginat astăzi, opunând state, grupări religioase, entități teroriste și pirați privați. Voi numi acest război *hiperconflictul*. Și el ar putea face omenirea să dispară.

În sfârșit, dacă mondializarea poate fi pusă sub control fără a fi refuzată, dacă piața poate fi delimitată fără a fi abolită, dacă democrația poate deveni planetară rămânând totuși concretă, dacă dominația unui imperiu asupra lumii întregi poate lua sfârșit, atunci se va deschide un nou orizont infinit de libertate, de responsabilitate, de demnitate, de autodepășire, de respect pentru celălalt. Este ceea ce voi numi *hiperdemocrația*. Ea va duce la instalarea unei guvernări mondiale democratice și a unui ansamblu de instituții locale și regionale. Printr-o utilizare regândită a fabulosului potențial al noilor tehnologii, ea va permite tuturor accesul la gratuități și îmbelșugare, va permite fiecăruia să profite în mod echitabil de binefacerile imaginației societății de consum, să-și apere libertatea de propriile excese și de cele ale dușmanilor săi, să lase generațiilor viitoare un mediu înconjurător mai bine protejat, să plăsmuiască, inspirându-se din înțelepciunea tuturor popoarelor, noi moduri de a conviețui și de a făuri ceva împreună.

Așadar putem povesti istoria următorilor 50 de ani: până în 2035, va lua sfârșit dominația imperiului american, la fel de provizorie ca a tuturor predecesorilor săi; apoi, unul după altul, se vor năpusti asupra noastră trei valuri succesive ale viitorimii: *hiperimperiul*, *hiperconflictul*, *hiperdemocrația*. Două dintre ele *a priori* pustiitoare. Cel de-al treilea *a priori* imposibil.

Fără îndoială că aceste trei ipostaze ale viitorului se vor împleti: de fapt, ele se împletesc deja. Cred în victoria hiperdemocrației, cam prin 2060, ca formă superioară de organizare a omenirii, expresie ultimă a motorului Istoriei: libertatea.

* * *

Pentru a fundamenta și explica acest pronostic, consider că e normal să relatez aici povestea acestui viitor.

O întreprindere absurdă, vor zice unii. Atâtea evenimente, atâția indivizi care-i pot inversa cursul! Căci, pe deasupra, dacă fundamentul Istoriei este dobândirea libertății individuale, atunci însăși această finalitate o face imprevizibilă. Pentru edificare, doar câteva exemple: dacă în 1799 generalul Bonaparte nu s-ar fi bucurat de un asemenea ascendent asupra contemporanilor săi, în urma Revoluției franceze ar fi putut rezulta încă de pe atunci o republică parlamentară, permițându-ne astfel să luăm un avans de un secol față de Istoria reală. Dacă în iunie 1914, la Sarajevo, un asasin și-ar fi ratat ținta, nu s-ar mai fi declanșat primul război mondial sau, în orice caz, nu așa cum s-a întâmplat. Dacă în iunie 1941 Hitler n-ar fi invadat Rusia, el ar fi putut, la fel ca generalul Franco, să moară la putere și în patul lui; dacă în același an Japonia ar fi atacat Rusia, și nu Statele Unite, poate că acestea n-ar mai fi intrat în război și n-ar fi eliberat Europa, așa cum n-au eliberat niciodată nici Spania, nici Polonia; poate că Franța, Italia și restul Europei ar fi rămas sub cizma hitleristă cel puțin până pe la sfârșitul anilor '70. În sfârșit, dacă secretarul general al Partidului Comunist sovietic, Iuri Andropov, n-ar fi murit prematur și dacă succesorul succesorului său ar fi fost, așa cum era prevăzut, Grigori Romanov, și nu Mihail Gorbaciov, probabil că Uniunea Sovietică ar mai fi existat și astăzi.

Încercarea de a face preorociri asupra viitorului pare absurdă și pentru că toate reflecțiile în legătură cu acest subiect nu sunt, în general, decât niște elucubrații asupra prezentului; astfel, încă de pe vremea primelor societăți omenești, discursul asupra vremurilor viitoare se rezuma la prezicerea unei eterne întoarceri a aștrilor și a unor recolte bune. Pentru preoți și prezicători, oamenii nu puteau supraviețui decât prin revenirea ploii și a soarelui; o lume mai bună nu era posibilă decât într-un cosmos dincolo de cel vizibil, spațiu ideal, stabil, dar ciclic și el, și a cărui instaurare ținea mai mult de voința enigmatică a zeilor decât de ceea ce făceau oamenii. Când a devenit clar că inovația poate îmbunătăți viața materială, intelectuală și estetică, au apărut, mai întâi în jurul Mării Mediterane, câteva popoare hotărâte

să conceapă și să pună în aplicare proiectul unui progres terestru. Cei care au gândit apoi viitorul Pământului (filosofi, artiști și juriști, savanți, economiști, sociologi, romancieri și futurologi) l-au descris, în general, tot ca pe o prelungire naivă a propriului lor prezent. Astfel, pe la sfârșitul secolului al XVI-lea, cu toții pronosticau că apariția în Europa a caracterelor mobile de tipar nu vor face decât să întărească pozițiile celor două puteri dominante pe atunci, Biserica și Imperiul; tot așa, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, majoritatea analiștilor nu vedeau în mașina cu aburi decât o atracție de bâlci care nu putea schimba cu nimic caracterul agricol al economiei; în sfârșit, pentru cea mai mare parte a observatorilor, pe la sfârșitul secolului al XIX-lea, electricitatea avea doar un singur viitor: acela de a permite un alt iluminat stradal. Iar dacă la începutul secolului XX unii prevesteau apariția submarinului, a avionului, a cinematografului, a radioului sau televiziunii, nimeni – nici măcar Jules Verne – nu credea că toate acestea vor modifica ordinea geopolitică dominată până atunci de Imperiul Britanic; cu atât mai mult, nimeni nu întrevedea declinul Europei, instaurarea comunismului, fascismului și nazismului și încă și mai puțin apariția artei abstracte, a jazzului, a armei nucleare sau a contracepției. De asemenea, la sfârșitul secolului trecut, mulți continuau să privească internetul și calculatorul personal ca pe niște curiozități de mică importanță și puțini au fost cei care-și imaginau ca fiind posibil mariajul homosexual. În sfârșit, până mai ieri încă, foarte puțini analiști anticipau revenirea Islamului pe marea scenă a Istoriei.

Chiar și astăzi, majoritatea povestirilor despre viitor nu sunt decât niște extrapolări ale unor tendințe deja manifeste. Puțini oameni riscă să facă pronosticuri cu bătaie lungă, să anunțe bifurcații, răsturnări, schimbări de paradigmă, îndeosebi în materie de moravuri, cultură sau ideologie. Și mai puțini riscă să anticipeze crispările ideologice care ar putea încetini sau chiar stăvili aceste falii de mare adâncime.

Și totuși, în următoarea jumătate de secol, totul se va schimba în multiple direcții, deloc greu de anticipat.

După ce le-am evocat în câteva rânduri la începutul acestei introduceri, iată acum și un rezumat de câteva pagini al prezentului eseu.

Totul va începe printr-o revoluție demografică. Exceptând cazul cine știe cărei catastrofe de proporții, în 2050, Pământul va fi locuit de 9,5 miliarde de oameni, așadar cu 3 miliarde mai mult decât azi. Speranța de viață în țările cele mai bogate se va apropia de 100 de ani; natalitatea va stagna, rămânând foarte probabil aproape de pragul reproducției. În consecință, omenirea va îmbătrâni. Vom număra cu 360 de milioane de locuitori mai mulți în China, cu 600 de milioane mai mulți în India, cu 100 de milioane mai mulți în Nigeria și în Bangladesh, cu 80 de milioane mai mulți în Statele Unite, cu 9 milioane mai mulți în Franța, cu 10 milioane mai puțini în Germania și, poate, cu 30 de milioane mai puțini în Rusia. Două treimi dintre locuitorii planetei vor trăi în orașe, a căror populație se va dubla tot așa cum ar trebui să se dubleze cantitatea de energie și de produse agricole consumate. Numărul persoanelor adulte din câmpul muncii se va dubla și el; mai mult de două treimi dintre copiii născuți în acest an vor trăi în cele mai sărace douăzeci de țări.

Vor avea loc multe alte schimbări ce pot fi prevăzute cu o anumită precizie: într-adevăr, observată de-a lungul unei perioade foarte mari, Istoria se îndreaptă cu încăpățânare într-o anumită direcție, unică, pe care nici o schimbare bruscă, fie ea și de durată, n-a reușit până în prezent s-o deturneze în mod durabil: *de la un secol la altul, omenirea impune preeminența libertății individuale asupra oricărei alte valori*. Ea o face prin respingerea treptată a resemnării față de orice formă de aservire, prin progrese tehnice permițând reducerea oricărui efort, prin liberalizarea moravurilor, a sistemelor politice, a artei și a ideologiilor. Altfel spus, istoria omenirii este istoria emergenței persoanei ca subiect de drept, autorizată să gândească și să-și stăpânească destinul, liberă de orice constrângere în afara respectării dreptului celorlalți de a se bucura de aceleași libertăți.

Această evoluție, rezervată deocamdată celor mai bogați, duce la repunerea permanentă în discuție a

puterilor instaurate și la apariția unor noi puteri. În particular, pentru a impune această întâietate a individului asupra societății, popoarele au elaborat progresiv diverse sisteme de repartiție a bunurilor mai de preț. Mult timp, ele au lăsat această sarcină în seama bunului-plac al unor șefi militari, al preoților și al capetelor încoronate din fruntea regatelor și imperiilor; apoi, o nouă clasă conducătoare, mai numeroasă și mai mobilă, aceea a negustorilor, a imaginat două noi mecanisme – revoluționare – de împărțire a bogățiilor: piața și democrația. Apărute în urmă cu aproape treizeci de secole, acestea s-au impus treptat; acum, ele modelează o parte tot mai importantă a realității lumii și condiționează adevărul.

În mod progresiv și în ciuda reacțiilor tot mai violente, piața a transformat, pe teritorii din ce în ce mai vaste, serviciile esențiale (alimentație, îmbrăcăminte, divertisment, locuințe, transport, comunicații), oferite întâi gratis – de bunăvoie sau prin constrângere –, în servicii de piață; le-a transformat apoi în obiecte industriale produse în serie, în adevărate instrumente ale autonomiei individuale.

Tot progresiv, libertatea ca valoare de piață a contribuit la elaborarea conceptului de *libertate politică*, mai întâi pentru o minoritate, apoi pentru cei mulți, cel puțin formal, pe teritorii din ce în ce mai întinse, înlocuind aproape peste tot puterea religioasă și militară. Pe scurt, dictatura a permis apariția pieței, din care s-a născut democrația. În acest fel, odată cu secolul al XII-lea au apărut *democrațiile de piață*.

Progresiv, spațiul lor geografic s-a tot extins: în ansamblul acestor democrații de piață, centrul puterii s-a deplasat treptat spre vest: în secolul al XII-lea, el a trecut din Orientul Apropiat în bazinul mediteranean, apoi în Marea Nordului, în Oceanul Atlantic și, în sfârșit, în Pacific (în zilele noastre). *Nouă „inimi"* și-au succedat una alteia: Bruges, Veneția, Anvers, Genova, Amsterdam, Londra, Boston, New York și, în zilele noastre, Los Angeles. Ansamblul omenirii, cu excepția Chinei și a Orientului Mijlociu, sunt de-acum parte componentă a acestei Ordini economice.

Tot progresiv, competiția a dus la concentrarea puterilor asupra piețelor și a democrației – presupunându-se

să acestea sunt accesibile în egală măsură tuturor – în mâinile unor noi elite mobile, deținătoare de capital și cunoștințe, contribuind ele însele la apariția unor noi inegalități.

Dacă această istorie multimilenară va mai continua o jumătate de secol, piața și democrația se vor extinde pretutindeni, inclusiv acolo unde, deocamdată, nu există: creșterea economică se va accelera, nivelul de trai va spori și el, iar dictatura va dispărea din țările unde încă este prezentă. Însă precaritatea și necinstea vor deveni reguli; apa și energia vor ajunge deficitare, climatul va fi periclitat; inegalitățile și frustrările se vor agrava; conflictele vor deveni mai numeroase și vor începe mari deplasări de populații.

În jurul anului 2035, după o îndelungată luptă și în mijlocul unei grave crize ecologice, Statele Unite, imperiu încă dominant, vor fi învinse de această mondializare a piețelor, îndeosebi financiare, și de puterea întreprinderilor, în special de cea a companiilor de asigurări. Epuizate din punct de vedere financiar și politic, ca toate celelalte imperii anterioare lor, Statele Unite vor înceta să mai gestioneze afacerile planetei; totuși, nu vor fi înlocuite de vreun alt imperiu și nici de o altă națiune dominantă. În mod provizoriu, lumea va deveni *policentrică*, gestionată de aproximativ 10 puteri regionale.

Apoi, cam prin 2050, piața, fără frontiere prin chiar natura ei, se va impune asupra democrației limitate instituțional la un anumit teritoriu. Puterea statului va descrește; noi tehnologii nanometrice vor reduce consumurile de energie și vor transforma până și ultimele servicii rămase colective: sănătatea, educația, securitatea și suveranitatea; vor apărea noi obiecte importante de consum (pe care le voi numi *supravegheton*), permițând măsurarea și controlul în conformitate cu normele: fiecare persoană va deveni propriul său medic, profesor și controlor. Economia va fi tot mai preocupată de economisirea energiei și a apei. Autosupravegherea va deveni forma extremă a libertății, iar limita ei va consta în teama de a nu putea respecta normele. Transparența va deveni o obligație: toți cei care vor fi tentați să-și ascundă apartenențele, apucăturile, starea sănătății sau nivelul

formației vor fi *a priori* suspecți. Creșterea longevității va aduce puterea în mâinile celor vârstnici, iar aceștia vor alege să se îndatoreze din ce în ce mai mult. Statul va intra într-un fel de eclipsă, lăsând întreprinderile și orașele în prim-plan. *Hipernomazii* vor conduce un imperiu fără un teritoriu anume, fără centru, deschis: un *hiperimperiu*. Nimeni nu va mai fi loial decât față de sine însuși; întreprinderile nu-și vor mai recunoaște nici o naționalitate; cei săraci vor constitui o piață printre atâtea altele; legile vor fi înlocuite cu contracte, justiția – cu arbitrajul, serviciile de ordine – cu mercenarii. Se vor instăpâni noi diversități: rațiunea principală a spectacolelor și a sporturilor va fi aceea de a-i distra pe sedentari, în vreme ce mase imense de nomazi ai mizeriei, *infranomazii*, se vor îngrămădi la frontiere în căutarea mijloacelor de a supraviețui. Companiile de asigurări, devenite factori de reflare ai lumii, vor fixa norme în fața cărora statele, întreprinderile și persoanele particulare vor trebui să se încline. Organismele private de control aflate în slujba acestor companii de asigurări vor veghea la respectarea normelor. Resursele vor deveni tot mai puține, roboții tot mai numeroși. Timpul, chiar și cel mai intim, va fi petrecut aproape în întregime cu utilizarea mărfurilor. Într-o bună zi, fiecăruia i se va putea cere să se autorepare, apoi să producă el însuși proteze, iar în final să fie clonat. Omul va deveni atunci un artefact consumator de artefacte, canibal consumator de obiecte canibale, victimă a bolilor epocii nomade.

Firește, toate acestea nu vor avea loc fără teribile convulsii: cu mult înaintea dispariției imperiului american, înainte ca manifestările climei să devină cvasiinsuportabile, unele populații își vor disputa teritorii și vor avea loc numeroase războaie; pirați, mercenari, mafii, mișcări religioase și națiuni întregi se vor dota cu arme noi, cu instrumente de supraveghere, de descurajare și de atac, utilizând potențialurile electronicii, ale geneticii și ale nanotehnologiilor. În plus, instaurarea hiperimperiului va face din fiecare dușmanul tuturor. Oamenii se vor bate pentru petrol și pentru apă, pentru păstrarea unui teritoriu sau pentru părăsirea lui, pentru a impune o credință și pentru

a combate altele, pentru distrugerea Occidentului sau pentru instituirea domniei valorilor sale. Dictaturi militare, ce vor recurge de-a valma la armate și servicii de ordine, se vor rândui la putere. Va izbucni poate chiar un război mult mai pustiitor decât cele de până acum, un *hiperconflict* cristalizându-le pe toate celelalte anterioare, capabil să distrugă întreaga omenire.

Cam prin 2060, cel mai devreme – dacă nu cumva omenirea va dispărea între timp sub un potop de bombe –, nici imperiul american, nici hiperimperiul, nici hiperconflictul nu vor mai fi tolerabile. Forțe noi, altruiste și universaliste, deja active astăzi, vor prelua puterea mondială sub impulsul irezistibil al necesității ecologice, etice, economice, culturale și politice și se vor răzvrăti împotriva exigențelor supravegherii, a narcisismului și a normelor. Ele vor conduce treptat lumea către un nou echilibru – planetar, de data aceasta – între piață și democrație: *hiperdemocrația*. Atunci, grație tehnologiilor, instituții mondiale și continentale vor organiza viața colectivă; vor fixa niște limite artefactului de piață, modificărilor aduse vieții și punerii în valoare a naturii și vor favoriza gratuitatea, responsabilitatea, precum și accesul la cunoștințe. Vor face posibilă astfel nașterea unei *inteligențe universale*, prin punerea în comun a capacităților creatoare ale tuturor ființelor umane, pentru a le depăși. O nouă economie, așa-zisă *relațională*, care va produce servicii fără a căuta să obțină profit din asta, se va dezvolta în concurență cu piața pentru a-i pune capăt acesteia, așa cum piața a pus capăt, cu câteva secole în urmă, feudalismului.

În acele timpuri, mai puțin îndepărtate decât s-ar putea crede, piața și democrația, în sensul în care le înțelegem noi astăzi, vor deveni concepte depășite, niște vagi amintiri, la fel de greu de înțeles pe cât au ajuns astăzi canibalismul ori sacrificiile umane.

* * *

La fel ca orice rezumat, cele spuse până aici ar putea să pară, evident, o schiță caricaturală, peremptorie și arbitrară; totuși, obiectivul cărții este să arate

că aceasta constituie imaginea cea mai verosimilă a viitorului. Nu este imaginea pe care mi-o doresc: am scris această carte tocmai pentru ca viitorul să nu semene cu ceea ce mă tem că va fi și pentru a contribui la dezvoltarea formidabilelor potențialități care se manifestă la ora actuală.

Cititorii mei cei mai fideli vor regăsi în cele ce urmează aprofundarea tezelor dezvoltate în eseurile și romanele mele precedente în care anunțam – cu mult înainte de a se vorbi în mod curent despre ele – bascularea geopolitică a lumii înspre zona Pacificului, instabilitatea financiară a capitalismului, mizele climatului, emergența bulelor financiare, fragilitatea comunismului, amenințările terorismului, amplificarea nomadismului, generalizarea utilizării telefonului mobil, a calculatorului personal, a internetului și a altor *obiecte nomade*, apariția și dezvoltarea gratuităților și a obiectelor personalizate, rolul major al artei (îndeosebi al muzicii) în diversitatea lumii. Cei mai atenți dintre cititori vor recunoaște anumite inflexiuni specifice gândirii mele: din fericire, ea n-a coborât din ceruri formată o dată pentru totdeauna.

În sfârșit, așa cum orice predicție este, înainte de toate, un discurs asupra prezentului, acest eseu este și o carte politică; sper că cititorul va putea să-i dea cea mai bună întrebuințare, acum, când se prefigurează atâtea evenimente majore, în Franța cel puțin la fel de numeroase ca și în alte locuri.

1. O istorie foarte îndelungată

Pentru a înțelege ce ne poate rezerva viitorul, trebuie să fac, măcar în linii mari, o istorie a trecutului. Se va vedea că acesta e traversat de invarianți și că există un fel de structură a Istoriei care ne permite să prevedem desfășurarea deceniilor viitoare.

Încă din cele mai îndepărtate timpuri, orice grup uman s-a constituit în jurul unor bogății, al unei limbi, al unui teritoriu, al unei filosofii sau al unui șef. Întotdeauna au coexistat trei puteri: cea religioasă, care fixează timpul rugăciunilor, dă ritm vieții agricole și determină accesul la viața viitoare; cea militară, care organizează vânătoarea, apărarea și cuceririle; cea economică, ce produce, finanțează și comercializează roadele muncii. Fiecare dintre aceste puteri stăpânește timpul controlând instrumentele de măsură specifice: observatoare astronomice, clepsidre, orologii care bat ora exactă.

În toate cosmogoniile, trei zei îi domină pe toți ceilalți și pun în scenă această treime a puterii: latinii îi numesc Jupiter, Marte și Quirinus – zeul suprem, al războiului și al banului. Sub puterea lor se află împărăția oamenilor obișnuiți. Mai jos, o putere de o altă natură le traversează pe toate celelalte și poate că într-o zi le va lua locul: puterea feminină, care controlează reproducerea generațiilor și transmiterea cunoștințelor.

Rând pe rând, fiecare dintre cele trei puteri dominante (religioasă, militară și economică) a avut controlul bogățiilor. Așadar putem povesti istoria omenirii ca pe succesiunea a trei mari ordini politice: *Ordinea rituală*, în care autoritatea este esențialmente religioasă; *Ordinea imperială*, în care puterea este înainte de toate militară; *Ordinea economică*, în care grupul dominant este cel care controlează economia. Idealul celei dintâi este teologic, al celei de-a doua e teritorial, iar al celei de-a treia este individualist.

În fiecare dintre aceste trei ordini, o societate rămâne stabilă atâta vreme cât grupul dominant controlează împărțirea bogățiilor. În Ordinea rituală el decide care este partea sacrificiilor, în Ordinea imperială care e partea monumentelor, iar în Ordinea economică – ce parte e destinată investițiilor productive. În toate cele trei ordini, apărarea propriei puteri e prioritară. Controlul bogăției de către grupul dominant este amenințat de războaie, de cataclisme naturale, de pierderile către exterior, de concurenți. Pentru a păstra puterea, grupul dominant caută să pună la punct în folosul său progresul tehnic, o exploatare mai intensivă a celor slabi sau o extindere a spațiului dominat. Dacă eșuează, un alt grup dominant îi ia locul.

Apoi, când este pusă în discuție însăși legitimitatea autorității, se instalează o nouă ordine, cu alte puteri, alte cunoștințe, alte moduri de cheltuire a surplusului, alte raporturi de forțe geopolitice. Rând pe rând, stăpânul devine sclav, soldatul ia locul preotului, iar negustorul îl înlocuiește pe soldat.

Firește, aceste evoluții nu cunosc segmentări definitive: în fiecare clipă coexistă trei ordini de putere, cu avansări premature, dar și cu reveniri.

Iată acum istoria acestor ordini, așa cum s-au născut și au dispărut, din Antichitatea cea mai îndepărtată. Această relatare permite degajarea unor legi ale Istoriei plecând de la fapte uneori aparent infime, anodine. Este esențial ca aceste legi să fie înțelese: ele vor mai fi valabile și în viitor și ne permit să-i prezicem cursul.

Nomadism, canibalism și sexualitate

Pentru a stabili aceste legi, trebuie să plecăm de la cele mai vechi date pe care le avem despre om. Acest lucru ne permite să înțelegem că aceeași forță a acționat dintotdeauna: cea a emancipării omului de sub toate opresiunile.

Viața a apărut în oceane în urmă cu 3,8 miliarde de ani, iar pe uscat ea a apărut în urmă cu numai 350 milioane de ani. Conform celor mai recente descoperiri, acum șapte milioane de ani, două primate (Toumai în Ciad și Orrorin în Kenya) coboară pentru prima dată din copaci – fără îndoială, în urma unei mari secete – și se adaptează mersului biped. Două milioane de ani mai târziu, o altă specie de primate, australopitecul, coboară și el din copaci și străbate ținuturile Africii Orientale și Australe. După alte trei milioane de ani, în aceeași regiune, doi dintre descendenții săi, *Homo habilis* și *Homo rudolfensis*, selectați de exigențele mersului biped, stau deja mai drept – așadar pot purta un creier mai greu. Culegători, hoitari, paraziți, ei învață să cioplească pietre pentru a se servi de ele ca de niște unelte și migrează dintr-o zonă în alta de-a lungul și de-a latul continentului african.

Supraviețuiesc doar primatele cel mai bine adaptate peregrinării și evoluează doar tehnicile de vânătoare și de cules compatibile cu deplasările.

Acum un milion și jumătate de ani, tot în estul Africii, alături de primatele din acele timpuri apare specia *Homo ergaster*, mai bine adaptată la peregrinări și la deplasarea rapidă decât celelalte. Deși e încă adus de spate, mișcarea l-a modelat binișor: și-a pierdut blana și e în stare să alerge. Se pare că prezintă chiar primele rudimente ale vorbirii.

În urmă cu un milion de ani, un descendent al lui *Homo ergaster* evoluează și dă naștere unei noi specii de primate: *Homo erectus*. Acesta părăsește, pentru prima oară, Estul african: parcurge, în câteva zeci de mii de ani, restul Africii, Europa, Asia Centrală, India, Indonezia și China.

O sută de mii de ani mai târziu apar – tot în Africa, se pare – două noi primate, și ele nomade: *Homo sapiens*, apoi *Homo heidelbergensis*, mai bine adaptați la mers decât predecesorii lor. Stau mai drept decât ceilalți, creierul le este mai voluminos, iar organizarea socială și limbajul sunt mai sofisticate. Singurele lor unelte sunt tot pietrele cioplite. Supuși integral forțelor naturii – ploaia, vântul și trăsnetul –, văd în ele manifestarea unor forțe superioare. Încă nu-și îngroapă morții; locuințele lor, încă precare, devin mai solide, iar uneltele sunt mai ingenioase. Toate aceste primate, vecine, dar nu asemănătoare, coexistă fără să se amestece. Încep să-și transmită din generație în generație anumite cunoștințe, ceea ce-i deosebește de toate celelalte specii de animale. O lecție pentru viitor: transmiterea este condiția progresului.

Acum 700 000 de ani, în China și în Africa, *Homo sapiens* stăpânește trăsnetul și învață să facă focul; pune chiar unele vegetale la copt și, prin urmare, își hrănește mai bine creierul. De asemenea, înțelege că se poate folosi de anumite

forțe înconjurătoare, ceea ce constituie o schimbare considerabilă. Tot acum inventează primele sale încălțări, își coase primele haine și străbate Europa, continent rece, acoperit de păduri.

Descendența lui *Homo sapiens* se împarte în mai multe ramuri. Una dintre ele evoluează înspre *Homo neandertalis*. Acum 300 000 de ani, acesta cutreieră Africa, Europa și Asia. Pentru prima dată, construiește pe unde trece colibe sofisticate și își îngroapă morții. În Europa, pe atunci izolată de ghețarii ce acoperă Alpii și Balcanii, *Homo neandertalis* coexistă cu celelalte primate fără să se amestece cu ele, fără să le înlocuiască.

Desigur, în acea epocă (așadar în urmă cu 300 000 de ani) începe și canibalismul – nu ca un act de violență, ci ca o practică rituală de însușire a forței celor morți. Îi găsim urmele până în zilele noastre, în raporturile pe care ființa umană le are cu orice consum. De asemenea, *Homo sapiens* descoperă că procreația este o consecință a actului sexual și că cei doi parteneri joacă fiecare un rol în această chestiune; așadar statutele sexelor se disting cu mai multă claritate. Masculii trăiesc între ei fără a schimba grupul, femelele, dimpotrivă – poate și pentru a evita incestul, care ar duce la slăbirea grupului –, părăsesc tribul la vârsta pubertății sau, cel puțin, se îndepărtează de el pentru a dispune de un spațiu al lor, uneori chiar în interiorul teritoriului comun al tribului. Sexualitatea și reproducerea încep să fie resimțite ca fiind distincte, ceea ce va constitui o tendință cu numeroase consecințe de-a lungul Istoriei.

În urmă cu vreo 160 000 de ani, tot în Africa, pe o altă ramură a lui *Homo sapiens*, apare prima specie modernă a omului, fruct fizic și intelectual al exigențelor vieții nomade: *Homo*

sapiens sapiens. Creierul său este mult mai sofisticat decât al celorlalte primate și trăiește în triburi mai mari, în cadrul cărora femeile sunt responsabile de educația copiilor. Pentru el, totul e înzestrat cu suflet: și natura, și obiectele. Își îngroapă morții, iar canibalismul, firește, este în continuare prezent. Speranța medie de viață încă nu depășește 25 de ani. Grupurile de oameni migrează din Orientul Mijlociu în Europa; nu acumulează nimic, nu economisesc, nu păstrează nimic ca rezervă și nu iau cu ei nici un lucru pe care să nu-l poată transporta, în afară de foc, unelte, arme, îmbrăcăminte, cunoștințe, limbi, ritualuri și amintiri. Apar primele schimburi de obiecte, de femei, de prizonieri: primele piețe. Și, fără îndoială, primele manifestări de sclavie.

În jurul anilor 85000 î.e.n., climatul planetei se răcește; *Homo sapiens sapiens* își amenajează primele adăposturi mai durabile și rămâne ceva mai multă vreme înăuntru. Călătorește mai puțin și coexistă în continuare cu multe alte specii de primate. Acestea se războiesc între ele pentru adăposturi, pentru femei sau pentru zonele de vânătoare. Conflictele lor au la bază câteva principii a căror simplitate reiese din vestigiile descoperite de arheologi: a speria, a ataca prin surprindere, a tăia liniile de comunicație ale dușmanului și a nu-i lăsa acestuia nici o clipă de răgaz; trădarea aliaților este ceva obișnuit, ca și simularea propriei fugi sau atacul pe la spate. Desigur, canibalismul este în continuare prezent, vizând mereu însușirea forței strămoșilor și ritualizarea raporturilor cu moartea. A mânca ceva viu pentru a trăi este o lecție valabilă și astăzi.

În jurul anilor 45000 î.e.n., primatele noastre locuiesc iarna în peșteri, iar vara în colibe.

Produc unelte tot mai specializate. Între membrii grupului se instaurează diviziunea muncii; odată cu aceasta apare și șomajul, pentru cei care nu mai contribuie direct la procurarea hranei.

După 5 000 de ani, clima planetei se încălzește și mai mult; ca și celelalte animale, primatele ies din adăposturi și-și reiau peregrinările. *Homo sapiens sapiens* străbate nu numai Europa și Asia, dar și Australia, un continent pe care l-au mai vizitat poate și alte primate (a fost un extraordinar periplu maritim, mult dincolo de linia orizontului). Ajunge și în cele două Americi, foarte probabil pe uscat, traversând strâmtoarea Bering. În Europa, o subspecie a lui *Homo sapiens sapiens*, numită astăzi „omul de Cro-Magnon", se întâlnește cu *Homo neandertalis*, venit aici cu 250 000 de ani mai devreme și stăpân incontestabil al locurilor. Aceste primate diverse coexistă în Europa mai bine de 10 000 de ani, pribegind neîntrerupt pe teritoriile vaste, pe care nu le părăsesc decât în caz de extremă necesitate.

Acum 30 000 de ani, fără să se știe prea bine de ce și într-un timp destul de scurt, dispar toate speciile de primate, inclusiv *Homo neandertalis*, cu excepția lui *Homo sapiens sapiens*.

Un singur primat populează acum planeta, singur în mijlocul a zeci de milioane de alte specii vii. Acum, doar el știe să transmită cunoștințe din generație în generație. Istoria omului poate să înceapă. Tot ce a învățat până acum vreme de două milioane de ani îi va servi pentru a construi ființa care suntem noi. Și ceea ce vom deveni.

Ritualizare și sedentarizare

În acea epocă – așadar acum 30 000 de ani –, unii oameni începeau, fără îndoială, să viseze la o lume ideală, fără nici un neajuns și în care să-și regăsească strămoșii. Cu alte cuvinte, apare ideea unei forțe supreme, vitale, ideea unui Dumnezeu, mai întâi unic. Canibalismul începe să lase loc ritualizării sale, în cursul unui sacrificiu religios: a mânca trupul unui om trimis la Dumnezeu pentru a se apropia de El. Proprietatea capătă contur; limbile se diversifică; diviziunea muncii devine mai complexă: unul face colibe, altul coase piese de îmbrăcăminte sau cioplește pietre, unii meșteresc unelte și arme, iar alții vânează, povestesc, îngrijesc bolnavii ori se roagă. Bărbații se impun în fața femeilor, își plasează mamele și surorile sub responsabilitatea fraților și a verilor. Apar interdicții care permit limitarea violenței: membrii unui grup se ajută reciproc, muncesc împreună, își cresc împreună copiii și mănâncă împreună; însă nu mai pot nici să vâneze, nici să culeagă și nici să consume împreună anumite animale și anumite plante ridicate la rang de totem și, mai ales, nu mai au relații sexuale între ei: odată incestul interzis, femeile pot să rămână în grup. O lecție pentru viitor: sacrul legitimează tabuurile.

Speranța de viață încă nu depășește 30 de ani. Omului începe să nu-i ajungă timpul pentru a transmite ceea ce știe generațiilor următoare. Dorința de a transmite este, de altfel, ceea ce-l deosebește tot mai mult de celelalte specii de animale.

Încet-încet, omul învață să disocieze ideea de Dumnezeu în mai multe categorii, în funcție de manifestările acestuia în natură: focul, vântul, pământul, ploaia etc. Așadar politeismul

este o formă religioasă ce decurge dintr-un monoteism primitiv, și tot sacrul contribuie la formarea politicului. Începe Ordinea rituală. Omul se gândește acum să-și însoțească morții în lumea de dincolo în morminte sofisticate, cu ceremonii, ofrande, sacrificii aduse defuncților, astfel încât să obțină din partea zeilor, la care se vor duce și ei cândva, protecție pentru cei rămași în viață.

În fiecare grup sau trib, un șef – preot și vraci în același timp – stăpânește violența prin locul pe care-l atribuie fiecăruia în raport cu sacrul. Fiecare șef este stăpânul interdicțiilor, al calendarului, al vânătorii și al forței. Cosmogoniile desemnează țapi ispășitori ce servesc și ca intermediari în relațiile cu lumea de dincolo. Cântul și flautul sunt primele mijloace de adresare către acești intermediari. Labirinturile sunt primele reprezentări metaforice ale acestor călătorii.

Obiectele făcute de oameni sunt considerate în continuare niște ființe vii. Schimbul lor și căutarea echivalențelor dintre ele înseamnă tot un fel de schimb, așa cum sunt schimburile de sclavi, de ostatici sau de femei; pentru obiecte se organizează o formă incipientă de troc, așa cum există deja, de multă vreme, unul pentru ființele umane. Aproape peste tot, dacă este scăpat de sub control, acest schimb de obiecte devine, ca și schimbul de ostatici, o sursă de violență. Deseori, el este ritualizat prin obligația de a tăcea impusă participanților la schimb. O lecție pentru viitor: cuvântul poate deveni o armă mortală; târgul este periculos, dacă nu este echilibrat.

În urmă cu 20 000 de ani, cele mai evoluate dintre aceste ultime primate, nomade și ele, se instalează în Orientul Mijlociu, o zonă cu un

climat deosebit de propice acum. Aici, ele găsesc din abundență, în stare naturală, produse care pot fi stocate (inul, grâul, orzul, mazărea și lintea) și animale care pot fi capturate (câinele, oaia, porcul, bovinele și calul). Câteva grupuri se stabilesc pentru perioade destul de îndelungate în locuri unde își construiesc primele case de piatră. Sacrul îi însoțește și aici: anumiți zei devin stăpânii unor întinderi de pământ.

Acum 15 000 de ani, acești mesopotamieni, încă nomazi, sapă puțuri și controlează turme de animale sălbatice, fără să le domesticească deocamdată; acordă tot mai multă importanță progeniturilor lor și protejează natura, considerată expresie a divinității.

Acum 10 000 de ani, pentru a vâna animale mai iuți decât el, omul inventează două instrumente revoluționare ce-i permit pentru prima oară să-și amplifice propria forță: propulsorul, prima pârghie, și arcul, primul motor.

Tot în acele timpuri, mesopotamienii fac din ce în ce mai bine diferența dintre act și consecințele sale; ei învață să ude ogoarele, controlează reproducerea animalelor în captivitate, reutilizează semințele plantelor, stochează rezervele în silozuri. Toate acestea necesitau o existență de durată în locuri fixe. De vreme ce oamenii încep să trăiască ceva mai mult, au mai mult timp pentru transmiterea cunoștințelor. Cosmogoniile devin mai complexe; în cadrul acestora, pământul și agricultura încep să ocupe un loc major. Zeii protectori ai călătoriilor sunt lăsați în planul secund. Astfel, la 150 000 de ani de la apariția sa, *Homo sapiens sapiens* inventează sedentaritatea. Sacrul basculează în glorificarea posesiunii solului: zeii sunt stăpâni ai pământului tot așa ca și ai cerului.

O mie ani mai târziu – așadar acum 9 000 de ani –, mesopotamianul se gândește să obțină,

prin încrucișări succesive, noi specii de animale, mai bine adaptate nevoilor sale. Devine și păstor. În aceeași perioadă, în China se dezvoltă o altă economie agricolă, bazată de data aceasta pe cultivarea meiului și creșterea porcilor, câinilor și găinilor.

Așadar sedentaritatea este ideea unui vânător; agricultura e invenția unui nomad, iar păstoritul e practica imaginată de un țăran.

În Mesopotamia și în Asia, unde populația se sedentarizează, progresele sunt fulgerătoare. În Asia Centrală, unele triburi (numite astăzi mongoli, indo-europeni și turci) învață să crească reni, cai și cămile. Tot ele descoperă roata, revoluționând condițiile de transport, dar și războaiele, și încep cucerirea câmpiilor mai fertile din Mesopotamia, India și China.

În fața năvălirilor, primele sate se baricadează; sunt construite case și întărituri de piatră; șefii colectează primele impozite pentru construirea armatelor. Apar primele state – sedentare, prin natura lor – care încearcă să facă față agresiunilor – nomade, prin natura lor. Sedentarii nu mai au nevoie de călători decât pentru a-și comercializa produsele și pentru a-i apăra, în avangardă, de nomazi. În mai multe locuri simultan, sedentarii descoperă cuprul și fac din el săgeți, apoi, amestecându-l cu cositor, obțin bronzul.

O lecție pentru viitor: din confruntarea nomazilor cu sedentarii, omenirea dobândește forță și libertate.

Aproximativ prin anul 5000 î.e.n., în China se organizează spații din ce în ce mai vaste, sub conducerea unui șef unic. Fără îndoială că aici se inventează, în acea vreme, ceea ce mai târziu va deveni ceramica și cârma vaselor plutitoare; și, mai ales, se pun bazele scrierii. În

nord, cultura Yang Shao dezvoltă o agricultură bazată pe cultivarea meiului; în sud, în provinciile maritime Jiang Su și Zhejiang, începe cultivarea orezului, adus din insulele Oceanului Pacific.

Odată cu scrierea, acumularea și transmiterea cunoștințelor devine mai ușoară. Astfel, din neantul preistoriei apar primele povestiri despre aventurile popoarelor și primele nume de principi. Apar, de asemenea, primele contabilități, primele echivalențe și, în curând, primele imperii.

Epoca imperiilor

Regatele de acum 6 000 de ani regrupează sate și triburi de pe teritorii din ce în ce mai întinse. Sacrul se estompează în fața forței, iar autoritatea preotului scade în fața militarului. Oamenii sunt puși să muncească sub amenințarea recurgerii la violență; priceperea esențială este cea care permite obținerea unui surplus agricol. Obiectele nu mai au nici nume, nici personalitate; sunt niște artefacte, susceptibile de a fi schimbate prin troc, devenind simple unelte. Sclavia la care sunt supuși cea mai mare parte a oamenilor este condiția libertății unei minorități. Șeful fiecărui regat sau imperiu este totodată principe, preot, căpetenie militară, stăpân al timpului și al puterii, Om-Dumnezeu. El este singurul autorizat să lase o mărturie a exsitenței sale printr-un mormânt personalizat: ceilalți continuă să moară în anonimat. Așadar odată cu principele apare și noțiunea de *individ*, după cum, odată cu dictatura sa, se înfiripă și primul vis de libertate.

Un adevărat imperiu se instaurează atunci când ia sub controlul său surplusul, care-i permite să se apere și să-i atace pe ceilalți. El

decade atunci când nu mai are destulă forță pentru a controla căile strategice.

În 2697 î.e.n., prima dată stabilită cu relativă certitudine, în nordul Chinei domnește cel dintâi principe al cărui nume s-a păstrat: Huang Di. Tot pe atunci, ceva mai la sud, înflorește cultura Long Shan: sate păzite, cu incinte din pământ bătătorit, precum și o organizare în sistem de principate, cum a fost Hao Xi'an. Aici se cresc vite și oi, se cultivă grâu și orz. Totuși, dezordinea era la ea acasă: este așa-zisa perioadă a „celor zece mii de regate".

În aceeași perioadă, în Egipt, primul principe occidental menționat în mărturiile scrise, regele Menes, stăpânește atât Egiptul de Sus, cât și Egiptul de Jos și înalță monumente de piatră pentru perpetuarea gloriei sale; alte popoare, numite „indo-europene" și „turcice", pun bazele unor civilizații în India de Nord și în Mesopotamia; altele, numite „turcice" și „mongole", creează orașe-cetăți în Mesopotamia (Ur, Sumer, Ninive și Babilon). O nouă invenție revoluționară, scrierea cuneiformă, apărută puțin mai înainte, permite păstrarea urmelor uneia dintre primele cosmogonii, *Epopeea lui Ghilgameș*, o reflecție asupra dorinței ca motor al Istoriei, matrice a majorității textelor cu caracter sacru din această regiune. În aceeași perioadă, în India sunt redactate *Upanișadele*, reprezentare literară majoră ce exprimă o nouă viziune asupra lumii și o nouă etică a refuzului dorinței. Astfel, cele două mari viziuni asupra lumii contemporane sunt deja formulate sub formă de schițe.

În Egipt, în jurul anului 2400 î.e.n., faraonul Kheops ordonă construirea piramidei care-i poartă și astăzi numele. În bazinul mediteranean, în China, în Siberia, în Asia Centrală și în India de Nord, arienii, mongolii, indo-europenii (sciții,

apoi sarmații) și turcii (xiongnu și khazarii) dezvoltă civilizații de un mare rafinament, ilustrate prin orașe, palate, întărituri, fortărețe, opere de artă, arme, bijuterii, ceremonii ritualice și birocrații. Toate sunt organizate în jurul însușirii surplusului prin forță. În China – de pe acum, zona cea mai populată, mai dinamică și cu cea mai intensă activitate comercială – apare metalurgia; tot de atunci datează și primele carapace de broască-țestoasă ornate manual, sursă a scrierii chinezești. Tot aici se dezvoltă o filosofie a Istoriei dominată de yin și yang, influențată de cele cinci elemente primordiale și de hexagramele Yi King. Literatura vremii vorbește despre un „Împărat Galben" a cărui existență este la fel de legendară ca și aceea a dinastiei sale, Xia.

Apoi, exact ca în cazul civilizațiilor precedente, fiecare dintre acestea e înlocuită de altele, care se înverșunează uneori să șteargă până și urmele civilizațiilor anterioare.

În Babilon, în 1792 î.e.n., împăratul Hammurabi lasă urme ale legilor sale într-un cod care va sta la baza multora de după el chiar înainte ca imperiul să fie jefuit de invadatorii hitiți. În China încep domniile din dinastia Chang, caracterizată printr-un înalt grad de dezvoltare a arhitecturii și a prelucrării bronzului, dar și prin fabricarea vaselor pentru sacrificiu sau prin practicarea ghicitului bazat pe interpretarea carapacelor de broască-țestoasă. Indo-europenii tokharieni aduc în China carul, asigurând astfel stăpânirea Asiei Centrale. În 1674 î.e.n., Egiptul intră în declin, fiind invadat de triburi războinice venite din Asia, cu caii și carele lor: este vorba despre hiksoși, care întemeiază o nouă dinastie de faraoni.

În America și în Africa, numeroase alte civilizații care au ignorat utilitatea roții și a domesticirii

calului au dispărut de îndată ce resursele naturale locale s-au epuizat.

În 1364 î.e.n., tot în Egipt, un faraon local, Amenophis al IV-lea, cunoscut apoi sub numele de Akhenaton, reinstaurează pentru o vreme ideea unui zeu unic. Ceva mai târziu, în 1290 î.e.n., unul dintre succesorii săi, Ramses al II-lea, respinge atacurile hitiților veniți din Mesopotamia și-și întinde imperiul pe distanțe niciodată atinse până atunci.

În acest stadiu al dezvoltării omenirii, pe pământ există peste 50 de împărății, care se înfruntă sau dispar. Este tot mai greu să gestionezi ansambluri din ce în ce mai vaste: pentru așa ceva este nevoie de tot mai mulți sclavi și soldați, de tot mai multă organizare teritorială. Însăși ordinea imperială începe să-și piardă sensul: forța nu mai e suficientă.

Tot în acea epocă, făcându-și loc în istorie printre imperii, câteva triburi venite din Asia se instalează pe coastele și insulele Mediteranei. Spre deosebire de majoritatea popoarelor dinaintea lor, care se baricadează în fortărețe și în exigențele ciclice ale agriculturii, micenienilor, fenicienilor și evreilor le place schimbarea, pe care o consideră, într-un fel sau altul, o formă a „progresului". Chiar dacă și ei își venerează strămoșii, cinstindu-i pe cei care le mijlocesc relațiile cu zeii, chiar dacă își iubesc pământurile, pe care le divinizează, acești mediteraneeni pun mai presus de toate drepturile – politice și economice – ale celor vii. Negoțul și banii sunt cele mai bune arme ale lor, iar principalele lor terenuri de vânătoare sunt marea și porturile.

Astfel, chiar în centrul ordinii imperiale se conturează niște societăți radical noi, având la bază ideea de libertate. Odată cu ele apare ceea ce va deveni mai târziu democrația de piață, Ordinea economică.

2. Scurtă istorie a capitalismului

Dacă vrem să înțelegem extraordinarele surprize pe care ni le-ar putea rezerva viitorul, trebuie să cunoaștem esențialul celor din trecut. Într-adevăr, ele ne ajută să discernem ceea ce este posibil, ceea ce se schimbă și ceea ce e invariabil și, mai ales, ne ajută să fim mai conștienți de formidabilele potențialități ale Istoriei.

În secolul al XII-lea î.e.n., pe țărmul Mediteranei, în interstițiile imperiilor, se conturează primele piețe și democrații. Două mii de ani mai târziu, ele vor constitui Ordinea economică. Pe aici ne situăm și noi și, fără îndoială, vom rămâne încă multă vreme. Iată care este istoria și care sunt legile acestei Ordini, valabile și pentru viitor.

Chiar dacă manualele de istorie se interesează și în zilele noastre mai mult de principi decât de negustori, chiar dacă ele preferă să relateze ascensiunea și decăderea împărăților ce vor continua să-și împartă lumea și în mileniile următoare, esențialul evoluției Istoriei se află, din acel moment, în altă parte: în nașterea unei ordini individualiste, care și-a făcut din drepturile omului un ideal absolut. O ordine capabilă să producă, prin violarea neîncetată a propriului ideal, bogăție mai mult decât oricare dintre cele anterioare ei.

La început, această ordine nu este decât un minuscul parazit în interiorul societăților teocratice sau imperiale. Apoi, ea le face concurență principilor și-i înlocuiește treptat cu negustorii, toate serviciile devenind produse în serie. Pe un spațiu din ce în ce mai extins, cu tehnologii din ce în ce mai eficiente, prin violență sau nedreptate, dar și prin splendoare, este instaurată piața și democrația, *democrația de piață*. Cu toate reacțiile contrare (care închid încă pentru mulți perspectiva), acest minuscul parazit pune bazele Ordinii economice. El face să triumfe un ideal de libertate pentru fiecare ființă umană – în orice caz, pentru cele mai bine pregătite s-o cucerească. De la un secol la altul, el pune la punct toate instituțiile sale, care vor cunoaște într-o zi paroxismul.

Idealul iudeo-grec: noul și frumosul

Prin anul 1300 î.e.n., modul ciclic de a concepe lumea, dominant până atunci, suferă o modificare datorată câtorva mediteraneeni înzestrați cu o inventivitate nemaiîntâlnită până atunci: grecii, fenicienii și evreii. Acestora le este comună pasiunea pentru progres, pentru metafizică, pentru acțiune, pentru ceea ce este nou și frumos.

Pentru a se apăra mai bine de vecini, grecii revoluționează corăbiile, armele, olăritul și cosmogonia. Instalați în Siria și pe coasta Mediteranei, fenicienii creează primul alfabet ce permite transcrierea altor limbi, pentru a facilita schimburile comerciale cu vecinii lor. Exact în aceeași perioadă, câțiva păstori, care-și spun evrei, pentru a-și afirma mai ferm identitatea, părăsesc Mesopotamia și se stabilesc în Canaan, pământul făgăduit de Dumnezeul lor unic și universal.

Pentru aceste trei popoare, viața omului este bunul cel mai de preț; pentru ei, toți oamenii sunt egali (cu excepția sclavilor și a „veneticilor"); sărăcia e un blestem; lumea trebuie domesticită, îmbunătățită, reclădită din temelii, în așteptarea unui Mântuitor care va veni să schimbe legile. Pentru prima oară, viitorul omului pe Pământ este conceput ca putând – și trebuind – să fie mai bun decât trecutul. Pentru prima oară, îmbogățirea materială este privită ca o modalitate de a te apropia de zeul unic, respectiv de zei. Acesta este noul ideal; el va deveni idealul Occidentului, apoi al întregii Ordini economice până în zilele noastre: *idealul iudeo-grec*.

Un secol mai târziu, prin anii 1200 î.e.n., fenicienii fondează orașele Tyr, Sidon, Cartagina, Utica, Gades (Cádiz). Evreii părăsesc Canaanul pentru a merge în Egipt. În Peloponez, alte două popoare venite din Asia Centrală, dorienii și ionienii, dezvoltă și ei câteva orașe, dintre care Sparta, cetate preponderent agrară, folosind munca sclavilor străini, și Atena, mic port comercial orientat integral către larg. Spartanii, țărani și sedentari, devin o națiune militară din cauza fricii de propriii sclavi, în vreme ce atenienii, negustori, știutori de carte și marinari, se dotează cu o formidabilă flotă pentru a se apăra de vecinii lor. Tot atunci, conform legendei, Troia se prăbușește sub loviturile micenienilor, adică ale cretanilor, acesta fiind primul război dintre Europa și Asia.

Filosofi, interpreți, marinari, medici, artiști și negustori (greci, fenicieni și evrei, dar și mongoli, indieni și perși), toți aceștia dezvoltă, în acele vremuri, circuite comerciale între toate statele Eurasiei. Trecând toate hotarele, chiar și pe timp de război, ei pun în circulație idei și

produse, din Peninsula Iberică până în China, unde cei din dinastia Shang tocmai sunt răsturnați de la putere de către cei din dinastia Zhou, prima care a avut o existență bine delimitată din punct de vedere istoric și ai cărei împărați își iau titlul de *tianzi* („fii ai Cerului").

Pe la 1100 î.e.n., poporul evreu, revenit pe pământurile sale după șederea în Egipt, își alege drept conducători niște judecători. Apoi, prin anul 1000, pentru a se apăra mai eficient de filisteni (palestinieni), ei acceptă, fără nici o tragere de inimă, monarhia (Saul, apoi David și, în final, Solomon), bine delimitată, la rândul ei, din punct de vedere istoric, înainte de a se scinda (în 931) în două regate.

Ceva mai târziu, niște negustori atenieni revendică de la proprietari pământurile din jurul cetății; tot pe atunci, ei inventează numai pentru ei rudimentele pentru ceea ce vor deveni democrația și moneda.

Prima va pune capăt domniilor dinastice, iar cea de-a doua va permite exprimarea valorii oricărui obiect în funcție de un etalon unic. Și una, și cealaltă vizează smulgerea puterii din mâinile preoților și ale militarilor, pentru a o încredința negustorilor. Sclavii, atât de necesari celor două ordini anterioare, sunt încă pentru multă vreme esențiali pentru funcționarea noii ordini.

Idealul iudo-grec consideră că: libertatea este o finalitate, iar respectarea codului moral e o condiție a supraviețuirii; bogăția este un dar al Cerului; sărăcia e o amenințare. Libertatea individuală și Ordinea economică vor fi de acum înainte inseparabile și vor progresa împreună până în zilele noastre.

În jurul anului 850 î.e.n., fenicienii își perfecționează alfabetul; aproximativ sub această

formă îl utilizăm și astăzi. Arameenii se instalează în Siria, în timp ce, alături de ei, în Israel, proorocesc Amos, Isaia și Osea.

Puțin mai târziu, în 753 î.e.n. – în vreme ce minuscula Atenă este pe cale să devină una dintre cele mai influente puteri ale lumii, nu atât prin armatele sale, cât prin ideile și operele ei de artă –, în China, de departe cea mai mare putere demografică a momentului, împărații Zhou se sfâșie între ei după ce și-au împărțit imperiul în mai multe *regate combatante*; în acest timp, pe un alt țărm al Mediteranei, pe fondul unei indiferențe generale, se pun bazele unui nou oraș: Roma.

În punctul de întâlnire al Asiei cu Occidentul, Mesopotamia este, în acel moment, ținta tuturor invaziilor și locul unor deplasări masive de populație; în 722 î.e.n., asirienii din Sargon cuceresc Samaria și exilează poporul evreu în Asiria, înainte ca ei înșiși să fie izgoniți, în 630, de pe pământurile lor de către mezi, care îi retrimit pe evrei în țara lor.

Următoarele două secole sunt de-a dreptul amețitoare: principiile individualismului se precizează în ritmul unor evenimente cu consecințe pe termen lung. În 594 î.e.n., Solon impune atenienilor prima Constituție democratică din Istorie; în 586 î.e.n., regele babilonian Nabucodonosor distruge Ierusalismul și-i deportează din nou pe evrei, de data asta în Babilon; în 538 î.e.n., recent coborâți din munți, perșii, sub conducerea regelui Cirrus, se îndreaptă și ei către cîmpiile fertile ale Mesopotamiei, cuceresc Babilonul și-i trimit încă o dată pe evrei în Israel, înainte de a invada întreaga regiune – din Mesopotamia până în Egipt –, punând capăt o dată pentru totdeauna, în 525 î.e.n., bimilenarului Imperiu Egiptean. În aceeași epocă, un înțelept chinez,

Lao Zi, afirmă că fericirea constă în non-acțiune și că singura liberate adevărată este cea care-ți permite să nu depinzi de propriile dorințe. În India, un prinț bogat, Gautama, refuză să preia succesiunea tatălui său, devine „Iluminatul" – Buddha – și dă o nouă viață vechii doctrine a regiunii, hinduismul. Puțin mai târziu, în China, un alt înțelept, Confucius, susține că fericirea impune respectarea principiului politeței, a familiei, a tradiției, a ierarhiei și a strămoșilor.

Aici se situează marea cotitură ai cărei moștenitori suntem până astăzi și ale cărei urme viitorul le va purta încă multă vreme: *Asia înțelege să-l elibereze pe om de dorințele sale, în timp ce Occidentul vrea să-i ofere libertatea realizării lor*. În primul caz, lumea e considerată o iluzie, iar în cel de-al doilea ea trebuie să devină singurul loc al acțiunii și al fericirii. În primul caz se vorbește despre transmigrarea sufletelor, iar în celălalt, despre mântuirea lor.

În bazinul mediteranean (unde Roma devine, în 510 î.e.n., republică pentru câțiva cetățeni liberi), spre surpriza generală, minuscula Atenă rezistă asalturilor formidabilelor trupe ale Imperiului Persan, care cucerise totuși, unul după altul, toate cetățile grecești din Asia Mică. Mai mult, ajutată de Sparta, Atena pune pe fugă armatele persane: Darius, regele perșilor, admirator al celui mai mare filosof grec al epocii, Heraclit, este învins la Maraton în 490 î.e.n.; succesorul său, Xerxes, este zdrobit zece ani mai târziu, prin șiretenie, la Salamina. Pentru prima dată, o cetate minusculă rezistă unui imperiu. Dar nu va fi și ultima.

Astfel, mica lume a negustorilor, pe care încă nimeni n-o ia în serios, demonstrează deja că e stăpânită de o furie interioară, de o aprigă dorință de a trăi liber și că poate rezista cuiva

mult mai puternic decît ea. De altfel, este pentru prima oară când Occidentul rezistă unor invadatori veniți din Orient. Ordinea economică suscită de îndată interesul a numeroase popoare. Ea se întărește mereu, iar valorile sale capătă contur.

În vreme ce în Israel profeții le anunță dezastre iminente, în 444 î.e.n., Pericle, șef incontestabil al Atenei, face din metropola elenă o mare putere militară, economică și culturală; timp de douăzeci de ani, aici înfloresc sculptura, poezia, teatrul, filosofia și idealul democratic, până când, în 431 î.e.n., un război absurd împotriva Spartei duce la victoria unui vecin occidental, Filip, rege al macedonenilor.

O lecție universal valabilă: când o supraputere este atacată de o putere rivală, deseori un al treilea câștigă. Altă lecție: uneori, învingătorul își însușește cultura învinsului. În sfârșit, a treia lecție: în lume, puterea continuă să se deplaseze spre vest, chiar dacă principalele bogății rămân încă în est.

De aceea, după ce Filip își instituie controlul asupra Peloponesului (și în timp ce Platon dă o formă gândirii lui Socrate), fiul său Alexandru, elev al lui Aristotel, nu râvnește decât la India, unde ajunge în 327 î.e.n. Pleacă de acolo doi ani mai târziu, pentru a muri, în 323 î.e.n., în capitala Persiei. Imperiul său se divide în acest moment în trei părți – greacă, persană și egipteană –, a căror splendoare e lipsită de vitalitate. A trecut vremea Greciei.

Bogăția rămâne în răsărit. În India prosperă nenumărate mici regate ariene. În China, începând cu anul 220 î.e.n., în unsprezece ani de domnie remarcabilă, împăratul Qin Shihuangdi unifică țara prin construirea unei capitale, Xianyang, prin uniformizarea scrisului și înălțarea Marelui Zid,

înainte de a se îngropa în mijlocul a patru armate de piatră. La trecerea dintr-o eră în alta, o nouă dinastie, Han, adoptă confucianismul, rezistă invadatorilor Xiongnu și deschide „drumul mătăsii", prima legătură comercială cu Occidentul.

În Apus, Roma devine moștenitoare a grecilor fără să fi luptat realmente vreodată împotriva lor; ea pune bazele unui nou imperiu, primul cu centrul în Occident. Centrată pe aceleași valori iudeo-grecești, pe care le duce mai departe, Roma se autoconcepe ca o imitație a Atenei, la o scară mai mare, până și în privința panteonului său religios și a sistemului său politic. Trăgând învățăminte din înfrângerea Atenei în fața macedonenilor și din propriile înfrângeri suferite în fața galilor lui Brennus, Roma își asigură o puternică armată de uscat. În curând, cetatea controlează întreaga Europă Occidentală, nordul Africii și Mediterana, extinzându-se înspre Europa de Nord și Balcani. În 170 î.e.n., Antioh al IV-lea jefuiește templul din Ierusalim; în 125 î.e.n., partea de sud a Galiei devine provincie romană. *Pax romana* este la apogeu atunci când, în anul 44 î.e.n., generalul Iulius Cezar, întors triumfător din nordul Galiei, îngenunchează Senatul Republicii, include în el reprezentanți ai popoarelor supuse, încearcă să se proclame împărat și-și urmărește rivalii până în Egipt, pentru ca, la întoarcere, să fie asasinat. În 27 î.e.n., succesorul său Octavian devine Cezar Augustus, primul împărat. Preocupați să evite orice revoltă la hotare, succesorii săi zdrobesc revolta egipteană și-i reduc la tăcere pe toți disidenții, printre care, în 30 e.n., un rabin din Ierusalim pe nume Iisus, apoi pe alți evrei răsculați, înainte de a distruge Ierusalimul (în 70 e.n.) și de a-i masacra din nou pe evrei. Apăruse creștinismul.

În timpul primului conciliu (la Ierusalim, în 48), creștinismul (mai întâi aliat al romanilor împotriva evreilor, apoi încorporat acelorași resentimente) aduce păgânilor mesajul iudaismului, transformându-l: toți oamenii sunt reuniți întru Iisus Hristos; deoarece Mesia cel așteptat a sosit, poporul evreu, care-i vestise venirea, nu mai are nici o rațiune de a rămâne la fel și trebuie să se convertească; noul popor ales va fi Biserica; sărăcia și non-violența vor fi singurele căi către mântuire; condiția eternității e iubirea; acumularea de averi nu mai înseamnă binecuvântare; progresul nu se mai bucură de nici un interes. Așadar idealul iudeo-grecesc este serios modificat.

Se conturează un sincretism între gândirile creștină, romană, greacă și evreiască: iubirea de Dumnezeu este cea mai prețioasă dintre valori; numai Biserica și, prin urmare, principii care i se supun pot acumula bogății, care vor servi la a-i ajuta pe oameni să-și pregătească mântuirea.

Creștinismul câștigă în epocă un număr crescând de adepți în Imperiul Roman prin forța unică a filosofiei sale. În acel moment, el ar fi putut provoca un regres al Ordinii economice, al idealului de libertate și al individualismului în profitul fraternității, al egalității, al non-violenței, cumpătării și umilinței; numai că nu se va întâmpla așa ceva. O lecție pentru viitor: o doctrină religioasă, oricât de influentă ar fi, nu reușește să încetinească mersul înainte al ideii de libertate individuală. De fapt, până astăzi, nici o forță – nici religioasă, nici laică – n-a reușit să frâneze în mod durabil acest mers înainte.

Spre deosebire de alte imperii de până acum, în acest moment, Roma nu are rivali, ci numai dușmani: triburi venite dinspre răsărit, dornice

să profite de bogățiile și de climatul din spațiul mediteranean, o hărțuiesc din toate părțile.

Așadar Roma este nevoită să amplaseze la frontiere armate din ce în ce mai costisitoare. Trebuie să gestioneze și multitudinea de limbi și credințe ale soldaților ei, o logistică greoaie, și se confruntă cu dificultatea de a-i găsi finanțarea. Împăratul Marcus Aurelius merge până acolo încât petrece el însuși douăzeci de ani (între 160 și 180) la hotarele imperiului.

Numai că aceste eforturi eșuează: sub loviturile germanilor și ale slavilor, ei înșiși împinși din urmă de turci și de mongoli, Roma se retrage epuizată, concurată, mai nou, și de alte cetăți ale imperiului, cum ar fi Bizanțul în Asia Mică.

În 284, Diocletian încearcă încă o dată să colecteze pentru Roma impozite, acceptate din ce în ce mai puțin. Zadarnic. Imperiul nu mai dispune de mijloace pentru a-și finanța apărarea. În 313, succesorul său, Maxențiu, încercând să recâștige sprijinul poporului și al nobililor, acordă libertatea cultului pentru creștinii din ce în ce mai numeroși, dar totul e în zadar: în 320, Constantin, învingătorul lui Maxențiu, se convertește; în 395, la moartea împăratului Teodosie, Imperiul Roman, care nu mai putea fi gestionat dintr-un singur centru, se scindează definitiv în două părți, în jurul a două capitale: Roma și Bizanț, devenit Constantinopol. Începe istoria Imperiului Roman de Răsărit, iar Europa se îndepărtează de Asia.

Numeroase triburi indo-europene (goți, franci, vandali, slavi, alamani, lombarzi, teutoni, vikingi, huni și mongoli) se concentrează pentru a ataca ceea ce a mai rămas din Imperiul Roman de Apus. Acești invadatori nu se gândesc decât cum să devină romani – adică, de fapt, creștini și iudeo-greci – prin cultură și mod de viață. În

406, mase de migratori trec Rinul și pătrund în Imperiul Roman; hunii îi împing spre Roma pe vizigoți, care dau îndărăt în momentul loviturii de grație.

Sfârșitul este totuși aproape: în 476, la Roma, ultimul împărat al Occidentului, Romulus Augustulus, este înlocuit de un rege al herulilor, Odoacru. Imperiul Roman de Apus dispare. Pentru prima oară, un imperiu cade fără ca un altul să-i ia locul. Și nu va fi pentru ultima oară.

Format în jurul Constantinopolului, Imperiul Roman de Răsărit rămâne aproape intact. În Europa Occidentală, dimpotrivă, episcopii, principii și burgurile se organizează în mici puteri autonome. În 496, asemenea multor altor principi din Occident, Clovis, regele francilor, primește botezul creștin și se detașează de ultimele rămășițe ale Imperiului Roman. Bântuită de tâlhari și de bande înarmate, întreaga Europă se structurează în jurul unor regate în miniatură, al unor domenii rurale (ca în fosta Galie romană) și al unor mănăstiri, puținele spații protejate.

În tot acest timp, în Asia, în America și în Africa dispar alte imperii și regate, atunci când suveranii nu reușesc – ca la Palenque, în Mexic – să evite epuizarea resurselor naturale; altele supraviețuiesc, atunci când vreun cap încoronat organizează din vreme mutarea capitalei sale, așa cum s-a întâmplat, mai târziu, cu cetatea Amber din Rajasthan, mutată la Jaipur. În China, dinastiile se succed fără a mai reuși să refacă unitatea teritoriului, ruinată la sfârșitul dinastiei Han (începutul secolului al III-lea), până când, în 618, dinastia Tang va restabili unitatea țării. Budismul devine atunci religie de stat; capitala, Xi'an, este încă de departe orașul cel mai populat din lume. Apoi, împărații Tang intră și ei în

declin, în cursul unei perioade haotice numită „a celor cinci dinastii și a celor zece regate". Pretutindeni în lume, imperiile sunt tot mai fragile, tot mai greu de condus.

În 622, în Arabia, Mohamed, care va deveni cunoscut ca Profetul, fuge de la Mecca la Medina; mesajul său devine din ce în ce mai inflexibil și mai mobilizator; încet-încet este elaborat Coranul; începe istoria Islamului. În mai puțin de o sută de ani, această forță deopotrivă religioasă, politică și militară zdruncină structurile vechi, așa cum a făcut și creștinismul înaintea sa. Ea pune capăt, pe calea armelor, unor imperii milenare în numele unei noi forme de monoteism; în mai puțin de un secol, trupele succesorilor Profetului fondează chiar un nou imperiu, dar inconsistent, volatil, aproape nomad. Pentru a-și finanța armatele, primii califi, instalați la Damasc, apoi la Bagdad, recurg pentru prima dată la bancheri, toți evrei, singurii autorizați de religia lor să facă comerț cu bani. Trupele Islamului cuceresc rapid Orientul Mijlociu, Mesopotamia, Egiptul, Africa de Nord și Spania; populațiile sunt uneori convertite cu forța, înainte ca acești noi cuceritori să fie opriți la Poitiers, în 732, de către trupele lui Carol Martel.

Imperiul musulman, califatul, se organizează în jurul unor instituții mobile, mai eficiente decât cele ale imperiilor anterioare, utilizând în același timp toate cunoștințele și resursele acestora. Ajuns, alături de China, una dintre cele două mari puteri ale lumii, califatul își fixează capitalele la Bagdad și Córdoba. Găsim aici toate produsele, toate religiile și toate științele, într-o coexistență impregnată de neîncredere, marcată de hărțuieli. Drumurile devin mai sigure. Piețele Europei și ale Asiei se trezesc din nou la viață. Astfel, negustorii, bancherii, cărturarii,

muzicienii, poeții și soldații circulă dintr-un oraș în altul, dintr-un târg în altul.

Târguri, orașe și națiuni

În secolul al IX-lea, mai la nord, în vechiul Imperiu Roman de Apus, apar primele orașe-târguri ale creștinătății, relee pentru cele ale Islamului; iau naștere statele, în forme deocamdată embrionare. În anul 800, Imperiul Roman de Apus, mai mult o aparență decât o realitate, renaște în Germania, mai întâi sub domnia lui Carol cel Mare, apoi a lui Otto și Frederic. Alături se înfiripă două națiuni (Franța, dominată de franci, și Rusia, dominată de vikingi), precum și nenumărate principate întemeiate de vizigoți în Spania, de saxoni în Germania și Flandra, de lombarzi în Italia.

Această istorie este de fapt a noastră: și astăzi Franța, Rusia, Italia, Spania și Anglia poartă numele unora dintre invadatorii lor din acea epocă; în privința Germaniei, aceasta poartă numele a trei dintre ei, după limba în care sunt denumiți. Pe vikingi, nomazi veniți din Nord, îi găsim printre fondatorii popoarelor danez, suedez, francez, islandez, englez, rus și italian.

În China, în 960, unitatea sudului țării este înfăptuită de împărații Song, apoi consolidată, în 1115, de dinastia Jin, care se organizează îndeosebi sub presiunea militară a principatelor din Nord.

În bazinul mediteranean, Islamul este deocamdată în fruntea a ceea ce va deveni Ordinea economică. La Córdoba, capitala califatului, cel mai mare oraș din Europa, oamenii vorbesc araba, gândesc în greacă și se roagă în latină, arabă sau ebraică. Bogățiile vin de peste tot:

aurul din Africa, mirodeniile din Asia, grânele din restul Europei. În bibliotecile califatului există mai multe cărți decât în toate celelalte biblioteci europene la un loc.

Celălalt mare imperiu al lumii, cel chinezesc, controlează toate mările Asiei; coordonează exportul de mirodenii către Europa în schimbul unor produse agricole și meșteșugărești, pe vase impunătoare înzestrate cu cârme și busole.

La mijlocul secolului al XII-lea, Islamul european continuă să fie prima putere din bazinul mediteranean. La Córdoba, capitala unui imperiu musulman ce se întinde din Andaluzia până în Libia, prosperă o excepțională elită creatoare: bancheri, poeți, savanți, negustori, de la Omar Khayyam la Ibn Gabirol, de la Maimonide la Averroes. În Mediterana, flotele și armatele musulmane încep să înfrunte noile forțe ale principilor creștini plecați în cruciadă pentru a recuceri Locurile Sfinte și pentru a deschide o cale comercială către Asia.

La mijlocul secolului al XII-lea, cel mai mare oraș din Asia este tot Xi'an; Parisul, capitala celui mai populat regat din Europa, nu joacă în acea perioadă decât un rol economic și cultural marginal: cel mai puternic oraș din Europa continuă să fie Córdoba.

Aceasta până când, în 1148, noii stăpâni ai Córdobei, Almohazii, învățați într-ale credinței veniți din Sudul marocan, interzic musulmanilor studierea gândirii grecești și îi expulzează pe evrei și pe creștini din califatul lor. Asta în timp ce, de cealaltă parte a Mediteranei, alți șefi musulmani purced la recucerirea Locurilor Sfinte, ocupate cu puțin timp înainte de cruciați.

În acest an de legătură, Islamul triumfă în Orient, dar nu mai deține mijloacele de a câștiga și în Occident. Interzicându-și accesul la știință,

el pierde orice șansă de a se menține în fruntea Ordinii economice și intră în declin. Aproape simultan, același lucru se întâmplă și în China.

Așadar lumea se schimbă în mod radical: cele două mari imperii, chinez și musulman, întorc spatele competiției impuse de Ordinea economică. India, divizată în prea multe regate exotice, nu este deloc interesată de restul lumii, cel mult doar pentru a menține unele schimburi de mărfuri de preț necesare luxului în care se lăfăie câțiva maharajahi. Amenințat de Islam, Bizanțul nu mai are nici agilitatea, nici forța de a deveni o foarte mare putere economică.

Aceste evenimente de la mijlócul secolului al XII-lea vor cântări greu asupra prezentului și, așa cum se va vedea, asupra viitorului nostru.

Centrul puterii mondiale se mută acum în Europa creștină, fără a se instala totuși în unul dintre marile regate în formare: Franța, Anglia și Rusia rămân prizonierele sistemului specific vechilor imperii, sistemului feudal. Munca neplătită, efectuată gratis sau forțat, reprezintă încă aspectul esențial al producției, iar nobilimea se menține la putere ținându-i pe iobagi departe de tot ceea ce mișcă (mercenari, briganzi, negustori, marinari, medici, pelerini, jongleri, muzicieni, exploratori, filosofi și cerșetori). Chiar și în Franța, de departe țara cea mai populată și mai promițătoare, tot legea imperiului persistă: marea nu constituie un orizont, negustorul nu este stăpân, pământul continuă să fie principalul însemn al puterii.

Și totuși, în câteva târguri de pe continent, noua ordine, încă derizorie, parazită, neobservată, dar revoluționară, se insinuează în interstițiile regatelor: Ordinea economică, aceeași și în zilele noastre, este înfloritoare și, fără îndoială, așa va rămâne pentru foarte multă vreme.

În aceste prime burguri, este posibil să gândești mai liber decât în alte părți; puterile religioasă și militară pierd puțin câte puțin controlul economiei și al politicii; o nouă clasă conducătoare, formată din negustori și oameni de finanțe, își ridică propriile libertăți la rangul de valoare supremă; această clasă nouă exploatează munca sclavilor, a țăranilor, a salariaților și a meșteșugarilor, făcând din controlul mijloacelor de muncă instrumentul puterii sale. Această nouă elită se aliază și cu Biserica, ale cărei prejudecăți cu privire la îndeletnicirile legate de bani diminuează; simultan însă, aceasta din urmă sporește restricțiile impuse sexualității.

Aceste elite negustorești aprofundează idealul iudeo-grec, instituie libertatea de a circula, a crea, a transmite, a cunoaște și a face avere. Ele ocolesc apologia creștină a sărăciei și utilizează – în atelierele, antrepozitele, pe vasele sau în băncile lor – o muncă ceva mai liberă decât a sclavilor sau a iobagilor: munca salariată. Elitele nu sunt nici pacifiste, nici liberale: piața are nevoie de un stat puternic, pentru a instaura și apăra dreptul de proprietate. Cei care apără drepturile și interesele negustorimii sunt mercenarii. Aceasta permite elitelor să delege gestionarea afacerilor lor comune unor reprezentanți ai grupului lor, unii fiind însărcinați să redacteze legile, alții să le aplice, aceștia din urmă fiind uneori controlați de primii.

În spațiul privat, libertatea fiecăruia dintre membrii noii elite se limitează acum la ceea ce aceștia posedă; în spațiul public, ea e limitată prin decizia majoritară a celorlalți. Toți sunt convinși că simultaneitatea deciziilor lor libere duce la o maximă satisfacție colectivă.

Libertatea, economică și politică, este mai mult ca oricând motorul Istoriei.

De la o „inimă" la alta

Spre deosebire de cele două ordini precedente, când pe planetă coexistau în orice moment mii de triburi, regate sau imperii și se venerau o mie de șefi, se adorau o mie de zei, se vorbeau o mie de limbi, ignorându-se sau înfruntându-se unele pe altele, Ordinea economică vorbește o singură limbă: aceea a banului. Ea se organizează în orice clipă într-o formă unică, în jurul unui singur centru, al unei *inimi* unice, în care se întrunește o *clasă creativă* (armatori, industriași, negustori, tehnicieni, oameni de finanțe), caracterizată prin gustul său pentru nou și prin pasiunea pentru descoperiri. Asta până când o criză ori un război duce la înlocuirea unei „inimi" cu alta.

Acest fapt se explică prin însăși natura noii ordini: piața și democrația se întemeiază pe organizarea competiției, conducând la exigența noutății și la selecția unei elite. Mai mult, acumularea de capital nu poate avea loc pe termen foarte lung, nici într-o firmă, nici într-o familie, și una, și alta fiind prea precare; ea are loc într-un oraș, o „inimă" care devine centrul capitalismului și care-l organizează. În sfârșit, competiția presupune luptă: așadar va exista un continuum între piață, democrație și violență.

Toate „inimile" dispun în mod necesar de un teritoriu important în jurul lor, *un arrière-pays*, pentru a putea dezvolta acolo o agricultură și un mare port destinat exportului producției. Toate „inimile" depind de această bază, a cărei absență ar însemna dispariția lor; ele utilizează strategii voluntariste pentru a avea un ascendent asupra celorlalte: armele lor sunt imitarea, rigoarea, forța, dirijismul, protecționismul și controlul schimburilor. Un oraș devine „inimă" dacă

și clasa lui creativă este mai capabilă decât altele să întrunească mijloacele de a transforma un nou serviciu în produs industrial. Pentru aceasta, ea trebuie să stăpânească niște capitaluri, să fixeze prețuri, să acumuleze profituri, să stăpânească politica salariilor, să dispună de o armată, să finanțeze niște exploratori, să controleze evoluția ideologiei care-i asigură puterea.

Fiecare „inimă" preia atunci controlul intern și extern al resurselor energetice celor mai eficiente și al mijloacelor de comunicare celor mai rapide. Bancheri, artiști, intelectuali și inventatori vin să-și aducă banii, să-și construiască palate sau morminte, să picteze portretele noilor stăpâni ai lumii, să le conducă armatele.

În jurul acestei „inimi" se află un anumit *mediu*, format din vechi și viitori rivali în declin sau în expansiune. Restul lumii, regatele și imperiile, formează *periferia*, parțial guvernată de rânduielile anterioare, vânzându-și materiile prime și mâna de lucru, oferind-o de regulă în scopul subjugării „inimii" și a „mediului".

O formă economică durează atâta vreme cât „inima" poate aduna destulă bogăție pentru a stăpâni „mediul" și „periferia"; ea obosește atunci când „inima" trebuie să consacre prea multe resurse pentru a menține pacea interioară sau pentru a se apăra de unul sau de mai mulți dușmani din afară.

Trecând de la o formă la alta, fiecare „inimă", ruinată de cheltuieli, lasă locul unui rival. În general, nu este unul dintre cei care atacă, ci o altă putere, care, în timpul luptei, s-a ocupat de elaborarea unei alte culturi, a unei alte dinamici de creștere, în jurul unei alte clase creative, al unei noi libertăți, al unei noi surse de surplus, al unei noi tehnologii a energiei sau informației, al înlocuirii unui serviciu învechit cu un nou obiect produs în serie.

Trecând de la o formă la alta, se industrializează și producția de bunuri agricole, apoi a celor artizanale; dispare sclavia și se dezvoltă munca salariată; se automatizează producțiile de energie și de informație; se deplasează ingineri, negustori, bancheri, armatori, militari, artiști, intelectuali; se extinde câmpul libertății individuale, al pieței și al democrației; țăranii, meșteșugarii și lucrătorii independenți sunt transformați în salariați cu statut precar; avuțiile se concentrează în mâinile unui număr restrâns de indivizi; apar libertăți mai mari pentru consumatori și pentru cetățeni, precum și dezavantaje din ce în ce mai numeroase pentru muncitori.

Printr-o stranie ironie, această basculare a Ordinii imperiale către Ordinea economică este însoțită de o întoarcere la nomadism: țăranul redevine călător. De aici importanța îndelungatei istorii a nomadismului, baza culturii umane, ce reapare în prezent și pe care, și mai mult, îl vom vedea în viitor.

Până în zilele noastre, Ordinea economică a cunoscut *nouă forme succesive*. Vom vedea că le putem desemna fie cu numele orașului – „inimă" (Bruges, Veneția, Anvers, Genova, Amsterdam, Londra, Boston, New York și Los Angeles), fie cu cel al serviciului transformat treptat într-un bun de consum de masă (alimentele, îmbrăcămintea, cărțile, finanțele, mijloacele de transport, aparatura casnică, instrumentele de comunicare și de divertisment) sau al tehnologiei care a permis extinderea câmpului mărfii (cârma încorporată a navelor, caravela, tiparul, contabilitatea, vasele de transport, mașina cu aburi, motorul cu explozie, motorul electric, microprocesorul), fie, în sfârșit, cu numele monedei dominante (gros, ducat, gulden, genovino, florin, liră sterlină, dolar). Și, cum se va vedea, poate chiar

cu numele unui artist sau al unui filosof reprezentativ pentru „inimă".

Esențialul istoriei economice, tehnice, culturale, politice și militare din ultimele șapte secole se explică prin strategiile la care au recurs puterile pentru a deveni „inimi", pentru a rămâne în această ipostază, pentru a scăpa de „periferie" sau pentru a ieși din Ordinea economică. Această istorie ne revelează nu atât legile trecutului, cât, mai ales, pe cele ale viitorului.

Bruges, 1200-1350: premisele Ordinii economice

La sfârșitul secolului al XII-lea, câteva porturi din Flandra și din Toscana, dispunând fiecare de o bază teritorială cuprinzând cele mai bune terenuri agricole de pe continent, constituie locuri de întâlnire a negustorilor aflați în trecere, a sclavilor revoltați, a țăranilor iobagi izgoniți de pe pământurile lor. Nici un monarh absolut nu preia surplusul acestor burguri situate la marginea feudalismului; iobăgia nu monopolizează întreaga forță de muncă; o nouă clasă creativă, burghezia, aplică un complex de cunoștințe tehnice noi, economisind muncă, pentru a-și însuși profitul.

Mai întâi, pe câmpiile din jur apar asolamentul trienal, hamul pentru cai, morile cu apă, piua mecanică; aceste progrese tehnice permit începerea industrializării producției de alimente. Urmează apoi invenția majoră, cârma încorporată, care-i permite vasului să navigheze împotriva vântului și, ceva mai târziu, amplasarea primelor arme de foc la bordul său. Toate inovațiile amintite oferă acestor burguri – în același timp porturi, arsenale și târguri – mijloacele de

a domina comerțul maritim. În regiunile controlate de ele, banul devine mai important decât forța, sistemul salariat se impune în fața iobăgiei, investiția în fața construcției monumentale, iar comerțul în fața serviciului de ordine. Diviziunea muncii se amplifică, productivitatea agricolă crește, iar prețul grâului, produs acum în cantități mari, scade; tot mai mulți orășeni pot să-l consume și pot cumpăra haine de lână vopsită cu noi culori; apar primele războaie de țesut. Se face resimțită nevoia creditelor; minuscule comunități evreiești, răspândite de treisprezece veacuri pe continentul european, singurele autorizate din punct de vedere teologic să împrumute cu dobândă, sunt constrânse, așa cum au fost și sub stăpânirea islamică, să împrumute bani principilor, negustorilor și țăranilor în schimbul garantării unui adăpost altminteri precar; tot ele creează primele sisteme bancare. Și, întrucât anotimpurile nu mai sunt suficiente pentru a marca ritmul timpului urban, după ce au bătut în mănăstiri vreme de șase secole pentru a chema la rugăciune, în turnurile orașelor își fac apariția clopotele: timpul aparține noilor stăpâni.

La sfârșitul secolului al XII-lea, Bruges este cel mai dinamic dintre aceste mici porturi. Deocamdată, nu-i decât un mare burg înzestrat cu o importantă bază agricolă. Negustorii săi merg deja – pe mare și pe uscat – în Scoția, în Anglia, în Germania, în Polonia, în Franța, în Spania, iar unii dintre ei, în etape mici, ajung chiar și în Persia și India. Rada portului, amenințată neîncetat de înnămolire, dar mereu curățată, devine una dintre escalele cele mai importante din întreg ansamblul târgurilor flamande. Începând din 1227, aici acostează vasele genoveze; apoi, din 1314, și cele venețiene. În oraș se

instalează negustori italieni, ce participă la comerțul cu mirodenii aduse din Levant, din India și din China, pe care le dau în schimbul oțelului, lânii, sticlei și bijuteriilor din Flandra.

Diferențele dintre nivelul de viață al meșteșugarilor și cel al negustorilor („patricienii" care conduc orașul) sunt considerabile; răscoalele se țin lanț; în 1302, meșteșugarii care-l sprijină pe contele de Flandra obțin o victorie provizorie în fața patricienilor, susținuți de regele Franței. Viața democratică este în expansiune. Deși aflată încă sub controlul Bisericii, viața intelectuală și artistică este totuși ceva mai liberă decât în alte părți.

La începutul secolului al XIV-lea, Bruges devine „inima" acestei prime forme a noii ordini: capitalismul. O „inimă" modestă: în 1340, la apogeul dezvoltării sale, orașul nu numără mai mult de 35 000 de locuitori.

În „mediul" acestei forme se află târgurile hanseatice, cele din Germania, din Franța și din Italia. La „periferie", cele din restul Europei dominate de mari proprietari funciari. „Inima" și „mediul" trimit „periferiei" și imperiilor vin, pânzeturi, argint, sticlă și bijuterii; primesc în schimb grâu, lemn, blănuri și secară. În marile regate, nimeni nu acordă nici cea mai mică importanță agitației din aceste orașe.

În Asia, unde se află în continuare partea cea mai importantă a bogățiilor lumii, continuă „hora" imperiilor: mongolul Genghis Han, apoi turcul Tamerlan edifică imperii imense, care se întind de la Pacific până sub zidurile Vienei. Le conduc tot ca nomazi, prin mijlocirea forței și a fricii, copleșind demografic și economic lumea, băgând groaza în europeni, care se așteaptă ca în orice clipă să vadă aceste imense armate apărând la orizont.

Apoi această primă formă de organizare negustorească șovăie: insecuritatea din Asia încetinește schimburile la foarte mare distanță; răcirea climei reduce pofta pentru călătorie. În 1348, o teribilă epidemie de ciumă venită în Europa prin Turcia și Mediterana ucide o treime dintre europeni și întrerupe circuitele de schimb; porturile Hansei și târgurile din Champagne sunt ruinate.

Bruges nu mai are mijloace financiare să-și întrețină portul, care se înnămolește definitiv. La sfârșitul secolului al XIV-lea, această primă „inimă" alunecă încet, cu întreaga ei frumusețe, în eternitatea operelor de artă. Orașul va mai rămâne vreme de un secol cea mai mare putere comercială din nordul Europei, dar nu mai este „inima" Ordinii economice.

În vreme ce Franța și Anglia sunt încleștate într-un război care va dura mai bine de un veac, în jurul unui oraș încă neînsemnat se constituie o a doua formă comercială, o nouă „inimă" la fel de puțin scontată ca și prima: Veneția.

Veneția, 1350-1500: cucerirea Orientului

Ca și Bruges pe vremea sa, Veneția este un port izolat, dispunând și el de un vast teritoriu agricol, condamnat la expansiune sau la inexistență. Ca și în cazul orașului Bruges, forța Veneției provine dintr-o deficiență, prestigiul – dintr-o sfidare, iar luxul – din insolență. O lecție pentru viitor: după Veneția, toate celelalte „inimi" vor fi la rândul lor produsele unui efort de autodepășire.

În acea epocă, Veneția era un orășel situat tocmai la capătul Mării Adriatice, loc ideal pentru

comercializarea argintului recent descoperit în minele germane. Numai că necesitatea nu este suficientă: mai e nevoie și de hazard. Șansa Veneției este întâlnirea ei cu cruciadele, la sfârșitul secolului al XI-lea. Pentru armarea corăbiilor cavalerilor, finanțate cu banii furați de la comunitățile evreiești masacrate în trecere, Republica Serenisimă construiește șantiere navale.

Chiar dacă, la începutul secolului al XIII-lea, jefuirea Constantinopolului de către cruciați și plecarea lor din Veneția întrerup pentru o vreme acest trafic, Serenisima rămâne, de-a lungul acestui secol, singura protecție a Europei în fața pericolului turcesc și un punct de trecere obligatoriu al produselor Orientului înspre nordul Europei. În plus, un pod construit îndrăzneț peste Brenner deschide calea spre Saint-Gothard și leagă direct minele de argint germane de Marea Adriatică; el permite orașelor din Nord să primească produsele venite din imperiile Orientului fără a mai avea nevoie să treacă prin porturile flamande amenințate și nici prin arogantele case de comerț din Europa de Nord. Germania nu este deocamdată decât un loc de trecere, iar porturile Mării Nordului, de la Altona la Tallin, nu vor putea niciodată să se ridice la rangul de „inimă" – abia dacă pot avea pretenții la cel de „mediu".

Când, la jumătatea secolului al XIV-lea, după trecerea Marii Ciume, Bruges intră pe neașteptate în declin, Europa cunoaște o nouă poftă de viață și de plăceri. Pentru un secol, Veneția devine „inima" Ordinii economice. În umbra turcilor, orașul preia controlul comerțului Europei cu Orientul.

Ca și Bruges, Veneția este în acel moment o entitate condusă cu o mână de fier de niște principi negustori și militari în egală măsură.

Dogele (ducele), șef al executivului, teoretic ales pe viață, poate fi constrâns să demisioneze sub presiunea oligarhilor. Pentru nevoile proprii, orașul înființează ateliere și instituții financiare necesare armatorilor, bancherilor și negustorilor care sosesc aici din lumea întreagă. Încă și mai mult decât la Bruges, aici domnește o formidabilă libertate intelectuală, artistică și umană, aptă să favorizeze toate aventurile. Ducând un război niciodată câștigat și niciodată pierdut împotriva Imperiului Roman de Răsărit, apoi împotriva Imperiului Otoman, conducătorii venețieni negociază mereu abile compromisuri, schimbând deseori gloria cu bogăția. Iar în acest timp Războiul de 100 de ani epuizează restul Europei.

În Imperiul Chinez, loviturile de stat se succed: dinastia Jin lasă loc mongolilor, apoi, în 1368, dinastiei Ming. În ciuda acestor dezordini politice, o excepțională stăpânire a producției agricole și o formidabilă organizare birocratică îi permit Chinei să pună în practică numeroase progrese tehnice (cum ar fi caracterele mobile de tipar), să producă mai mult de 10 tone de fier pe an și să finanțeze o armată de un milion de oameni. Flota imperială, orientată din nou spre exterior, explorează până și Africa, ajungând, sub conducerea unui oarecare Zheng He, până în Australia și poate chiar în Americi, fără a stăpâni totuși drumurile comerciale sau fără a dori să cucerească piețele ori să difuzeze cunoștințe. Alte imperii – indian, rus, mongol, turc și grecesc – continuă să separe China de Europa.

Așadar Veneția, cetate foarte modestă în comparație cu aceste vaste imperii, devine centrul lumii negustorilor. Venețienii fixează prețurile principalelor mărfuri, manipulează cursul monedei lor, acumulează profituri, fixează canoane estetice, arhitecturale, picturale și muzicale.

Scriitori, filosofi, arhitecţi – cărora Palladio le va fi maestru ceva mai târziu – vin să scrie și să teoretizeze aici, înainte de a-și răspândi ideile de-a lungul și de-a latul Europei. Catolic fiind, orașul se distanţează totuși de Roma și nu lasă să i se impună nici o morală. Veneţia domină Europa: la sfârșitul secolului al XIV-lea, casele de schimb veneţiene controlează toate pieţele financiare ale continentului, din Franţa până în Flandra și din Castilia până în Germania. Decalajul de putere este enorm: nivelul de trai veneţian este de cincisprezece ori mai ridicat decât cel de la Paris, Madrid, Anvers, Amsterdam sau Londra.

Veneţia este în această epocă un oraș complex, guvernat de o aristocraţie puţin numeroasă și de mai multe mii de strategi de înaltă clasă. Sub conducerea lor, cei 100 000 de membri ai ghildelor, salariaţi protejaţi și cu venituri destul de mari, fac să funcţioneze atelierele. Sub conducerea lor trudește „proletariatul mării", respectiv 50 000 de marinari supuși legilor unei necruţătoare pieţe a muncii. Alături de ei sunt mulţi alţii, zilieri sau indivizii aflaţi în trecere, mercenari și curtezane, oameni ai Bisericii, artiști sau medici.

Orașul se dotează cu o flotă de nave comerciale de 300 de tone fiecare, *galere da mercato*, utilizând în același timp vâslele și pânzele, foarte sigure și bine apărate de mercenari. Acestea sunt închiriate unor asociaţii de negustori mereu puse în discuţie: o dată în plus, necesităţile militare se îmbină cu cele ale comerţului.

La fel ca Bruges și celelalte „inimi" ce aveau să apară, Veneţia nu este centrul inovaţiei tehnologice: „inima" nu inventează; ea detectează, copiază, pune în practică ideile altora. Acest lucru va fi valabil și pentru toate „inimile" următoare.

Astfel, în acest moment, dacă Genova bate primele monede de aur (*genovino*) și dacă Florența inventează cecul și holdingul, Veneția este prima care le include într-un sistem sofisticat de burse, case de comerț, bănci și societăți de asigurări. Și tot Veneția afretează pentru prima dată navele prin societăți de navigație pe acțiuni, finanțate de un mare număr de mici depunători.

Lumea devine un spațiu al aventurilor pentru marinarii, descoperitorii și exploratorii aflați în slujba venețienilor, civilizatori cu sabia. Restul Europei formează „mediul". „Periferia" se întinde în toată Europa de Est, până în Africa de Nord, până la coastele africane și până la Imperiul Bizantin.

Apoi, pe la 1450, Serenisima intră în criză de bani, la fel ca, de altfel, întreaga Europă. Pentru a face rost de ei, caută, ca toată lumea, mijloace să ajungă până în ținuturi necunoscute, descrise în legende ce vorbesc de regate fabuloase, în care aurul se etalează în cantități nelimitate. Însă marinarii venețieni se întorc cu coada între picioare.

Veneția, care nu e amenințată nici de Franța, nici de Spania, nici de Anglia, e amenințată de ea însăși. Sistemul ei de organizare se dovedește a fi tot mai costisitor; ghildele sunt din ce în ce mai rigide; cartelurile ei de galere și armatele nu au nici mărimea și nici armament suficient pentru a apăra drumurile; metalele prețioase extrase din minele germane devin din ce în ce mai rare și mai costisitoare. Sufocat de presiunea otomană, acest oraș în care se înghesuie 100 000 de locuitori, devenit prea bogat și în care se trăiește prea bine, înțepenește.

Această fragilitate subită face să năvălească asupra Veneției dușmani pe care puterea ei îi ținuse până atunci la distanță. În 1453, turcii,

care ocupă deja cvasitotalitatea fostului Imperiu Roman de Răsărit, iau cu asalt Bizanțul încercuit de o jumătate de secol și repun în discuție dominația venețiană asupra Mării Adriatice. Imperiul Roman de Răsărit dispare. Un semn al timpului: grecii, izgoniți de către turci din Bizanț, se refugiază la Florența, nu la Veneția. Trecuse vremea Veneției.

Cine ar putea deveni cea de-a treia „inimă"?

Florența nu, pentru că nu este port, iar portul utilizat de ea pentru a-și vinde magnificile pânzeturi, Genova, nu este deocamdată pregătit să preia ștafeta de la Serenisima Veneție. Bruges ar putea reveni la putere: orașul e încă viguros, atrage artiști și negustori; Jan van Eyck pictează aici, în 1434, primul portret de negustori din istoria picturii, în care apar doi florentini instalați la Bruges, Arnolfini, marcând astfel intrarea în artă a individului laic. Dar, în 1482, prosperitatea orașului flamand este compromisă pentru totdeauna odată cu moartea Mariei de Burgundia, eveniment care pune capăt splendorii burgunde de care depindea Bruges.

În același moment, China împăraților Ming interzice supușilor săi să mai construiască nave de cursă lungă și să părăsească țara: prima putere mondială decide o dată în plus să nu mai privească înspre exterior și se autoexclude din nou din Ordinea economică, de astă dată pentru multă vreme.

Nici un port din Franța, Anglia sau Rusia nu are în acești ani mijloacele necesare pentru a lua locul Veneției. În aceste țări, capetele încoronate cheltuiesc nechibzuit pentru ridicarea de monumente ori se epuizează în lupte zadarnice, cu toate eforturile birocrației de a-i tempera în cheltuielile lor.

Atunci apare *caravela*: un foc, două pânze pătrate și una de tip latin fac în așa fel încât structura ei să aibă o mobilitate perfectă. Pusă la punct pe la 1430 în Portugalia, ea ar putea conferi putere regilor navigatori portughezi, aflați într-o poziție optimă pentru a iniția explorarea coastelor africane și pentru a lega Flandra de Mediterana; însă regele Henric Navigatorul și succesorii săi sunt mai preocupați de glorie și de mântuire decât de comerț.

Și Sevilia ar putea deveni cea de-a treia „inimă": Castilia și Aragón, unite acum sub aceeași coroană, sunt ideal plasate pentru a putea cutreiera toate mările, din Flandra până în răsăritul Mediteranei. Când, în 1492, genovezul Cristofor Columb, plecat în căutarea aurului pentru regii Spaniei, descoperă din întâmplare un nou continent plin de promisiuni, el ar putea ajuta Spania să devină prima putere mondială, iar Sevilia – „inima" Ordinii economice. Însă portul castilian (cu Cádiz situat în aval) este lipsit de o bază agricolă suficientă, nu are încredere în propriii bancheri și resimte lipsa experienței unor armatori de anvergură; orașul are prea mare încredere în militari. Regii catolici și curtea lor nu se gândesc decât să consume în tihnă ceea ce fură de la indigenii pe care-i exterminä în America. Ei nu dezvoltă nici o tehnologie, nici o industrie, nici o rețea comercială. Mai rău este că, izgonindu-i pe evrei și pe maurii convertiți, ei își descurajează propriile clase creative, lăsând succesiv „inima" în seama a două porturi devenite, în urma unor întâmplări dinastice, provincii ale Imperiului Habsburgic și, în același timp, colonii spaniole: Anvers, apoi Genova.

Pe la 1500, unul după altul, aceste două orașe vor prelua într-adevăr ștafeta de la Veneția,

după un secol și jumătate de domnie. „Inimi" cu o longevitate mai mică, ele își împart secolul al XVI-lea. O lecție pentru viitor: deschiderea către elitele străine este una dintre condițiile succesului.

Anvers, 1500-1560: ora tiparului

Mai întâi, pe la 1500, a venit vremea Anversului. Având o bogată zonă agricolă și dezvoltând creșterea oilor, a căror lână locuitorii Anversului o țes, timp de vreo 200 de ani, acest oraș comercializează pânzeturi flamande, sare din Zeelanda, cuțite englezești, sticlă flamandă, metale din Germania, în schimbul produselor din Orient. Orașul nu are decât 20 000 de locuitori când, pe la 1450, devine principalul loc de schimb al produselor din Europa de Nord cu mirodenii aduse acum din Africa și din Asia de către corăbiile portugheze și spaniole: piper, stafide, scorțișoară, zahăr. Toată lumea, chiar și englezii sau francezii, vin să-și vopsească aici țesăturile după niște tehnici ținute cu strășnicie secrete. Bursa din Anvers devine primul centru financiar al Europei în privința asigurărilor, a pariurilor și loteriilor; este pusă la punct o rețea bancară sofisticată, care utilizează noile monede de argint, având cursul strict controlat, cum ar fi „grosul", pentru finanțarea comerțului exterior. Lipsit de armată, Anvers domină forma – așa cum au făcut-o și o vor face și alte „inimi" – prin capacitatea sa de a gestiona piețele financiare și de a le folosi în beneficiul său. O lecție pentru viitor: finanțele și asigurările, strâns legate între ele, constituie o dimensiune esențială a puterii economice.

Anvers este, de asemenea – așa cum vor fi și alte „inimi" –, primul utilizator industrial al

unei inovații tehnologice majore adusă din altă parte: *caracterele mobile de tipar*, invenție chinezească redescoperită în 1455 în Germania, rezervată mai întâi celor ce aveau cunoștințe religioase. Este vorba despre primul dintr-o lungă serie de progrese vizând creșterea vitezei de transmitere a datelor. Scrisul devine astfel prima bogăție al cărei cost marginal de reproducere este aproape nul. Nu va fi și ultima. Cartea devine primul obiect nomad produs în serie. Nici acesta nu va fi ultimul.

Succesul tiparului este fulgerător, într-atât au nevoie noile clase conducătoare de ceea ce el favorizează: libertatea de expresie, progresul individualismului și al rațiunii, difuzarea idealului iudeo-grec.

Pe la 1490, la numai patruzeci de ani de la introducerea tiparului în Europa, funcționează prese în 110 orașe de pe continent. Excelează mai întâi Veneția; apoi Anvers joacă și el un rol-cheie, cu atelierele lui Christophe Plantin. În 1500, în Europa s-au tipărit 20 de milioane de exemplare de cărți. La Florența, Marsilio Ficino și Pico della Mirandola contribuie, prin cărțile lor, la redescoperirea moștenirii iudeo-grecești și arabe, riguros cenzurate până atunci de Biserică. Noii cititori află atunci că Biblia nu conține exact ceea ce susțin preoții, că mai există și încercări filosofice și romane, că în ele vorbește atât rațiunea, cât și iubirea; că o cultură – evreiască, grecească, latină, arabă, persană – le-a fost până acum tăinuită cu grijă. Mulți vor să citească aceste texte și altfel decât într-o latină pe care nu o mai utilizează; limbile vernaculare, specifice unor popoare diferite, detronează acum limba Bisericii, care în curând nu va mai rămâne decât limba oficială a câtorva cancelarii.

Pe scurt, în câteva decenii, tiparul compromite definitiv visul Vaticanului și al Imperiului Roman de Națiune Germană de a omogeniza Europa în jurul limbii latine și al Bisericii.

O lecție pentru viitor: o nouă tehnologie de comunicare despre care s-a crezut că este centralizatoare se dovedește un dușman necruțător pentru forțele aflate în plin exercițiu al puterii.

În 1517, Luther le citește Biblia adepților săi, se ridică împotriva corupției papalității și se aliază cu principii germani contra Bisericii și a împăratului; protestantismul se pune în slujba naționalismului, în care-și face cuib. Vremea națiunilor poate să înceapă.

Carol Quintul, succesor al Regilor catolici și al Habsburgilor, care domnește la Madrid și în Flandra, este nevoit să facă față revendicărilor de independență ale Țărilor de Jos, susținute de Anglia, acestea fiind deja protestante. El încearcă zadarnic să interzică accesul străinilor în Anvers; aceștia vin totuși în număr mare, accelerând progresul și dinamismul orașului. Principalii bancheri gremani – Höschsteller, Fugger, Welser – se instalează și ei aici. La bordul navelor vin și bani din America; pe baza acestor fonduri se întemeiază comerțul orașului. În 1550, când ajunge la apogeu, Anvers numără 100 000 de locuitori: mărimea „inimilor" este în creștere.

Apoi această a treia formă a Ordinii economice își pierde și ea puterea: o dată în plus, ca și în cazurile precedente, ea nu mai dispune de mijloacele necesare menținerii rețelelor. Exploatarea masivă a minelor de argint din America face să scadă valoarea metalului pe care se baza rețeaua comercială a orașului Anvers, care nu controla și comerțul aurului: or, tocmai prețul acestui metal crește, aurul devenind astfel mult

mai tentant pentru speculanți. În plus, războaiele religioase întrerup legăturile maritime dintre Țările de Jos și Spania și izolează Anversul, lipsit de marină militară, de rețelele sale comerciale; argintul din America nu mai poate urca spre nord și rămâne la Sevilia sau ia drumul Mediteranei. Anvers rămâne la discreția celei mai mici crize financiare, iar strălucirea sa apune în 1550, în urma unei crize bursiere declanșate la Sevilia.

Franței, țara cea mai întinsă și mai populată din Europa, i se oferă o a doua șansă de a deveni „inima" capitalismului. Nivelul său de trai crește, iar situația marinei se ameliorează. În 1524, un genovez naturalizat francez, Jean de Verrazzano, plecat de la Honfleur la cererea lui Francisc I, pătrunde primul în golful Hudson. Dar Franța nu reușește să găzduiască o „inimă" în lipsa unei burghezii, a unei marine comerciale și a unui mare port fie la Mediterana, fie la Marea Nordului. În plus, suprafața sa considerabilă constituie un impediment: piața interioară este atât de vastă, încât nu are nevoie să exporte produsele industriei sau ale agriculturii sale și nici chiar să producă obiecte cu mare valoare adăugată.

În alte părți, în Germania sau în Polonia, sistemul feudal și iobăgia persistă; nobilimea, neliniștită de apariția burgheziei naționale, se mulțumește cu serviciile câtorva negustori străini ce vin să cumpere grâu pentru restul Europei. În sfârșit, în ciuda fascinantei dinamici economice a câtorva porturi de la Marea Baltică, Europa de Nord rămâne în afara fenomenului.

Și Spania are în acest moment o a doua șansă să se ridice la primul rang: argintul și apoi aurul din Lumea Nouă, care curg acum în valuri, îi asigură o rentă imensă ce ar putea-o

ajuta să devină, în sfârșit, o „inimă". Dar cultura specifică imperiului este un impediment redutabil: marii seniori îi domină pe negustori; soldații spanioli capătă solde tot mai mari, fără ca Spania să producă textilele, bijuteriile și armele pe care aceștia și le doresc – așadar ele trebuie importate din Țările de Jos și din Italia. Se declanșează inflația, Castilia se îndatorează, moneda se depreciază, bancherii părăsesc piețele financiare de la Madrid și Sevilia, care dau faliment în 1557; apoi este rândul celei de la Lisabona, în 1560.

Anvers este antrenat și el în crahul spaniol. Atlanticul nu mai este îndeajuns de sigur pentru tranzitarea comerțului mondial.

Singurul port mediteranean disponibil, Genova, unde se află și prima piață a aurului, va deveni pe la 1560 noua „inimă", pentru ceva mai mult de o jumătate de veac. Este ca și cum Ordinea economică ar ezita deocamdată să părăsească Mediterana, locul unde a apărut.

Genova, 1560-1620: arta speculației

Încă din secolul al XIII-lea, oamenii de afaceri genovezi au înțeles că puterea politică este o sursă de necazuri. Pentru exercitarea ei, aceștia au găsit două familii, Visconti și Sforza, iar acum se concentrează asupra comerțului și a finanțelor. În secolul al XIV-lea – adică de îndată ce Biserica le permite –, unii dintre acești lombarzi devin bancheri și împrumută bani cu dobândă; printre ei se află și numeroși evrei convertiți. Mai întâi, acești bancheri îi finanțează cu aur și argint pe principalii principi din Europa, apoi susțin financiar cea mai mare parte a comerțului și industriei textile florentine.

Puterea lor este întemeiată pe o formidabilă capacitate de organizare contabilă. De fapt, contabilitatea este pentru Genova ceea ce fusese tiparul pentru Anvers sau *le galere da mercato* pentru Veneția: o inovație strategică de o importanță majoră care-i asigură puterea asupra ansamblului rețelelor comerciale. De altfel, la Genova, Patini și apoi Massari inventează conturile de pierderi și de profit, care se propagă apoi grație cărților genovezului Luca Pacioli, o adevărată revoluție în ordinea economică și în filosofie.

Căci contabilitatea este și arta de a cântări „pro și contra", ca în filosofie, iar rațiunea progresează la Genova în jurul figurii bancherului care-și asumă riscuri, speculează asupra viitorului și, prin urmare, este tentat să-l prevadă. La Genova, ca și în alte locuri, această clasă creativă este foarte influențată acum de scrierile unor evrei exilați din Spania, cum ar fi Isaac Abravanel, și de cele ale lui Jean Bodin, care teoretizează, pentru prima dată în Franța, conceptul de *suveranitate* și care se face avocatul toleranței religioase.

Trecută, la începutul secolului al XVI-lea, sub dominație spaniolă, Genova devine astfel, pe la 1560, prima piață financiară a Europei, „inima" capitalismului epocii. Stăpâni ai pieței aurului, bancherii genovezi fixează cursurile de schimb ale tuturor devizelor și finanțează operațiunile regilor Spaniei și Franței, ale principilor italieni, germani și polonezi.

Așa cum nici un oraș nu poate deveni o „inimă" fără a controla și agricultura, și industria, ținuturile din vecinătatea Genovei, care se întind dincolo de arhibogata Toscana, devin o mare putere industrială (industria lânii și a metalurgiei). Genova are în acea vreme ultima tresărire de orgoliu a lumii mediteraneene, ultimul

ecou al visurilor Atenei, ale Romei, ale Florenței, ale lui Carol Quintul și Filip al II-lea.

Apoi Atlanticul redevine o mare liniștită: în 1579 – adică la opt ani după inutila victorie de la Lepanto a fiului natural al lui Carol Quintul (aflat în fruntea flotelor Veneției și Spaniei) împotriva turcilor lui Selim al II-lea –, spaniolii sunt alungați din Țările de Jos, eveniment mult mai important și mult mai puțin celebru decât primul. Flota engleză, nou-apărută pe mări, având în fruntea ei mari căpitani ca Francis Drake și Thomas Cavendish, își propune să prade aurul spaniol adus din America. În 1588, invincibila Armada spaniolă, greoaie și prost înarmată, naufragiază în fața coastelor Angliei; două treimi dintre marinarii și navele ei se scufundă sub ochii echipajelor de pe vasele englezești înarmate cu tunuri mult mai precise. Atlanticul se deschide atunci din nou vaselor comerciale, îndeosebi genoveze, olandeze, englezești și franceze, redevenind un bazin comercial.

În timp ce, în 1598, China îi învinge pe japonezi în Coreea fără ca totuși să le ocupe țara (acest lucru se va repeta de încă trei ori și va fixa niște reguli esențiale pentru viitor), Genova dă semne de oboseală: orașul nu mai are suficiente resurse umane și financiare pentru a ține piept concurenților ei pe toate fronturile. Lipsită de armată, ea nu-i poate împiedica pe olandezi, în sfârșit liberi, să preia controlul noilor rute ale Atlanticului și să atragă aurul și argintul Americii la care Anvers râvnise un secol mai devreme. În acel moment, la fel ca Anvers înaintea sa, Genova este fragilizată de o nouă recesiune generală declanșată în Spania.

Născută dintr-o lovitură la bursă care slăbise Anversul, Genova dispare așadar de pe firmament

pe la 1620, în urma altei lovituri, care va consolida de această dată Amsterdamul. Și, odată cu Genova, se îndepărtează pentru totdeauna de prima scenă și Mediterana. Așadar în jurul anului 1620, centrul capitalismului se mută pentru a doua oară dinspre Mediterana spre Atlantic. Este un drum fără întoarcere: Marea Mediterană dobândește pentru totdeauna o importanță secundară. Țările care o înconjoară – regatul Spaniei, Franța – intră în declin și pierd pentru totdeauna contactul cu „inima". Nivelul lor de viață va fi de acum înainte mai scăzut decât cel al noilor puteri.

Țările de Jos au un formidabil avans: nivelul de trai din orașele Provinciilor Unite îl depășește acum pe cel din Genova și din Veneția, fiind de cinci ori mai mare decât cel din regatele Franței, Spaniei sau Angliei.

Aceeași logică se află la baza evoluțiilor: extinderea progresivă a spațiului comercial, a câmpului industriei, a finanțelor și tehnologiei. Această logică aduce la putere o nouă clasă creativă, dirijistă și liberă în același timp, localizată într-un port modern, ce dispune de o importantă zonă agricolă, de o industrie navală, de o marină militară și comercială, fiind un spațiu primitor pentru bancheri, armatori, negustori, inventatori și aventurieri. Această logică extinde puțin câte puțin drepturile salariaților și determină dispariția muncii forțate. Ea preia controlul planetar al surselor de materii prime și al piețelor.

Astfel, pentru aproape patru secole, Atlanticul devine cea dintâi mare a lumii.

Amsterdam, 1620-1788: arta „flautului”[1]

După Anvers și Genova, Amsterdamul reface rețelele unei „inimi”. Pentru a finanța importurile alimentare, zona agricolă adiacentă furnizează produse sofisticate (in, cânepă, rapiță, hamei), crește oi, dezvoltă industria coloranților și filatura mecanizată. Toate acestea îi permit să înceapă industrializarea producției de alimente, iar apoi a celei de îmbrăcăminte. Amsterdamul vopsește țesături de lână din întreaga Europă, inclusiv din Anglia, în ciuda măsurilor protecționiste promulgate la Londra. Cu beneficiile obținute, orașul poate trece la producția pe scară industrială a unei nave excepționale, inventată în 1570, flautul, mult mai rentabilă decât cele dinaintea ei, întrucât poate fi fabricată în serie și funcționează cu un echipaj redus cu o cincime.

La începutul secolului al XVII-lea, Amsterdamul se transformă într-un imens șantier de producție, vânzare și întreținere a navelor. Atelierele sale utilizează macarale și fierăstraie acționate de forța vântului. Flota sa este enormă, foarte bine înarmată și superioară celorlalte țări: nave de 2 000 de tone cu 800 de persoane la bord transportă mărfuri cât toate celelalte flote europene la un loc – mai exact, trei sferturi din cantitățile de grâne, sare și lemn, precum și jumătate din cantitatea de metale și textile din întreaga Europă. Și, întrucât războiul favorizează întotdeauna comerțul, marina militară olandeză preia controlul mărilor, de la Baltica până în America Latină; preia chiar și controlul

1. În franceză, *flûte* – vas de război pentru transportul armamentului (n.tr.).

comercial al Seviliei, rămasă un port de primire a metalelor din America. Compania Indiilor, apoi Bursa și Banca din Amsterdam transformă această putere navală în forță de dominație financiară, comercială și industrială; tot la Amsterdam, în 1604 a fost inițiată finanțarea operațiunilor industriale terestre prin intermediul societăților pe acțiuni.

Ca și precedentele, această formă înlocuiește noile servicii cu produse industriale, iar munca forțată cu sistemul salariat; ea concentrează tot mai mult bogăția în mâinile unui număr restrâns de proprietari, acordă libertăți tot mai mari cetățenilor și consumatorilor, punând în același timp la punct, pe ascuns, noi forme de alienare pentru muncitori.

Această a cincea „inimă" nu mai este un simplu oraș; acum este vorba de o întreagă regiune; industria e concentrată la Leiden, iar șantierele navale la Rotterdam. Regenții burghezi ai Amsterdamului domină provincia și controlează beneficiile, în ciuda conflictelor dintre marele guvernator al Olandei și *stadhouder*-ul Provinciilor Unite. Poporul trudește din greu și suferă uneori de foame, chiar dacă sclavia a dispărut definitiv din Provinciile Unite. Protestantismul eliberează individul de orice culpabilitate în ceea ce privește bogăția: Biserica nu mai monopolizează averile. Viața publică este fastuoasă, iar cea intelectuală intensă. Există societăți savante care se ocupă cu schimbul de idei; universități celebre primesc savanți din străinătate, cum ar fi Descartes sau, înaintea lui, evrei izgoniți din Spania (unul dintre descendenții acestora, Baruch Spinoza, îndrăznește pe la 1650 să-și imagineze o lume în care Dumnezeu se identifică cu Natura, fără să impună vreo morală oamenilor, singuri și liberi).

Restul lumii asistă fascinată la acest triumf, care va dura aproape două secole: va fi cea mai longevivă formă comercială din toate timpurile.

Totuși, descriind această perioadă, cărțile de istorie vorbesc mai mult despre soarta monarhilor decât despre cea a bogățiilor. În 1644, Imperiul de Mijloc continuă să fie prima putere economică mondială, când nomazii manciurieni răstoarnă dinastia Ming și întemeiază dinastia Qing, mutând de astă dată capitala la Beijing. Împărații Qing vor rămâne la putere timp de două secole și jumătate. În același an, în Franța, regele Ludovic al XIV-lea urcă pe tron și pune capăt, în 1648, Războiului de 30 de ani care epuiza Europa. În ciuda aparentei sale splendori, Regele-Soare nu deține mijloacele de a rivaliza cu Provinciile Unite; în 1685, data revocării Edictului de la Nantes, venitul pe cap de locuitor în Amsterdam este de patru ori mai mare decât cel al parizienilor, iar decalajul se adâncește și mai mult odată cu plecarea protestanților din Franța.

Lumea se schimbă: Bruges nu mai e decât un oraș secundar; Anvers este o periferie a Amsterdamului; Genova continuă să decadă, la fel ca, de altfel, întreaga Lombardie, exclusă încet-încet din principalele circuite comerciale. Veneția nu mai este decât o etapă magnifică a comerțului cu Orientul; Spania este izolată dincolo de Pirinei. China începe totuși să iasă în evidență: în 1683, împăratul ocupă insula Taiwan. Apar noi puteri: Austria se instalează ca un fel de fortificație în calea turcilor; în 1689, Rusia își face intrarea pe scena internațională odată cu domnia lui Petru cel Mare; Prusia face la fel în 1740, odată cu domnia lui Friedrich de Hohenzollern. În 1720, China împăraților Qing ocupă Tibetul, apoi podișul Altai – Xinjiang de

astăzi –, o regiune musulmană. În acest timp, zeci de milioane de africani vânduți ca sclavi de negustorii arabi sunt deportați spre diverse colonii de către portughezi, spanioli, olandezi, englezi și francezi. Așa cum a fost evident încă de la începuturile Ordinii economice, geopolitica evoluează mai mult cu comerțul și cu economia decât cu dinastiile.

Secolul al XVIII-lea continuă să fie pentru Țările de Jos prima cvasidemocrație, un secol al triumfului, iar pentru rivalii lor, o perioadă de eșecuri. Cu cei aproximativ 300 000 de locuitori ai săi, Amsterdamul conduce cu o mână de maestru politica Europei. Flota sa maritimă controlează toate mările; bancherii săi dețin autoritatea asupra cursurilor de schimb; negustorii săi fixează prețurile tuturor produselor. Țara cea mai populată din Europa, Franța, suferă eșec după eșec, în ciuda aparentei sale puteri: eșec militar pe mare, eșec diplomatic în Indiile Occidentale, în Louisiana și în Canada, eșec financiar odată cu falimentul sistemului Law. Dacă, în 1714, nobilimea franceză poate în sfârșit să facă negoț fără să-și piardă rangul, minuscula burghezie franceză nu este interesată nici de marină, nici de industria modernă; economia franceză se mulțumește să vegeteze în industriile depășite ale capitalismului agricol (alimente, pielărie și lână) pe care negustorii îndrăzneți din Provinciile Unite i le abandonează de bună voie.

În acest timp, în China, tripla recoltă anuală de orez permite populației să sporească de la 180 la 400 de milioane, mult înaintea altor țări ale lumii, fără ca împăratul să reacționeze la sosirea negustorilor olandezi veniți în Oceanul Indian pentru a-și vinde mărfurile la Canton.

Totuși, în jurul anului 1775, după un secol și jumătate de la instalarea sa, a cincea formă

de piață dă semne de declin, ca și cele dinaintea ei și din aceleași motive: navele de război olandeze nu mai sunt cele mai puternice; mările nu mai sunt sigure pentru ele; apărarea drumurilor comerciale costă din ce în ce mai mult Țările de Jos; energia utilizată de industriile lor – lemnul pădurilor, ce servește și la construcția navelor – este pe sfârșite, iar tehnologiile pentru coloranți și pentru armarea corăbiilor nu mai progresează. Conflictele sociale se accentuează, salariile cresc, țesăturile din lână produse la Amsterdam se scumpesc mereu.

O lecție pentru viitor: nici un imperiu, chiar dacă pare etern, nu durează la nesfârșit.

În alte zone ale Europei, burgheziile își manifestă nemulțumirea și reclamă libertăți; se dezlănțuie naționalismul. Un semn precursor care nu înșală este următorul: capetele încoronate de la toate curțile Europei cer acum muzicienilor să aleagă pentru operele lor librete scrise în limba lor națională, și nu în italiană, cum era obiceiul până acum. Muzica prevestește viitorul.

În 1776, coloniile britanice din America se declară independente; în 1781, marina franceză, eficientă cândva, permite insurgenților americani să câștige bătălia de la Yorktown. În Europa, popoarele înfometate dau semne de exasperare. Războiul amenință tot continentul. Armatorii și apoi cei mai buni oameni de finanțe olandezi părăsesc Țările de Jos și se îndreaptă spre Londra, ajunsă între timp un oraș mai sigur și mai dinamic.

Ca întotdeauna, o criză financiară ratifică declinul unei „inimi". În 1788, băncile din Țările de Jos dau faliment: în ajunul Revoluției franceze, „inima" capitalismului traversează definitiv Marea Nordului pentru a se instala la Londra, unde democrația și piața avansează în același ritm.

Londra, 1788-1890: forța aburului

Anglia stăpânește tehnologia țesutului lânii, a extracției de cărbuni și a fabricării sticlei încă din secolul al XVI-lea. Abundența apelor curgătoare, principala sursă de energie, favorizează, în Lancashire, mecanizarea filaturilor unei noi materii prime textile rivale lânii, bumbacul, cunoscut de multă vreme în Europa și redescoperit de englezi în India.

Pentru a dispune de această fibră vegetală de o importanță strategică la fel ca și aurul și argintul din Peru, Compania engleză a Indiilor preia controlul Indiei, al Americi de Nord și al Asiei de Sud, ținuturi producătoare de bumbac. Primul avanpost englez din Asia de Sud este stabilit în 1619 la Surat, pe coasta nord-vestică a Indiei. Puțin mai târziu, British East India Company, care gestionează aceste teritorii exclusiv în beneficiul său, instalează contoare comerciale permanente la Madras, Bombay și Calcutta. Armatele engleze procedează la fel și în America de Nord. Astfel, Anglia importă din colonii, la prețuri foarte mici, toate produsele posibile (lână, bumbac, mătase, piei, cositor, tutun, orez și indigo), pe care le exportă apoi, la prețuri mari, sub formă de îmbrăcăminte și obiecte prețioase.

În 1689, la Londra, viața politică primește o lovitură puternică: principii regali, May și Wilhem de Orania (urcați pe tron după execuția bunicului lor Charles I, după dictatura lui Cromwell), acordă Parlamentului, liber ales de către burghezie, dreptul de control asupra afacerilor publice. Astfel, este promulgat, după primele schițe olandeze, actul de naștere al democrației moderne: Parlamentul votează legile, garantează libertățile individuale și-l autorizează pe rege să mobilizeze trupele și să declare război. Anglia devine prima *democrație de piață*.

În același an, la Londra, John Locke publică un *Tratat asupra guvernării*, în care expune teoria guvernării democratice, făcând din libertatea individuală un drept natural și inalienabil. În același an, în Franța se naște Montesquieu, care va teoretiza separarea puterilor în stat și libertatea politică. Națiunile se vor constitui de-acum în jurul idealului de egalitate; diferențele, rău văzute de democrație, vor rămâne necesare pieței. Idealul iudeo-grec continuă să-și extindă imperiul.

În secolul al XVIII-lea, bogăția Marii Britanii sporește și-și răsfrânge proiecția asupra lumii; schimburile sale exterioare cresc de șase ori; procentul exporturilor din venitul său național se triplează, realizând un beneficiu care finanțează modernizarea industriei și permite dezvoltarea unei noi clase întreprinzătoare, burgheze și industriale.

Ca și în cazul „inimilor" anterioare, această ascensiune la puterea mondială a negustorilor britanici este foarte voluntaristă. În 1734, în urma unui concurs inițiat de Parlament, un dulgher-ceasornicar englez, John Harrison, pune la punct primul cronometru pentru marină, ce cântărește 32,5 kilograme. Această invenție de o importanță majoră, cerută de puterea politică, îmbunătățește considerabil localizarea navelor, făcând astfel posibilă scurtarea duratei călătoriilor transoceanice. Astfel, cronometrul permite Marii Britanii stăpânirea largului și facilitează o exploatare sistematică a restului lumii. În 1757, trupele Companiei Engleze a Indiilor Orientale preiau controlul Bengalului și impun meșteșugarilor din zonă prețuri atât de mici pentru bumbacul lor, încât foametea seceră aproape 10 milioane de persoane. După trei războaie cu Olanda, englezii obțin, în sfârșit,

controlul total al mărilor și, mai ales, al comerțului cu metale prețioase din America, pe care olandezii îl smulseseră de la spanioli cu 150 de ani mai devreme.

În 1776, anul în care Adam Smith publică prima carte de referință despre economia de piață (*Avuția națiunilor, cercetare asupra naturii și cauzelor ei*), Anglia trebuie să renunțe la suveranitatea asupra unei părți a Americii de Nord pentru a nu păstra decât ceea ce o interesează cu adevărat: bumbacul și sclavii care asigură producția lui la prețuri mici. Guvernul lui William Pitt redresează situația economică a țării aplicând doctrina lui Adam Smith; în 1786, el semnează chiar un tratat de liber-schimb cu cel mai mare rival de pe continent al Angliei, Franța.

Aparent imuabilă, Anglia este de fapt profund răscolită: proprietățile agricole iau amploare odată cu împrejmuirile care le delimitează mai clar; drumurile devin mai sigure, datorită noilor legi privitoare la cei săraci; vechile elite se năruie; o nouă clasă întreprinzătoare – *gentry*, nobilime fără pământuri – se instalează la cârmă, permițând unei aristocrații minuscule să stăpânească totalitatea rentei funciare. În vreme ce toți englezii plătesc impozitul indirect, în Franța, impozitul direct (*la taille*) este plătit doar de cei din starea a treia.

Anglia posedă în această epocă o flotă de război egală cu cea a Franței, în ciuda faptului că are o populație de trei ori mai mică și un venit pe cap de locuitor ce ajunge abia la jumătatea celui din Franța și doar la o cincime din cel al Țărilor de Jos.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, lâna englezească este vopsită mai ales în Flandra și în Provinciile Unite, iar comerțul cu produse britanice este în bună parte controlat de olandezi.

Și totuși, în numai douăzeci de ani, între 1790 și 1810, în vreme ce continentul este răvășit de războaie, Londra preia puterea asupra lumii. Încă o dată, în momentul în care o țară încearcă să se impună în fața alteia, piața va da câștig de cauză unui al treilea competitor. Încă o dată, un conflict reglementează în forță o succesiune considerată imposibilă. Încă o dată, așa cum s-a mai întâmplat de cinci ori până acum, această transmitere a puterii între două porturi se decide în mediul rural, pe câmpiile roditoare.

Și asta pentru că pământul furnizează în continuare totul: hrană, îmbrăcăminte, unelte, lemn pentru energie și pentru construcția corăbiilor. Tot aici este produsă și renta funciară, ce finanțează industria și creează primele profituri. În 1768, un nou război de țesut inventat de Richard Arkwright și funcționând pe baza energiei apei curgătoare a râurilor îmbunătățește considerabil productivitatea în industria textilă.

Totuși energia este deficitară în Anglia, mai mult chiar decât în Țările de Jos: puținele păduri de care dispune trebuie păstrate cu grijă în scopul armării navale, atât de importantă din punct de vedere strategic; întrucât aici nu există munți înalți, nu prea există nici ape repezi.

Pentru a obține energia care-i lipsește, *gentry* va pune în practică inovația tehnică a unui francez, Denis Papin, care, dată fiind abundența forestieră din Franța, fusese neglijată la Paris: mașina cu aburi. Brevetată de englezul James Watt, ea le permite mai întâi englezilor să extragă cărbune și să-l utilizeze la alimentarea cu energie a noilor războaie de țesut inventate în 1785 de Edmund Cartwright. În zece ani, productivitatea filaturilor de bumbac crește de zece ori.

Este triumful ideii înseşi de maşină: se ajunge până acolo încât, în 1812, legea britanică prevede pedeapsa cu moartea pentru oricine distruge o maşină industrială.

O lecţie pentru viitor: lipsa îl împinge pe om să caute noi bogăţii. Rarităţile sunt binecuvântări pentru cei ambiţioşi. O altă lecţie: nu contează cine anume inventează o tehnologie, important este ca situaţia – culturală sau politică – a momentului să o pună în aplicare.

Franţa ar fi putut, o dată în plus, să devină rivala Angliei. În jurul anului 1780, ea are ingineri, pieţe, tehnici şi libertate intelectuală. Numai că, deşi vorbeşte lumii despre libertăţi, ea nu are nici un port important, nici flotă eficientă, nici apetenţă pentru elitele străine şi nici curiozitate pentru maşinile industriale. În ciuda idealurilor din Secolul Luminilor, Franţa rămâne dominată de o castă funciară şi birocratică ce monopolizează renta agricolă şi n-o orientează spre inovaţie. Monarhia franceză preferă să o şicaneze pe cea engleză, sprijinind independenţa unei părţi a coloniilor americane, decât să-şi consacre puţinele resurse pentru a-şi construi o industrie. În 1778, Franţa este deja epuizată de războaie (în curând şi de secetă), iar la Paris izbucnesc o criză financiară, apoi una alimentară.

Începând din 1789, preocupată să elibereze Europa de împăraţi, Revoluţia franceză îi determină pe puţinii săi negustori să plece din ţară; în 1797, ultimul dintre cei 120 de dogi din istoria Veneţiei abdică din ordinul generalului Bonaparte, iar ultimii oameni de finanţe francezi se refugiază la Londra.

Şi de această dată, pentru viitoarea „inimă", adversitatea constituie o şansă: Revoluţia franceză, care-i interzice Angliei piaţa continentală şi îi incită pe negustorii britanici să privească

înspre larg. Această țară mică, cu puțin mai populată decât Irlanda, dar aproape la fel de săracă, urmărind un proiect ambițios, asemenea tuturor celorlalte „inimi" anterioare, se lansează în producția destinată piețelor lumii, dispunând totuși de cea mai valoroasă flotă mondială. De acum înainte, de la Londra, aflată la adăpost de conflicte, este gestionat esențialul capitalurilor europene: timp de 20 de ani, lira sterlină înlocuiește florinul olandez și devine cea mai importantă monedă a comerțului mondial.

În tot acest timp, recent createle State Unite ale Americii primesc milioane de imigranți care fug de războaiele din Europa către niște ținuturi fără memorie, debarasate puțin câte puțin de băștinași, constituint o situație ideală pentru edificarea unei democrații de piață, fără rentieri sau seniori, întru totul la dispoziția negustorilor.

În 1803, în vreme ce pregătește debarcarea franceză în Anglia, Napoleon instituie în Franța o economie de război și vinde Louisiana Statelor Unite contra sumei de 15 milioane de dolari; în același an, împăratul refuză o invenție pe care i-o prezintă un mecanic american, Robert Fulton: folosirea aburilor pentru a pune în mișcare un vapor. Împăratul nu-i vede vreo întrebuințare militară. În 1807, în timpul bătăliilor de la Eylau și Friedland, Fulton, întors în Statele Unite, construiește aici primul vapor cu aburi, „Clermont". Englezii pun imediat invenția în aplicare. În 1814, în plin război împotriva Imperiului Francez aflat în agonie, prima locomotivă cu aburi este experimentată la Londra de Stephenson. O ironie a Istoriei: prima putere navală a lumii este cea care va revoluționa transporturile terestre.

Sfârșitul războaielor napoleoniene relansează produsele engleze pe continentul european. Londra este acum un oraș foarte mare și concentrează

un sfert din populația țării. Aici se instalează în 1815 prima structură financiară multinațională, venită de la Frankfurt, banca Rothschild, care-și impune propriul stil al negocierilor și face posibilă finanțarea prin sistemul european de economii a siderurgiei, a căilor ferate și a vapoarelor englezești cu carcasă metalică. În 1821, prima cale ferată este dată în exploatare în apropierea Londrei.

În 1825, în Marea Britanie, pentru prima dată în istorie, valoarea adăugată industrială a unei țări o depășește pe cea a agriculturii sale (această schimbare radicală va avea loc în Prusia în 1865, în Statele Unite în 1869, iar în Franța abia în 1875). Dacă la începutul secolului al XIX-lea alimentația reprezenta mai mult de 90% din totalul cheltuielilor de consum ale britanicilor, în 1855 ea nu mai constituie decât două treimi; în aceeași perioadă de timp, cheltuielile alocate îmbrăcămintei se dublează.

Între 1800 și 1855, prețul de cost al țesăturilor din bumbac englezești a scăzut de cinci ori, în vreme ce producția a crescut de 50 de ori. Produsele pe bază de bumbac, ce nu reprezentau decât o treime din exporturile englezești în 1800, ajung la 50% în 1855.

Munca în industrie rămâne totuși o activitate marginală: în 1855, muncitorii nu reprezintă, după țărani și servitori, decât al treilea grup de lucrători din Anglia. Deși trei sferturi dintre muncitorii din industria textilă sunt femei și copii, cea mai mare parte a femeilor nu au salariu și se ocupă și de treburile casnice, contribuind astfel la menținerea relativă în oraș a modului de viață rural. Întreținerea casei este o funcție majoră, strategică, ce cântărește greu în rentabilitatea economiei și care va fi parțial industrializată un veac mai târziu.

Eficacitatea „inimii" este atât de mare, încât impozitele britanice pot scădea până la a nu mai reprezenta, în 1860, decât a zecea parte din venitul național, față de o treime cu patruzeci de ani în urmă.

Ca și celelalte cinci de până acum, această a șasea formă a Ordinii economice transformă noi servicii în produse industriale și noi țărani în salariați cu venituri precare; ea concentrează tot mai multe bogății în mâinile unui număr tot mai mic de indivizi, suscită libertăți mai mari pentru cetățeni și consumatori, precum și alienări mai mari pentru cei care muncesc.

Proletarizarea țăranilor, începută odată cu delimitarea oficială a proprietăților, se accelerează. Pentru a supraveghea și a controla acțiunile muncitorilor și ale revoluționarilor, apar actele de identitate: cei care muncesc au devenit acum mai periculoși decât cei care șomează. Condițiile de muncă ale muncitorilor sunt mai rele decât ale țăranilor și ale meșteșugarilor: la oraș, mai mult de o treime dintre copii mor de foame sau din cauza bolilor înaintea vârstei de cinci ani; printre ei este și cazul a trei dintre cei șase copii ai unui refugiat politic german recent debarcat la Londra după eșecul Revoluției de la 1848: Karl Marx.

Progresul se manifestă și în privința rapidității călătoriilor: în 1850, motoarele cu aburi încep să înlocuiască pânzele în transportul călătorilor, al mărfurilor și al informațiilor. Telegraful accelerează transmiterea acestora din urmă. Și forța aburilor, și telegraful accelerează mondializarea începută odată cu Ordinea economică: înconjurul lumii este acum la îndemâna armatelor, a negustorilor și chiar a primilor turiști.

Democrația progresează odată cu piața: în Marea Britanie, la fel ca în Franța și în alte

câteva (puține) țări din Europa și din America, numărul burghezilor cu drept de vot crește puțin câte puțin. O lecție pentru viitor: statul autoritar creează piața, care, la rândul ei, dă naștere democrației.

Pentru prima dată, „inima" Ordinii economice este și capitala imperiului dominant din punct de vedere politic și militar. Țările de Jos sunt în declin; Franța și Germania rămân înțepenite în „mediu", alăturându-li-se Statele Unite după descoperirea minelor de aur din California. Ordinea economică pătrunde mai adânc în Asia: începând cu 1857, armatele britanice iau locul Companiei Indiilor Orientale și controlează nemijlocit India. În 1860, armatele engleze pârjolesc China pentru a vinde nestânjenit opiu, obținând Hong Kong-ul și alte „concesiuni". Opt ani mai târziu, Japonia, care nu vrea să aibă aceeași soartă, decide să imite Occidentul și-i transformă forțat pe țăranii iobagi în muncitori urbani.

În anul următor, deschiderea Canalului de Suez permite soldaților, apoi negustorilor britanici să ajungă mai repede în Orient, pentru a ruina și mai rapid industria textilă indiană și pentru a impune acolo, în numele libertății comerțului și al democrației, ceea ce este în avantajul industriei britanice.

Ca și celelalte „inimi" precedente, Londra devine locul de întâlnire al tuturor inventatorilor, creatorilor, industriașilor, exploratorilor, bancherilor, intelectualilor, artiștilor din toată lumea, de la Dickens la Marx și de la Darwin la Turner.

Numai că Londra obosește de pe urma propriei dominații; mai întâi, țara începe să se teamă de vitezele terestre mari: în 1865, legea numită *Locomotive Act* reduce viteza autorizată a trenurilor la 2 mile pe oră în oraș și la 4 mile pe oră în afara lui. Și mai grav este că, în

America, războiul de secesiune, eliberându-i pe sclavi, determină creșterea prețului bumbacului cumpărat de englezi de la sudiști. *City*, centrul financiar al lumii începând cu 1790, este astfel amenințat de apariția unor noi bănci în America. Iar lira sterlină este amenințată de dolar. Pentru a-i menține puterea, finanțele engleze trebuie să-i susțină rentabilitatea prin speculații.

Începând din 1880, rivalii prusaci, francezi și americani devin tot mai insistenți: noi tehnologii și descoperiri majore antrenează la Londra declanșarea unei speculații bursiere – o „bulă", se va spune – care provoacă, în 1882, falimente bancare în *City*. O lecție pentru viitor: o dată în plus, falimentul pieței financiare dominante determină sfârșitul unei „inimi".

Pentru prima oară, nici un port și nici o națiune europeană nu se află în situația de a înlocui Londra, chiar dacă Prusia, adunând în jurul ei întreaga Germanie, a devenit o mare putere și chiar dacă Franța continuă să aibă pretenții la acest statut.

„Inima" își continuă periplul – început în secolul al XIII-lea –înspre Apus; acum traversează Atlanticul. După un secol de dominație, Londra cedează locul orașului Boston.

Boston, 1890-1929: explozia mașinilor

Domesticirea calului oferise Asiei Centrale un avantaj în fața Mesopotamiei; cârma încorporată a adus puterea în Europa; galera i-a permis Veneției să se impună în fașa orașului Bruges; tiparul a însemnat triumful Anversului; caravela a făcut posibilă descoperirea Americii; motorul cu aburi a asigurat triumful Londrei. O nouă sursă de energie (petrolul), un nou

motor (cu explozie) și un nou produs industrial (automobilul) vor conferi putere coastei estice a Americii de Nord și orașului său dominant de pe atunci, Boston.

Transportarea energiei și a informației, ale cărei mutații au accelerat deja în mai multe rânduri cursul Istoriei, se prezintă acum ca o mașină, un produs industrial de masă cu folosință privativă, înlocuind calul, caleașca, diligența și chiar căile ferate.

Franța pare să aibă ocazia acum, pentru a treia oară, să devină „inimă"; într-adevăr, ea dispune de o excelentă rețea rutieră moștenită din vremea monarhiei și, mai ales, se află în topul inovațiilor tehnice: un francez, Alphonse Beau de Rochas, este cel care inventează automobilul echipat cu un motor cu explozie.

Totuși, noua „inimă" se instalează în America: în timp ce Europa și mai ales Franța nu văd în automobil decât un vag substitut al trăsurii, coloniștii americani, aflați pe drumuri încă de la începuturile cuceririi Vestului, obsedați de reducerea duratei traseelor interioare, extrem de individualiști, prea nerăbdători pentru a accepta trenul, întreprinzători prin natura lor, sunt mai bine plasați pentru a face înaintea altora din trăsura-automobil un produs de serie. De altfel, absența tradiției meșteșugărești le permite să accepte mai ușor munca la banda rulantă impusă de producția de masă.

Boston va fi așadar primul centru al acestui capitalism american.

Încă din secolul al XVII-lea, un grup de puritani veniți din Anglia decretează că a reuși din punct de vedere material înseamnă a-ți dovedi ție însuți că faci parte dintre aleșii lui Dumnezeu și că, prin urmare, ai acces la paradis. Altfel spus, a te îmbogăți este un țel nobil; și ar fi

chiar onorabil din punct de vedere moral să te lauzi că ești bogat.

Astfel, Boston devine primul port al Americii, exportând rom, pește, sare și tutun. La începutul secolului al XIX-lea, regiunea de nord-est a Statelor Unite este cel mai mare centru manufacturier de pe continent; aici se fabrică îmbrăcăminte, e prelucrată pielea, se produc mașini. Tot aici este concentrată industria pescuitului; încă nimănui nu-i pasă, în 1855, de riscul penuriei de ulei cauzate de dispariția balenelor. În regiune se instalează de îndată tot ceea ce este important pentru o „inimă": banca la New York, marina și industria între Boston și Chicago, trecând prin Baltimore, Detroit și Philadelphia. Numeroase alte invenții de importanță majoră, venite în cea mai mare parte din Europa, se dezvoltă aici: printre ele, becul cu filament și fonograful lui Thomas Edison, precum și telefonul, invenție a unui emigrant italian exploatată comercial în Statele Unite în 1877, cu doi ani înainte de a fi introdusă și în Franța.

Spre deosebire de toate celelalte mari puteri potențiale și de toate „inimile" precedente, Statele Unite nu au nici un rival credibil pe propriul continent. De aceea, se simt libere să intervină în întreaga lume, fără riscuri și fără amenințări pe teritoriul lor. Ele preiau destul de rapid controlul asupra Americii Latine, asupra unei părți din Asia, Filipine și Coreea.

Și de această dată, evoluția este în perfectă fază cu istoria Ordinii economice: ea se manifestă întotdeauna acolo unde nici un trecut sedentar nu frânează mobilitatea de care are nevoie, acolo unde burghezia poate căpăta puterea fără a fi nevoie să trimită la ghilotină nobilimea.

Începând din 1880, o teribilă recesiune face ravagii în nordul Europei, din Islanda până în

Polonia, și se adaugă declinului englez; ea provoacă cea mai mare deplasare de populații din Istorie de la începuturile sedentarismului: între 1880 și 1914, 15 milioane de europeni, adică a cincea parte din populația continentului, care dețin o treime din sumele de bani economisite în întreaga lume, migrează spre continentul american. Este ca și cum astăzi întreaga populație a Franței, Belgiei și Olandei ar părăsi Europa în numai 35 de ani!

Din cauza unor îndelungate și violente lupte sociale, noua clasă muncitoare americană obține salarii ceva mai bune, ceea ce-i permite să cumpere bunuri de bază, alimentare și textile; în consecință, acest fapt duce la îmbogățirea burgheziei, care devine clienta industriei de automobile pe cale de a se naște.

De altfel, totul se va învârti de-acum în jurul acestei noi industrii, instrument al unei noi libertăți individuale. Și totul se va structura în jurul unei noi burghezii bostoniene, atât de bine descrisă de Henry James și ale cărei valori sunt perfect reproduse de pictura lui James Whistler.

Motorul cu explozie este utilizat în America începând din 1880, la treisprezece ani după inventarea lui în Franța, mai întâi în producția de mașini-unelte. Apoi, pe la 1890, el este folosit pentru ceea ce se va numi *automobilul*, dar și pentru primele aeroplane. La Boston se inaugurează, în 1897, primul metrou din America de Nord. În 1898 există deja în Statele Unite 50 de mărci de automobile. Din 1904 până în 1908 sunt create alte 241 de mărci, între care cea a lui Henry Ford, în iunie 1903, la Detroit. Acest inginer, angajat mai întâi la compania de iluminat public a lui Thomas Edison, va vinde, în primul an, 1 700 de vehicule.

Industria automobilului structurează ansamblul țării: în amonte, ea impulsionează dezvoltarea

oțelăriilor, a minelor, a sticlei, a companiilor petroliere, iar în aval duce la expansiunea rețelei de drumuri, a sectorului bancar și a comerțului. De asemenea, începe să se contureze o nouă formă de alienare, prin munca la banda rulantă.

Totuși, în 1907, fabricanții francezi de automobile domină în continuare piața mondială: ei produc în cursul acestui an 25 000 de automobile (adică la fel de multe ca și Statele Unite și de zece ori mai multe decât Anglia); două treimi dintre automobilele exportate în lume sunt încă franceze.

Totul se schimbă brusc între 1908 și 1914: în Statele Unite, producția pe bandă rulantă a modelului „T" coboară prețul acestuia la jumătate. În Franța, fascinată încă de idealurile Vechiului Regim, industria automobilului consideră încă mașinile niște obiecte de lux și le proiectează ca pe niște calești. De aceea, atunci când la Paris apare prima piață de masă, aceea a taxiurilor, Louis Renault și muncitorii săi, foști lucrători în industria trăsurilor, refuză să treacă la producția în serie.

În 1914, Franța produce de unsprezece ori mai puține automobile decât America, deși, cu numai șapte ani înainte, producția celor două țări era egală. Ford produce 250 000 de automobile și deține aproape jumătate din piața americană; Anglia, încorsetată în imperiul ei, incapabilă să iasă din declinul său financiar, nu produce decât 34 000 de vehicule, Germania – 23 000, Franța – 45 000, iar Statele Unite – 485 000. Jocurile erau făcute.

Motorul creșterii este acum, în mod evident, unul american, atât în privința automobilului, cât și a industriei petroliere. Piața mondială este din ce în ce mai deschisă. Pretutindeni,

democrația progresează în același ritm cu piața. În 1912, mai mult de 12% din PIB-ul mondial se realizează prin comerț exterior. În același an, ultima dinastie chineză, Qing, cedează locul unei republici.

Uneori această creștere dă naștere unor tensiuni și rivalități pentru stăpânirea piețelor și pentru sursele de aprovizionare. În 1914, un război ce ținea aparent de o altă epocă închide frontierele. Totul se petrece ca și cum comercianții englezi, francezi și germani și-ar epuiza forțele disputându-și o putere ce deja nu le mai aparține. Cel care condiționează soarta armelor și modelează epoca de după război este petrolul: în vreme ce milioane de oameni mor în tranșee, acordul Picot-Sykes din mai 1916 înțelege să împartă Orientul Apropiat, proprietate a Imperiului Otoman aliat cu Germania, între cele două mari puteri europene; Statele Unite intră în război pentru a putea emite pretenții în momentul împărțirii rezervelor din Orientul Mijlociu.

La sfârșitul primului război mondial, încheiat cu o epidemie de gripă și cu o revoluție comunistă în Rusia și în Germania, se constată că acesta a accelerat bascularea puterii înspre America, așa cum războaiele napoleoniene asiguraseră victoria Marii Britanii. Încă o dată, o lecție a Istoriei: învingătorul unui război nu este cel care-l declară sau, în orice caz, nu cel care luptă pe teren propriu.

Epuizarea europenilor consfințește astfel supremația coastei estice a Statelor Unite, de la Washington la Chicago, de la New York la Boston. Întărită în urma războiului, industria automobilului triumfă. Apar noi tehnologii, printre care radioul și motorul electric. În 1919, Tratatul de la Versailles, a cărui secțiune economică este redactată în special de oamenii de finanțe americani,

redesenează harta Europei. El decupează Imperiul Otoman în bucățele ușor de digerat, ratifică nașterea Uniunii Sovietice și impune Germaniei învinse plata unei imense datorii de război. Atotputernic acum, președintele american poate chiar să încerce să impună reguli pentru evitarea unui nou război, prin crearea unei Societăți a Națiunilor, primul embrion al unei iluzorii forme de guvernare mondială.

Dar în America, la fel ca și în Europa, costurile producției cresc, salariile de asemenea, în timp ce indicii rentabilității scad; imaginea viitorului se încețoșează, cererea scade catastrofal, invențiile încetează să mai apară, șomajul explodează, măsurile protecționiste se înăspresc, iar libertățile cunosc îngrădiri tot mai drastice. Constituirea în 1928 a unui cartel al marilor companii petroliere, cele „șapte surori", crește prețul benzinei, antrenează prăbușirea producției de automobile, declanșează Marea Criză și pune capăt celei de-a șaptea forme, în vreme ce a opta a început să se afirme.

New York, 1929-1980: victoria electricității

Ca și în cazul celor șapte forme anterioare, apariția celei de-a opta presupune întrunirea condițiilor culturale, politice, sociale și economice pentru înlocuirea serviciilor, gratuite sau contra cost, cu noi mașini produse în serie: după industrializarea producției agricole, a celei de îmbrăcăminte și a transporturilor, motorul electric înlocuiește serviciile domestice, prestate până acum de femei sau de servitori, cu aparate electrocasnice.

La fel ca în cazul fiecăreia dintre mutațiile anterioare, a opta criză a Ordinii economice se

rezolvă chiar înainte să se declanșeze: electricitatea se impusese încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea. O lecție pentru viitor: perioada de timp care separă o inovație, chiar și necesară din punct de vedere social, de generalizarea ei durează cam o jumătate de veac.

Inventarea de către Nikola Tesla, în 1889, a micului motor electric permite mai întâi utilizarea acestei energii pentru îmbunătățirea productivității mașinilor anterioare, printre care și a mașinilor-unelte agricole și industriale, precum și a automobilului. Datorită lui Thomas Edison, iluminatul este cea de-a doua utilizare a electricității: la sfârșitul secolului al XIX-lea, principalele orașe americane sunt luminate și devin mai sigure; începând din 1906, statul federal inițiază crearea unei rețele electrice naționale.

Apoi, motorul electric face posibilă instalarea ascensoarelor – așadar a construirii zgârie-norilor –, favorizând astfel *urbanismul pe verticală* și consacrarea marelui arhitect Frack Lloyd Wright. Așadar motorul electric contribuie indirect la intensificarea migrației rurale și la reducerea numărului de membri ai familiilor, creând o piață a mașinilor, permițând apoi înlocuirea în apartamentele devenite mai mici a unei părți a treburilor casnice (curățenie, conservarea alimentelor, gătitul, dar și jocurile) cu obiecte fabricate în serie (cadă, chiuvetă, mașină de spălat, frigider, mașină de gătit, aparat de radio, iar mai târziu televizor).

Neavând o tradiție rurală, America este foarte bine plasată pentru a reuși această mutație înspre orașul gigant. La rândul lor, revistele ilustrate pentru femei și mișcarea feministă le pregătesc pe acestea, mai bine decât în alte țări, pentru acceptarea statutului lor de consumatoare. În plus, publicitatea, aflată la începuturile ei,

reamintește neîncetat femeii, uneori într-un mod foarte explicit, pretinsul ei „raport particular" cu proprietatea: sub pretextul „eliberării" sale, piața proclamă alienarea ei.

Ca și precedentele, această a opta formă îi transformă din nou pe țărani în meșteșugari și în salariați cu statut precar; ea concentrează tot mai multe avuții în mâinile unui număr restrâns de persoane, revoluționează condiția femeii, statuează mari libertăți pentru consumatori și cetățeni și noi alienări pentru muncitori.

În 1910, motorul electric servește mai întâi la acționarea ventilatoarelor, apoi a posturilor de radio (la început cu utilizări militare). În 1920 apar primele mașini de spălat și primele frigidere. Jumătate dintre locuințele americane sunt electrificate, dispun de apă curentă și uneori de gaze; sala de baie devine un element al confortului pentru clasa mijlocie. În același timp, *Federal Water Power Act* instituie un control al surselor de energie hidraulică. În 1921, industria americană produce 2,5 milioane de aparate sanitare, apoi producția se dublează în 1925. În 1930, 80% dintre locuințele americane sunt electrificate. Producția de aparate sanitare, încetinită doar în timpul crizei din 1929, atinge 3,5 milioane de produse în 1941. Vânzarea de televizoare și de frigidere este relansată, în ciuda Marii Crize. Treptat, echipamentele de uz casnic înlocuiesc servitorii (negri, în cea mai mare parte), urmași ai sclavilor recent emancipați: numărul lor scade de la 4 milioane în 1920 la 300 000 în 1940; ceilalți îngroașă rândurile șomerilor. În 1935, Congresul votează *Public Utility Holding Company Act*, prin care orașele au acces la energie electrică ieftină, pentru a putea utiliza aceste noi aparate.

Această a opta reorganizare a formei comerciale, de data asta în cadrul mai intim al familiei, este deosebit de bine adaptată la logica socială americană; ea ajunge însă și în Europa, unde coincide cu crispările dictatoriale din Italia, Spania și Germania, unde familia se află și în centrul proiectului fascist și nazist. În 1935, producția industrială a Germaniei este net superioară celei din Franța, Marea Britanie și Statele Unite. Din 1933 până în 1938, producția de oțel, de ciment și de aluminiu se triplează. Dar, întrucât Germania are nevoie de mână de lucru, de petrol, de materii prime și de terenuri agricole și nu poate conta numai pe comerț pentru a le obține în cantități suficiente, războiul devine pentru ea indispensabil. În același timp, și modelul sovietic pare să reușească să se organizeze ca economie de război, însă nimeni nu poate verifica statisticile publicate de propaganda instituită de el.

Războiul, inițiat pentru a doua oară de către Germania, ajută din nou Statele Unite, cruțate pe propriul teritoriu, să stăpânească tehnologiile și producția necesară industriei și finanțelor grupate acum la New York.

Și de data aceasta, energia joacă un rol-cheie: pentru a ajunge la rezervele de petrol din Caucaz, Hitler se îndreaptă spre Stalingrad, odată rupt pactul germano-sovietic ce-i asigurase petrolul necesar primelor sale victorii. Din cauza embargoului asupra aprovizionărilor cu petrol, Japonia atacă Pearl Harbour în decembrie 1941. În sfârșit, întorcându-se de la Yalta, în februarie 1945, Roosevelt preia de la Marea Britanie Arabia Saudită, deținătoarea celor mai mari rezerve de aur negru din lume.

La sfârșitul acestui nou război mondial, care s-a soldat cu aproximativ 50 de milioane de

victime (adică de cinci ori mai multe decât primul), lumea s-a schimbat total: a apărut arma atomică; a avut loc Shoah; Orientul Mijlociu a fost împărțit în mai multe state; comunismul a ieșit triumfător. Cea de-a opta formă economică se reface într-o jumătate a lumii care include și fostele dictaturi fasciste și naziste, pe când cealaltă jumătate, de la Budapesta la Beijing, intră în zona de influență a Uniunii Sovietice. Între foștii aliați se instaurează Războiul Rece.

Noua formă economică este centrată acum în jurul New York-ului și al electricității. Este cea de-a doua formă a cărei „inimă" este situată în America. Dar nu va fi și ultima.

Electrificarea, alocațiile familiale, ajutoarele pentru locuințe produc, începând cu 1945, o cerere de masă pentru bunurile de echipamente casnice inventate în anii '20, relansând economia mondială într-un mod mult mai eficient decât marile lucrări publice.

În douăzeci de ani, din 1945 până în 1965, datorită motorului electric, New York devine cea mai mare metropolă a lumii. Prețul echipamentelor casnice scade de cinci ori, în vreme ce producția crește de zece ori. Noi produse de consum accelerează și mai mult evoluția economiei de piață înspre nomadism, un alt nume dat libertății individuale: în 1947, bateria electrică și tranzistorul, invenții capitale ce transformă în obiecte portabile radioul și patefonul. Are loc o revoluție majoră, întrucât acestea permit tinerilor să danseze și în afara sălilor de dans, deci nu neapărat în prezența părinților; așa se ajunge la libertatea sexuală, la dezvoltarea unor noi genuri de muzică (de la jazz la rock), anunțând intrarea tinerilor în universul consumului, al dorinței și al revoltei. O lecție pentru viitor:

legătura dintre tehnologie și sexualitate structurează dinamica Ordinii economice.

Pe când cei mai săraci dintre americani se răscoală în ghetouri, clasa mijlocie economisește în loc să consume. Așadar crește și numărul celor a căror meserie constă în incitarea la cheltuieli: bancă, asigurări, publicitate, marketing, mass-media. Între 1954 și 1973, nivelul împrumuturilor acordate de bănci familiilor americane crește de cinci ori.

Restul lumii se instalează în „mediu": în timp ce PIB-ul Statelor Unite crește cu 3% pe an între 1959 și 1973, Marea Britanie, Franța și Germania, epuizate după al doilea război mondial, recuperează din întârziere (în parte și datorită ajutorului american). PIB-ul Japoniei trece de la 300 de dolari pe cap de locuitor în 1956 la 12 000 de dolari în 1980. Cu excepția Europei, lumea pare să se afle sub controlul total fie al Uniunii Sovietice, fie al Americii: de exemplu, când, în 1954, prim-ministrul iranian Mohammad Mossadegh naționalizează petrolul din Golful Persic, el este imediat destituit printr-o lovitură de stat pusă la cale de CIA; un consorțiu internațional format din cinci companii franceze, olandeze, britanice și americane preia controlul asupra producției de petrol a acestei țări. În 1956, Nikita Hrușciov trimite la Budapesta tancurile sovietice fără ca Occidentul să reacționeze. Ordinea domnește în lume.

Apoi, ca de fiecare dată, „inima" își epuizează resursele în cheltuielile militare din străinătate și în cheltuielile serviciilor de ordine din propriile ghetouri. În Vietnam, după Coreea, înfruntarea Statelor Unite cu lumea comunistă demonstrează că superioritatea capitalistă este supusă greșelilor din punct de vedere militar și fragilă din punct de vedere financiar.

Pretutindeni în Occident, activitățile din serviciile publice și private, neputând fi automatizate, necesită o parte tot mai mare din venit: în lipsa automatizării serviciilor prestate de „gulerele albe" în industrie, productivitatea muncii și a capitalului stagnează, în timp ce cheltuielile militare și sociale cresc. Rentabilitatea capitalului descrește; circuitele financiare își dirijează împrumuturile mai degrabă spre industriile tradiționale decât spre întreprinderile novatoare, mai degrabă spre finanțatorii publici străini decât spre cei privați naționali, mai degrabă spre companiile mari decât spre întreprinderile mici; siderurgia nu mai investește decât o jumătate din suma necesară pentru a putea face concurență Japoniei sau Coreei.

În 1973, creșterea prețurilor materiilor prime, în special al petrolului, diminuează și mai mult venitul disponibil al salariaților, fără a mări nici producția, nici cererea. Economisirea e în scădere, iar datoriile cresc. Apare apoi inflația, care, reducând valoarea datoriilor, reduce în același timp cuantumul îndatorării, ceea ce relansează și accelerează inflația. În acest caz, creșterea șomajului și sărăcirea unei părți a populației agravează insecuritatea.

În 1980, Statele Unite par să fie în pragul declinului: ele pierd primul loc în lume în privința exportului de automobile; aportul lor pe piața mondială a mașinilor-unelte scade de la 25% în 1950 la 5% în 1980, în timp ce Japonia, o nouă putere, înregistrează o creștere de la 0 la 22%. Datoria externă a Statelor Unite sporește masiv, depășind activele lor din străinătate; pentru a o plăti, oficialii americani tolerează folosirea tot mai frecventă a dolarului de către creditorii străini. New York nu mai este singurul loc în care se elaborează politica financiară a

lumii: *City*-ul londonez (unde un emigrant german, Sigmund Warburg, lansează primele împrumuturi în eurodolari și prima ofertă publică de cumpărare) pare să regăsească un loc pe care îl crezuse pierdut pentru totdeauna. Japonia devine principalul creditor al Statelor Unite, unde cumpără, în mod spectaculos, un mare număr de întreprinderi simbolice și de bunuri imobiliare. America a ajuns în situația de a nu mai fi decât furnizorul de grâne al unei Japonii înfloritoare, așa cum era Polonia pentru Flandra în secolul al XVIII-lea.

Mulți – printre care și eu – au crezut că Tokyo ar putea spera să ajungă atunci la stadiul de „inimă". În acel moment, Japonia își însușise forța financiară, dirijismul, teama de lipsuri, tehnologia și puterea industrială. În realitate însă, această țară s-a dovedit destul de repede incapabilă să rezolve dificultățile structurale ale sistemului său bancar, să stăpânească bula financiară în formare, să evite o reevaluare masivă a monedei sale, să creeze mobilitate în rândurile muncitorilor, să îmbunătățească productivitatea serviciilor și a muncii „gulerelor sale albe". Și, mai ales, nu a atras pe terenul ei elitele din lumea întreagă, nu a promovat individualismul atât de necesar „inimii" și nici nu a ieșit de pe orbita învingătorului său american.

Acesta este momentul în care, în California, apare un nou val tehnologic, ce face posibilă automatizarea masivă a activităților administrative în marile întreprinderi, adică exact ceea ce constituia lipsa celei de-a opta forme. Acest val apare în contextul unei extraordinare creșteri a productivității.

Centrul economic și geopolitic al lumii își continuă deplasarea de la est spre vest. Plecat din China în urmă cu 5 000 de ani, trecând

prin Mesopotamia, prin Mediterana și prin Marea Nordului, traversând apoi Atlanticul, iată-l acum instalat din nou pe țărmurile Pacificului.

Los Angeles, 1980-?: nomadismul californian

Pentru a noua oară – și ultima, până acum –, Ordinea economică se reorganizează în jurul unui loc, al unei culturi și al unor resurse financiare ce permit unei *clase creative* să transforme o revoluție tehnică într-o piață comercială de masă. Pentru a noua oară, această mutație lărgește spațiul Ordinii economice și pe cel al democrației, determinând și o creștere a numărului democrațiilor de masă.

Această nouă formă, în care ne aflăm și astăzi, constituie baza Istoriei în desfășurare. Așadar vom încerca s-o descriem mai în detaliu decât pe celelalte opt.

Începând din 1980, noua „inimă" se instalează în California, un stat de mărimea Italiei în care trăiesc 35 de milioane de oameni (adică un american din opt), de la San Francisco la Los Angeles și de la Hollywood la Silicon Valley. Acest loc nu este întâmplător: aici s-au descoperit cândva zăcăminte de aur, au demarat industriile petrolieră și a cinematografului; aici s-au regrupat cei mai aventurieri dintre americani; aici s-au concentrat industriile electronică și aeronautică; aici se află câteva dintre cele mai cunoscute universități și centre de cercetări, precum și cele mai bune podgorii; aici s-au adunat talentele industriei divertismentului, cei mai renumiți muzicieni și inventatorii tuturor tehnologiilor informației. Tot aici, de la frontiera mexicană la cea canadiană, o permanentă amenințare

a cutremurelor de pământ suscită o vibrație intensă și o formidabilă dorință de a trăi, precum și un nedezmințit gust pentru nou.

La fel ca în cazul precedentelor crize ale Ordinii economice, tehnologiile necesare celei de-a noua forme comerciale există înainte de punerea lor în practică, pentru că activitățile de birou ale băncilor și ale întreprinderilor apasă tot mai greu asupra productivității globale, iar automatizarea manipulării informației a devenit o miză majoră. Apar mai întâi, prin anii '20, dispozitive electronice cu cartele perforate, apoi, în anii '40, primele calculatoare cu destinație militară ce utilizează tranzistori. În 1971 apare microprocesorul, urmaș al tranzistorului, lansat pe piață de o nouă întreprindere, Intel, cofondată în acel moment de Gordon Moore sub forma unei minuscule plăcuțe de siliciu pe care sunt montate mii, apoi milioane, iar mai târziu miliarde de unități elementare de stocare și tratare a informației. Microprocesorul permite punerea la punct a calculatorului de serie, la rândul său moștenitorul unei îndelungate succesiuni de invenții inițiate în Franța secolului al XVII-lea de către Blaise Pascal.

Din 1973, calculatorul începe să înlocuiască în birouri dispozitivele electrice cu cartele perforate și sporește considerabil productivitatea serviciilor și a industriei. Acesta e începutul *biroticii*.

Noi întreprinderi, în cea mai mare parte californiene, permit astfel reducerea costurilor serviciilor comerciale și ale administrațiilor. Aceste tehnologii înlesnesc mai cu seamă industrializarea serviciilor financiare, permițând băncilor o exploatare automată a celor mai mici imperfecțiuni ale pieței, punând în relație milioane de tranzacții, eliminând în totalitate limitările impuse diversificării instrumentelor financiare

și mecanismelor de prevenire a riscurilor: finanțele și asigurările devin niște industrii.

Așadar, încă o dată, o „inimă" preia puterea prin industrializarea serviciilor – în cazul de față, cele financiare și administrative. Încă o dată, contrar anticipărilor futurologilor, nu este vorba despre instaurarea unei societăți a serviciilor, a unei societăți postindustriale – dimpotrivă, avem de-a face cu începuturile industrializării serviciilor ce vizează transformarea acestora în noi produse industriale.

Ca și revoluțiile precedente, aceasta aduce pe piață noi produse de consum; în noua formă, ele au rolul jucat de automobil și de aparatura electrocasnică în cele două forme precedente: *obiecte nomade* (expresie pe care am introdus-o în 1985, cu mult înainte ca acestea să apară, și care, de atunci, a intrat în mai multe limbi), dispozitive miniaturizate în stare să rețină, să stocheze, să trateze și să transmită informația – sunete, imagine și date – cu o viteză foarte mare.

De ce „obiecte nomade"? Așa cum s-a văzut, nomazii transportă dintotdeauna obiecte în stare să-i ajute să suporte vicisitudinile călătoriei; primul dintre acestea a fost, fără îndoială, o piatră cioplită, un talisman, apoi au urmat focul, îmbrăcămintea, încălțămintea, uneltele, armele, bijuteriile, relicvele, instrumentele muzicale, caii, papirusurile... Au urmat cartea, primul obiect nomad produs în serie, apoi obiectele ce permit miniaturizarea și transportul instrumentelor sedentare: ceasul, aparatul de fotografiat, radioul, picupul, camera de luat vederi, casetofonul. În sfârșit, au apărut altele pentru tratarea informației.

În 1976, un nou-venit, tot californian și el, Steve Jobs, creează Apple 1, un calculator individual cu interfețe simple, ce poate fi utilizat

de oricine. În 1979, japonezii comercializează primul obiect nomad ce poartă un nume adecvat: walkmanul, casetofonul portabil inventat de germanul Andreas Pavel.

Simultan, se dezvoltă gustul pentru alte obiecte nomade, pentru animale de companie de toate felurile, care oferă sedentarilor ocazia de a duce o viață de cvasipăstori, de cvasinomazi, de cvasicavaleri însoțiți de niște cvasiturme, fără să fie supuși vreunuia dintre riscurile pe care le presupun călătoriile, beneficiind de o companie fidelă și durabilă într-un ocean de precaritate și lipsă de loialitate.

În 1981, odată cu apariția în Franța a Minitel-ului, gigantul american al informaticii industriale, IBM, lansează primul său calculator portabil, IBM – 5150, fără să-și pună totuși prea mari speranțe în el. Calculatorul este dotat cu un microprocesor Intel și un program MS-DOS produs de o altă întreprindere modestă de pe coasta de vest a Statelor Unite, Microsoft; cântărește 12 kilograme și este de 32 000 de ori mai puțin performant și de 12 ori mai scump decât cel mai puțin sofisticate dintre calculatoarele din 2006. Totuși, este un triumf: în loc de 2 000 de bucăți, cât prevăzuse să vândă, IBM vinde un milion. Zece ani mai târziu, Microsoft avea să devină una dintre primele cinci întreprinderi din lume. În 2006 se vând 250 de milioane de microcalculatoare, iar în lume există în funcțiune peste un miliard.

În același timp, apar două alte instrumente de importanță majoră pentru noul nomadism: telefonul mobil și internetul. Ele se încetățenesc la fel de încet ca și calculatorul, dar succesul lor derivă din faptul că se interconectează unul cu celălalt. Pentru sedentari, ele constituie niște substituți ai călătoriei; pentru nomazi, sunt

mijloace de a rămâne în contact între ei și cu sedentarii. Și unul, și celălalt permit pentru prima dată oricui să aibă o adresă neteritorială (număr de telefon mobil sau adresă de e-mail).

Primul telefon mobil nemilitar apare în Marea Britanie la sfârșitul anilor '70. El necesită mai întâi alocarea unei frecvențe și a unei baterii portative foarte voluminoase; aceasta până când rețelele celulare își măresc capacitățile de transmisie, iar bateriile se miniaturizează. În treizeci de ani, telefonul mobil ajunge la nivel planetar și face posibilă circulația vocilor și a datelor. El reprezintă astăzi cel mai mare succes comercial din toate timpurile: în 2006, mai mult de două miliarde de persoane, adică un sfert din populația globului, dispuneau de acest obiect.

În paralel, s-a reușit punerea în legătură a două calculatoare prin telefon. Și în acest caz, generalizarea noii tehnologii va avea nevoie de treizeci de ani: este vorba despre internet. Dezvoltarea acestuia este foarte interesantă. În august 1962, Massachusetts Institute of Technology, prestigioasa universitate situată lângă Boston, publică primele texte care descriu interacțiunile posibile într-o rețea de calculatoare ce ar putea fi legate prin telefon; în 1965 este testată prima conexiune informatică la mare distanță între un calculator situat în Massachusetts și un altul în California. În 1969, centre importante ale US Army creează rețeaua Arpanet, pentru a schimba între ele informații electronice confidențiale. În 1979, niște studenți americani creează primele *newsgroups* pentru a comunica date civile, conectând câteva sute de calculatoare din centre de cercetare și din universități. În 1981, Arpanet debarcă în Europa. În același an apare, în protocolul TCP/IP, cuvântul *internet*. În 1983 se deschide primul server care gestionează nume

de site-uri. În 1984 sunt interconectate 1 000 de calculatoare; în 1989, internetul este deschis pentru marele public și sunt create primele adrese de e-mail. În 1991, Tim Berners-Lee, un cercetător britanic de la Centrul European de Cercetări Nucleare din Geneva (CERN), inventează un limbaj comun pentru toți actorii conectați la această rețea: *html*; el organizează comunitatea celor care-l utilizează, căreia îi dă numele de World Wide Web, a cărei primă adresă (http://info.cern.ch) o postează la 6 august 1991.

O lecție pentru viitor: numeroase invenții de importanță majoră sunt produsul activității unor cercetători plătiți din fonduri publice pentru a cerceta... altceva.

Apar de îndată numeroase aplicații practice ale informaticii conectate, destinate să îmbunătățească productivitatea serviciilor: *programele* de gestiune comercială, de poștă electronică, de comerț electronic și de schimburi de date financiare. În 1992 sunt conectate la internet un milion de calculatoare; în 1996 vor fi 10 milioane, iar în 2006 – un miliard.

Internetul apare ca un fel de nou continent – virtual, de data aceasta –, un continent ce trebuie descoperit, populat și organizat, rezervând un câmp practic infinit pentru activitățile comerciale. Unele întreprinderi de programare ajung printre primele din lume: Microsoft, AOL, Oracle și Google sunt toate californiene. În 1998, cifra de afaceri a economiei internetului o depășește pe cea a telecomunicațiilor tradiționale și a companiilor aeriene. Mai mult, internetul multiplică și capacitățile telefonului mobil, care oferă treptat posibilitatea citirii mesajelor video, a fotografiilor, a receptării posturilor de televiziune și a editării de bloguri. În 2004, Apple înțelege că profitul se obține din obiectul nomad, și nu din

datele care circulă prin el esențialmente gratis: iPod-ul înlocuiește casetofonul portabil și se vinde și el în sute de milioane de exemplare.

Jocurile video, care combină curiozitatea cu aventura, se dezvoltă și ele: mai întâi sub forma unor programe pentru jucători solitari, apoi, prin conectarea la internet, cu mai mulți jucători; numărul amatorilor crește exponențial: în 2006, 100 de milioane de persoane joacă în rețea și cumpără produse virtuale de peste un miliard de dolari.

În total, în 2006, activitatea pe internet depășește 4 000 de miliarde de dolari în întreaga lume, adică 10% din PIB-ul mondial, din care jumătate în Statele Unite.

Internetul accelerează și dezvoltarea serviciilor financiare; datorită lui, raportul dintre economia financiară și cea reală crește considerabil, trecând în Statele Unite de la 2 în 1970 la 50 în 2006. Tranzacțiile financiare internaționale reprezintă în 2006 de 80 de ori volumul comerțului mondial, față de numai 3,5 ori în 1997, ceea ce înseamnă că volumul comerțului mondial anual nu mai reprezintă decât 4,3 zile de tranzacții pe piața devizelor, a titlurilor și a unor diverse opțiuni.

Piața asigurărilor înregistrează și ea o creștere impresionantă datorită internetului; ea accelerează și creșterea sistemelor financiare, acoperind principalele riscuri de pe principalele piețe. Asigurarea bunurilor și a persoanelor reprezintă în 2006 circa 10% din PIB-ul Statelor Unite și 5% din PIB-ul mondial, adică 2 500 de miliarde de dolari, față de 2 000 de miliarde pentru energie. Fondurile de acoperire a riscurilor gestionează în 2006 aproximativ 1,5 trilioane de dolari, adică de două ori mai mult decât în 2000. Aceste fonduri reprezintă o treime din

tranzacţiile bursiere; ele încep chiar să aibă participări active la întreprinderile cotate, gestionând activele unor particulari, şi nu doar pe cele ale actorilor financiari. Ele îşi asumă deseori riscuri nelimitate şi se hazardează în pariuri asupra riscurilor fără a dispune de suficientă finanţare!

Centrul de gravitaţie economică şi demografică al Statelor Unite se deplasează din nord-est înspre sud-vest: în 2006, California a fost primul dintre state în privinţa PIB-ului (13% din PIB-ul american pentru 12% din populaţie) şi se află pe locul şase în lume, în condiţiile în care am considera-o un stat independent. Între 1980 şi 1990, 54,3% din creşterea demografică naţională are loc în California, în Florida şi în Texas. Începând din 1990, Sudul şi Vestul american concentrează mai mult de jumătate din populaţia ţării.

PIB-ul fostei „inimi", statul New York, ajunsă acum a doua ca mărime, nu mai reprezintă decât 60% din cel al Californiei, deşi a rămas în continuare centrul financiar al lumii.

Statele Unite îşi regăsesc totuşi dinamica obişnuită a ascensiunii, a locurilor de muncă, a productivităţii şi a întreprinderii: spiritul de pionierat se reîmprospătează. Cultura californiană a divertismentului, de la cinematograf la muzică şi informaţie, găseşte în obiectele nomade debuşee cu totul noi. Preţurile altor produse de echipament, precum şi cel al automobilului scad; economia americană consumă în 2006 de două ori mai puţin petrol pe unitate produsă decât în 1985.

Patrimoniile americanilor din clasa de mijloc cresc şi ele masiv: aceştia posedă în 2006 peste 14 trilioane de dolari plasaţi în domeniul imobiliar şi în valori de bursă. În 2006, două treimi

dintre familii sunt proprietarele locuințelor în care stau (față de numai 40% în 1939). Plusvaloarea realizată din imobilier reprezintă 60% din totalul creșterii avuției lor în ultimii douăzeci de ani. Preocuparea pentru echitate, despre care vorbește filosoful american John Rawls, înlocuiește, cel puțin în vorbe, pe aceea pentru egalitate.

Statele Unite se bucură acum mai mult ca oricând de statutul de supraputere planetară. Ele organizează rețele și constituie baze de date pentru a analiza, a seduce, a convinge și a influența.

Creșterea economică mondială se accelerează și ea: Ordinea economică se extinde, incluzând noi democrații de piață. În America Latină și în Europa de Vest, dictaturile cad una după alta: Grecia, Spania, Chile, Argentina, Brazilia, Turcia. Începând din 1985, chiar și sistemul sovietic, pe care toată lumea îl credea de nezdruncinat, se dovedește incapabil să mai continue cursa înarmărilor lansată de președintele american și sprijinită de Europa Occidentală. Când, în 1988, Mihail Gorbaciov încearcă să instaureze democrația menținând regulile economiei planificate și proprietatea colectivă, el eșuează și îi trebuie cel puțin trei ani pentru a trece de la *glasnost* la *perestroika*, adică pentru a înțelege că democrația nu poate exista fără o economie de piață. Ansamblul blocului sovietic se năruie și se apropie de Uniunea Europeană.

Sistemul mondial se liberalizează pretutindeni. În 2006, numărul țărilor în care pedeapsa cu moartea a fost abolită se ridică la 130; alegerile, mai mult sau mai puțin libere, sunt o realitate în 140 de țări; 82 dintre ele sunt aproape democratice, puterea executivă fiind controlată de un parlament, iar principalele drepturi ale omului fiind respectate.

Rezultatele celei de-a noua forme a Ordinii economice sunt excepționale: între 1980 și 2006, PIB-ul mondial a crescut de trei ori, iar comerțul cu produse industriale de peste 25 de ori. Producția planetei depășește 40 de trilioane de euro și crește cu mai mult de 4% pe an, un ritm de dezvoltare ce nu a mai fost atins vreodată în istorie. Începând din 1985, exporturile reprezintă din nou 13% din PIB-ul mondial, procentaj nemaiatins din 1913.

Raporturile de forțe se modifică: luate în ansamblu, Statele Unite stagnează, Europa se află în declin, iar Asia – în ascensiune. Creșterea anuală depășește în 2006 7% în Asia, ceva mai puțin în Statele Unite și mult mai puțin în Europa. Din 1980 până în 2006, PIB-ul Asiei a crescut de patru ori, cel al Chinei de trei ori, al Indiei de trei ori, iar al Europei de două ori. Între 1980 și 2006, partea ce revine Statelor Unite din PIB-ul mondial rămâne egală cu 21%, cea a Uniunii Europene descrește de la 28% la 20%, iar cea a Asiei de Est (China, Japonia, Coreea, Taiwan, Singapore, Hong Kong, Malaysia, Thailanda, Filipine, Indonezia) crește de la 16% la 28%.

Deși unificată din punct de vedere economic, Europa pierde teren; competitivitatea sa este în scădere, dinamismul ei se încetinește, iar populația îmbătrânește. Chiar dacă Uniunea Europeană reușește în 1992 să se doteze cu o monedă unică, ea nu devine o democrație de piață integrată; nu mai progresează în același ritm cu restul lumii, PIB-ul ei pe cap de locuitor fiind în 2006 cu 25% mai mic decât cel din Statele Unite; cercetarea se află la un nivel mult mai scăzut; cele mai bune elemente ale clasei creative părăsesc Europa pentru a se instala în Lumea Nouă; o parte importantă a industriei

bătrânului continent se deplasează înspre Asia, fără a fi înlocuită cu industrii noi. Rusia, deși îmbogățită formidabil de pe urma imenselor sale resurse petroliere, nu reușește să-și refacă bazele dezvoltării sale: speranța de viață a locuitorilor ei este în scădere, iar infrastructurile continuă să se deterioreze. În vreme ce cheltuielile pentru asigurările sociale erau apreciate ca reprezentând 20% din PIB-ul Rusiei, în realitate, ele se ridică abia la 2%. Și totuși, Banca Centrală Rusă dispune de o rezervă de peste 250 de miliarde de dolari.

Pacificul devine acum cea dintâi mare a lumii: în 1990, comerțul transpacific reprezintă dublul comerțului transatlantic; jumătate din comerțul mondial se efectuează aici. Nouă dintre cele mai mari 12 porturi ale lumii sunt situate pe litoralul asiatic al Pacificului, iar majoritatea transportului comercial aerian al planetei traversează acest ocean.

„Inima" se apropie din nou de Asia: două treimi dintre absolvenții cu diplomă ai facultăților americane de științe și de inginerie sunt, în 2006, de origine asiatică; chiar dacă ei mai rămân o vreme în Statele Unite, mulți creează impresionante rețele cu partenerii lor din Extremul Orient; foarte multe întreprinderi din Statele Unite, mai ales din California, sunt înființate și conduse de străini: eBay de un iranian, Google de un rus, Juniper de un indian.

Japonia, care, așa cum s-a văzut, ar fi putut deveni o „inimă", intră în 1995 într-o criză din care iese, foarte slăbită, în 2005. Totuși, anul 2006 o confirmă ca fiind a doua economie a lumii.

China ia avânt după 1989: cea mai mare dictatură de pe planetă produce în 2006 peste jumătate dintre produsele considerate esențiale

de către formele anterioare (frigidere, televizoare, mașini de spălat). Ea este astăzi cel mai mare consumator mondial de cupru, fier, nichel, plumb și aluminiu; ocupă a doua poziție în privința consumului de petrol (7 milioane de barili pe zi, față de 21 în Statele Unite și 5,5 în Japonia). China contribuie cu o treime la creșterea mondială anuală a consumului de petrol. PIB-ul chinez pe cap de locuitor atinge 1 300 de dolari în 2006, iar la Shanghai el este chiar de 5 300 de dolari. În același an, învățământul superior din China formează 800 000 de ingineri, iar numărul abonaților la internet este mai mare decât în Statele Unite; salariile reprezintă însă doar a douăsprezecea parte din cele de peste Ocean.

India, devenită democrație de piață începând din 1985, intră și ea într-o creștere puternică, dispunând de un sector industrial excepțional și de întreprinderi de nivel mondial. Înregistrând, mai mult decât China, inegalități extreme, ea numără deja 80 000 de milionari în dolari; circa 100 de companii indiene sunt încă de pe acum apreciate ca valorând mai mult de un miliard de dolari fiecare. În plus, sectorul agricol indian ocupă în 2006 două treimi din populație și nu produce decât o cincime din PIB. Numărul de țărani fără pământ a crescut de la 35% din populația rurală în 1998 la 55% în 2006. Inegalitățile dintre clase, sexe, etnii și regiuni sunt enorme: de exemplu, locuitorii regiunilor Bihar, Orissa și Assam au astăzi de 10 ori mai puține șanse decât un locuitor din New Delhi să ajungă licențiați ai învățământului superior sau să dețină un telefon mobil. Iar în bidonville-urile din Bombay sunt mai mulți locuitori decât în întreaga Norvegie.

Și alte țări din Asia progresează foarte rapid: Coreea de Sud, abia ieșită de sub dictatură în

1990, ia avânt în toate domeniile de producție, de la automobil la telefon. Are un avans deosebit față de restul lumii în materie de conexiuni cu bandă largă prin fibră optică; de asemenea, este pionieră în materie de multimedia cu Cyworld, care interconectează o treime a populației, și cu OhmyNews, site al jurnalismului participativ, devenită una dintre rețelele media cele mai puternice și mai ascultate din țară. În spatele celor mai mari firme, *chaebol*, apar alte întreprinderi de vârf, cum ar fi NHN, care dezvoltă unul dintre puținii concurenți serioși ai lui Google, și NCsoft, care exploatează unul dintre principalele jocuri în rețea cu mai mulți jucători, Lineage. Produsele culturale coreene invadează restul Asiei, suscitând entuziasmul unei populații foarte diverse, de la familiile din Tokyo la tineretul chinez, vietnamez sau filipinez. Filmele, serialele și cântăreții coreeni constituie împreună așa-numitul „val coreean" (*hallyu*), oferind tineretului din Asia imaginea unei societăți care a reușit să concilieze modernitatea occidentală cu valorile tradiționale asiatice, un model pe care acesta era mai dispus să-l accepte ca venind din Coreea decât dintr-o Japonie care încă nu și-a încheiat problemele de memorie în privința trecutului său imperialist.

În America Latină, toate țările, în afară de Cuba, sunt, în 2006, democrații de piață. În Africa, de unde dictatorii sunt alungați unul după altul, câteva țări ies acum din recesiune; între 1986 și 2006, numărul celor care știu să citească și să scrie a crescut de la 40% la 67% în Rwanda, de la 33% la 64% în Nigeria, de la 27% la 47% în Côte d'Ivoire și de la 40% la 63% în Algeria.

Așadar totul pare pus la punct pentru ca această a noua formă să reducă masiv sărăcia și să dureze încă foarte multă vreme.

Începutul sfârșitului

Și totuși, sfârșitul celei de-a noua forme se anunță deja, la fel cum, anterior, cu mult timp înainte, se anunța sfârșitul tuturor formelor precedente.

În primul rând, Ordinea economică suferă de numeroase contradicții interne. Deficitele externe explodează, iar finanțarea lor depinde din ce în ce mai mult de străinătate. Dacă, în 1985, deficitul extern american (2,8% din PIB) nu era finanțat decât în proporție de 8% de guvernele străine, în 2006 el este de 5,2% din PIB, fiind finanțat cu mai mult de 30% de străinătate. În plus, două treimi din rezervele mondiale, exprimate în dolari, din care două trilioane numai în Asia, au pierdut o treime din valoarea lor în euro începând din 2002.

Proliferând excesiv, nelimitat și fără control, sistemul financiar american pretinde niște rentabilități pe care industria nu le poate atinge, astfel încât întreprinderile industriale preferă să dea cu împrumut banii câștigați în sectorul financiar decât să-i investească în propriile activități. În consecință, automobilele, echipamentul casnic, televizoarele și telefoanele americane nu mai sunt la nivelul celei mai bune calități mondiale. Iar întreprinderile americane sunt copleșite de povara sumelor pe care le au de plătit pensionarilor lor.

În plus, o parte a economiei americane este amenințată de apariția internetului: tot ceea ce poate fi dematerializat este schimbat treptat în mod gratuit. Deja marii distribuitori vând mai puține CD-uri decât în urmă cu zece ani; tentativele de înlocuire a vânzărilor de CD-uri cu cele de fișiere digitale eșuează: în 2006, din cele 20 de miliarde de fișiere digitale muzicale

download-ate s-au cumpărat mai puțin de un miliard.

Salariații au și ei din ce în ce mai multe datorii, mai ales la două societăți publice (Fannie Mae, a doua întreprindere din Statele Unite, și Freddie Mac, a cincea) care posedă sau garantează împrumuturi ipotecare în valoare de patru trilioane de dolari; datoria a crescut de patru ori în zece ani. Dobânda pentru economiile salariaților americani nu mai este decât de 0,2%, cea mai mică din lume, pe când, până în 1980, aceasta era de 10%. Datoriile familiilor americane către emițătorii de carduri depășesc în 2006 venitul pe mai mulți ani. Concurența dintre băncile ce acordă împrumuturi este necruțătoare: dacă în urmă cu douăzeci de ani bancherii protestau atunci când 30% din venitul unei familii erau luate în calcul pentru rambursarea datoriilor, în 2006 ei consideră că un nivel de 50% este perfect tolerabil.

Pe de altă parte, o adevărată prăpastie se adâncește mereu între cei mai bogați dintre americani și restul populației: în 1975, venitul a 0,01% dintre cei mai bogați (în principal, actori ai piețelor financiare) era de 50 de ori mai mare decât salariul mediu al unui muncitor, dar a devenit de 250 de ori mai mare treizeci de ani mai târziu; de jumătate din bogăția creată între 1990 și 2006 a beneficiat doar 1% dintre familii. Salariul muncitorului american scade neîncetat din 1973, din cauza concurenței imigrației și a delocalizărilor. În 2006, salariații americani lucrează, în medie, 46 de săptămâni pe an, cu șase mai mult decât europenii, și au concedii de două ori mai mici decât aceștia.

În 2006, chiar și în California, unde salariul minim pe oră este totuși, în principiu, de opt dolari, un copil din cinci trăiește sub pragul

sărăciei; 3,5 milioane de sedentari americani sunt lipsiți de adăpost cel puțin trei luni pe an; aproape un copil de culoare din 10 și un copil de origine hispanică din 20 locuiesc cel puțin două luni pe an într-un refugiu; este și cazul unei persoane vârstnice din 10. La New York, peste 38 000 de persoane dorm în fiecare noapte în cămine municipale: dintre acestea, 16 800 sunt copii și aproape tot atâția bătrâni. În 2006, 41 de milioane de americani nu beneficiază de nici un ajutor, iar 31 de milioane nu au nici un fel de asigurare.

La scară mondială, contrastele sunt, de asemenea, din ce în ce mai vizibile: dacă în 1950 jumătate din populația lumii – circa 1,2 miliarde de oameni – trăiau sub pragul sărăciei absolute, estimat la un dolar pe zi, în 2006, jumătate din omenire supraviețuiește cu mai puțin de doi dolari pe zi, noul nivel al sărăciei, iar 1,3 miliarde nu dispun de mai mult de un dolar. Salariul pe oră minim al unui californian este de patru ori mai mare decât salariul zilnic al unei treimi din omenire. Jumătate dintre locuitorii planetei nu au accesul elementar la apă curentă, la educație, la sănătate, la credite și nici la locuință. Dintre locuitorii orașelor din emisfera sudică, 78% trăiesc în cocioabe. Ei reprezintă 99,4% în Etiopia. Orașele cresc dezordonat: populația din Dacca, Kinshasa și Lagos a crescut de 40 de ori între 1950 și 2006. Există în lume 200 000 de bidonville-uri. Cele mai sărace 49 de țări de pe planetă, totalizând 11% din populația lumii, continuă să nu primească decât 0,5% din PIB-ul mondial.

Agricultura mondială bate pasul pe loc, în vreme ce populația crește din ce în ce mai repede și continuă să sufere de foame. Cantitatea de calorii disponibilă pe cap de locuitor la nivelul

planetei a crescut cu numai 3% între 1994 și 2006. Tot în 2006, 850 de milioane de oameni suferă de malnutriție, adică mai mult decât oricând; un miliard (dintre care mai bine de două treimi sunt femei) sunt analfabeți; mai mult de 150 de milioane de copii între 6 și 11 ani nu frecventează școala.

Aceste creșteri agravează și mai mult mizeria. O parte importantă a bunurilor exportate la prețuri foarte mici (îmbrăcăminte, jucării și articole de sport) către magazinele din Europa și din America este produsă de muncitori ultra-exploatați în țările cele mai sărace din Asia și din America Latină. În 2006, 250 de milioane de copii din întreaga lume – dintre care un sfert au mai puțin de 10 ani – muncesc ilegal, 180 de milioane dintre ei în condiții de exploatare intolerabile; 10 milioane sunt victime ale sclaviei și ale prostituției. În același an, 22 000 de copii au decedat ca urmare a accidentelor de muncă. În Bangladesh, de exemplu, în întreprinderile de export, salariul minim lunar nu depășește 10 dolari și nu a mai fost reevaluat din 1994, în ciuda revoltelor; copiii muncesc șapte zile din șapte, iar salariile nu reprezintă decât mai puțin de 10% din costurile de producție. Nimeni nu controlează nimic.

În Africa, situația este și mai gravă: venitul pe cap de locuitor a scăzut cu un sfert între 1987 și 2006. Din 1970 până în 2006, partea Africii pe piața mondială a scăzut la jumătate; datoria sa a devenit de 20 de ori mai mare și este acum egală cu producția sa totală. În 2006, SIDA, boală apărută la începutul anilor '80, amenință viața a 30 de milioane de oameni, dintre care mulți au mai puțin de 40 de ani (cadre didactice, tinere cadre, polițiști, soldați), distrugând infrastructura umană a acestor țări;

numai 27 000 dintre bolnavi beneficiază de un tratament, costul triterapiei fiind de 12 000 de ori mai mare decât își poate permite să cheltuiască anual un african pentru medicamente.

Acolo unde statutul femeii este deosebit de periclitat – din nordul Africii până în nordul Indiei, indiferent de religie –, mizeria este și mai evidentă.

În fața acestor teribile decalaje, migrația populației se accelerează. În Africa, mai mult de o cincime dintre locuitori trăiesc în altă parte decât acolo unde s-au născut. Este și cazul fiecăruia al cincilea locuitor al Australiei, al fiecăruia al doisprezecelea locuitor al Statelor Unite și al fiecăruia al douăzecilea locuitor al Uniunii Europene.

În plus, violența n-a încetat să ia amploare; deși nu este vorba despre un război declarat, dispariția confruntării Est-Vest face mai vizibilă opoziția Nord-Sud. Războaiele civile izbucnesc peste tot, din Balcani până în America Latină, din Africa până în Orientul Mijlociu.

În iulie 1991, imediat după căderea Zidului Berlinului, Irakul, unul dintre noii aliați laici ai Americii, crede că poate profita de susținerea Washingtonului pentru a pune mâna pe petrolul din Kuwait; va renunța la această pretenție după războiul din Golf, cu ocazia căruia trupele americane se instalează în apropierea Locurilor Sfinte din Arabia Saudită. La puțină vreme după aceea, pirați suniți, apoi șiiți, utilizați în anii '70 de către Statele Unite în Afghanistan și în alte locuri pentru a contracara influența sovietică, întorc armele împotriva Washingtonului. Atentatele se înmulțesc, vizând izgonirea „necredincioșilor" de pe Pământurile Sfinte, apoi din țările arabe. În primii ani ai celui de-al treilea mileniu al erei creștine, în Arabia, în Africa, la

New York, apoi în Afghanistan, în Irak și în Liban, o parte a Islamului, profund ostilă lumii sovietice, devine inamicul capitalismului, al Statelor Unite și al aliaților acestora. La 11 septembrie 2001, pirați fanatici ai religiei islamice deturnează avioane de linie (mijloace nomade) pentru a doborî Turnurile Gemene new-yorkeze (monumente sedentare).

Statele Unite sunt nevoite atunci să suplimenteze cheltuielile destinate securității, pentru a se proteja în interior și pentru a-i ataca în afară pe cei pe care-i desemnează ca responsabili. Astfel, ele declanșează un interminabil război în Afghanistan, apoi în Irak. O adevărată mlaștină: numai costul războiului din Irak s-a ridicat, în 2006, la 300 de miliarde de dolari, adică 2,5% din PIB-ul american. Pentru a noua oară, costurile apărării unei „inimi" amenință supraviețuirea acesteia.

* * *

În concluzie, până astăzi, Ordinea economică a cunoscut așadar nouă forme succesive cristalizate în jurul a nouă „orașe-inimă": Bruges, Veneția, Anvers, Genova, Amsterdam, Londra, Boston, New York și, în sfârșit, Los Angeles.

Viitorul, ce pare a-i surâde la infinit Americii, ar trebui totuși să țină cont de lecțiile trecutului. Într-adevăr, el ar trebui să semene, în bine și în rău, cu acesta: cea de-a noua formă ar intra în declin și ar urma o a zecea, consecință a răsturnărilor geopolitice, economice, tehnologice și culturale cristalizate în jurul unei noi „inimi" și statuând condiția altor învinși.

Istoria trecutului va ajuta la trasarea contururilor acestui viitor, la punerea în evidență a pericolelor, tocmai pentru a le putea controla.

3. Sfârșitul imperiului american

Aici începe istoria viitorului, *a priori* imprevizibilă: parametrii care pot să-l influențeze sunt extrem de numeroși; o mulțime de coincidențe pot transforma un incident local într-un episod la nivel planetar fericit sau nefericit; numeroși actori vor avea fiecare cuvântul lor de spus în geopolitică, în cultură, în ideologie, în economie, încât pare imposibil de răspuns la oricare dintre întrebările asupra viitorului, fie el și apropiat. Se vor retrage Statele Unite din Irak fără ca aceasta să presupună o dramă sângeroasă? Pacea va fi totuși posibilă, într-o bună zi, în Orientul Mijlociu? Natalitatea la nivel mondial va reîncepe să crească la fel de misterios cum a scăzut? Rezervele de petrol se vor epuiza peste 20 sau peste 50 de ani? Va găsi oare omenirea energii de substituție? Mizeria și inegalitățile din țările bogate vor fi oare surse de noi violențe? Țările arabe vor cunoaște oare, într-o zi, o evoluție democratică asemănătoare celei din Europa de Est? Oare nu cumva Pakistanul sau Egiptul vor bascula în tabăra islamismului? Nu cumva strâmtorile Ormuz și Malacca, prin care circulă cea mai mare parte a petrolului din lume, vor fi blocate prin scufundarea unor nave de către pirați? Coreea de Nord va recurge oare la arma nucleară? Occidentul va recurge la forță pentru a împiedica Iranul să se doteze, la rândul

său, cu această armă? Un atentat terorist în Occident va putea obliga vreun guvern să cedeze? Va conduce acest lucru la instaurarea unor regimuri polițienești autoritare? Nu cumva tehnologiile vor face posibile noi forme de dictatură? Religiile vor deveni oare tolerante? Se vor descoperi oare noi mijloace de eradicare a cancerului, a obezității sau a maladiei SIDA? Gripa aviară sau vreo altă epizootie va fi, într-o zi, transmisibilă la om? Este posibil să apară o nouă religie sau o nouă ideologie? Muncitorii hiperexploatați din uzinele din China sau din Bangladesh se vor revolta cândva? Cursul monedei chinezești se va înzeci oare în raport cu dolarul? Va exploda bula imobiliară americană? Va fi reluat procesul de integrare în Uniunea Europeană? Organismele modificate genetic sau nanotehnologiile constituie o amenințare sau o șansă? Clima de pe Terra se va degrada oare atât de mult încât viața să devină imposibilă? Va izbucni oare un război între Creștinătate și Islam? Sunt posibile noi forme de relații sexuale și de iubire ce pot zdruncina morala actuală?

Fiecare dintre răspunsurile la aceste întrebări – dar mai sunt și altele – va putea orienta viitoarele decenii într-un sens foarte particular, înspre foarte rău sau înspre foarte bine. De altfel, timpurile ce vin se caracterizează printr-o instabilitate atât de evidentă și o interdependență împinsă atât de departe, încât orice revoltă, orice idee nouă sau progres tehnic, orice act terorist sau lovitură de stat, orice mișcare de masă și orice descoperire științifică ar putea reorienta direcția lumii. În particular, mai prozaic, fiecare dintre aceste evenimente ar putea influența libertatea de circulație a ideilor, a mărfurilor, a capitalurilor și a oamenilor, influențând astfel și dezvoltarea, locurile de muncă și

libertatea. Or, aceste probleme sunt atât de imprevizibile, încât viitorul ar putea avea un număr infinit de variante.

Totuși, majoritatea evenimentelor vor avea doar un impact temporar asupra evoluției lumii. Pentru că, dincolo de problemele ce par astăzi de o importanță majoră și care vor fi rezolvate într-o zi (vom vedea mai încolo, în detaliu, prin ce peripeții), vor exista tendințe importante și cvasiconstante ce vor continua să rămână operante.

Deși îndelungată, așa cum am văzut, Istoria s-a supus până acum câtorva reguli simple; de la apariția democrației și a pieței, evoluția are o singură direcție: de la un secol la altul, ea generalizează libertatea politică și canalizează dorințele spre expresia lor comercială. De la un secol la altul, țăranii se tot îndreaptă către orașe, iar democrațiile de piață se adună într-o piață din ce în ce mai largă și mai integrată, în jurul unei „inimi" provizorii. Pentru a prelua puterea în lumea economică, pentru a deveni „inimă", un oraș sau o regiune trebuie să fie cel mai important nod de comunicații al momentului și să fie susținut(ă) de o foarte puternică zonă agricolă și industrială. De asemenea, „inima" trebuie să fie capabilă să creeze instituții bancare îndeajuns de îndrăznețe pentru a se încumeta să finanțeze proiectele unei clase creative, să pună în aplicare tehnologii noi, care să permită transformarea celui mai frecvent serviciu al momentului în obiect industrial. În sfârșit, trebuie ca „inima" să fie capabilă să controleze din punct de vedere politic, social, cultural și militar minoritățile ostile, liniile de comunicație și resursele de materii prime.

Astăzi, totul ne face să înțelegem că Los Angeles, a noua „inimă" a Ordinii economice, va mai fi încă multă vreme capabil să îndeplinească un asemenea rol.

Totuși, actuala formă a capitalismului este supusă acelorași amenințări ca și cele care au îngenuncheat formele precedente: securitatea sa este în pericol, clasa ei creativă nu mai este loială, progresele exploatabile din punct de vedere industrial au devenit din ce în ce mai lente, industria este tot mai puțin rentabilă, speculațiile financiare sunt tot mai dezlănțuite. Inegalitățile se agravează, revolta mocnește, îndatorarea a luat proporții considerabile. Și, mai ales, „inima" începe să pună sub semnul îndoielii propria voință de a mai dăinui.

Într-o zi – peste cel mult treizeci de ani –, această a noua formă va cunoaște, ca și celelalte opt, niște limite. O dată în plus, piața va juca împotriva „inimii"; o nouă tehnologie va înlocui serviciile cu alte produse industriale: după automobil, echipamente casnice și obiecte nomade, vor apărea alte obiecte de importanță majoră, lansate pe piață de o altă „inimă", mai dinamică din punct de vedere ideologic, militar și cultural, cristalizată în jurul unui alt proiect.

Înainte însă ca toate acestea să se întâmple, vor avea loc nenumărate evenimente, cea mai mare parte dintre ele neieșind totuși din albia străveche a Istoriei.

Un viitor promițător pentru a noua formă

Clasa californiană nu a fost niciodată mai inventivă, mai bogată și mai promițătoare, iar nivelul de trai californian nu a atins nicicând cote mai înalte. Profiturile marilor întreprinderi americane n-au atins niciodată asemenea niveluri, iar inovația din domeniile industrial și financiar n-a fost mai triumfătoare. Niciodată Statele

Unite n-au dominat în asemenea măsură lumea din punct de vedere militar, politic, economic, cultural și chiar, într-o anumită măsură, demografic: ele sunt și astăzi a treia țară din lume ca număr de locuitori, și-și vor păstra poziția și în 2040, cu cei aproximativ 420 milioane de locuitori ai lor.

În plus, nu se anunță nici un rival credibil, nici în Europa, nici în Asia și nici în altă parte, iar un alt model de dezvoltare nu este nici măcar imaginabil. În consecință, cel puțin până în 2025, atât cei mai bogați oameni ai planetei, cât și principalele bănci centrale vor continua să privească Statele Unite și dolarul ca fiind cele mai bune refugii din punct de vedere economic, politic și financiar. În special fiscalitatea americană va atrage, și mai mult decât până acum, averi din alte țări, prin suprimarea în viitorul apropiat a drepturilor de succesiune. Universitățile americane vor contribui la reconstituirea neîntreruptă a clasei creative, recrutând pe unii dintre cei mai buni studenți din întreaga lume, care vor rămâne apoi aici pentru a-și exercita potențialul creativ.

Los Angeles va rămâne în continuare centrul cultural, tehnologic și industrial al țării; Washington va fi în continuare capitala politică, iar New York – metropola financiară. Statele Unite vor păstra încă multă vreme controlul asupra tehnologiilor apărării, asupra transportului datelor și microelectronicii, asupra energiei și telecomunicațiilor, asupra aeronauticii și motoarelor, precum și asupra materialelor și sistemelor de ghidare. Ele își vor păstra în mod durabil partea lor din producția mondială; deficitele vor continua să funcționeze ca niște instrumente de dezvoltare a consumului în Statele Unite și a producției din alte părți ale lumii. În

sfârșit, în următoarele două decenii cel puțin, chiar dacă nivelul ascensiunii americane ar putea fi în mod provizoriu întrerupt de crize financiare, recesiuni sau conflicte, esențialul evenimentelor culturale, politice, militare, estetice, morale și sociale de pe planetă va continua să accentueze supremația Statelor Unite.

Atât timp cât va fi posibilă amânarea altor variante de viitor – despre care va fi vorba mai încolo –, creșterea mondială va continua în ritmul mediu actual de 4% pe an. În 2025, dacă tendințele actuale continuă (ceea ce nu oferă totuși decât o foarte vagă idee asupra viitorului, chiar și pentru următorii douăzeci de ani), PIB-ul mondial va fi crescut cu 80%, iar venitul mediu pentru fiecare locuitor al planetei cu 50%. O parte semnificativă a celor mai săraci dintre ei vor fi intrat în economia de piață în calitate de muncitori, dar și de consumatori. Vor fi puse în vânzare produse adaptate puterii lor de cumpărare (alimente, îmbrăcăminte, locuințe, medicamente, motociclete, calculatoare, telefoane și produse financiare). Emigranții vor continua să-și finanțeze țările de origine prin transferarea economiilor. Microcreditul (care permite încă de pe acum accesul la finanțarea unor mijloace de muncă pentru mai mult de 100 milioane dintre cei mai săraci antreprenori) se va extinde în 2025 la cel puțin 500 milioane de capi de familie; microasigurarea va permite chiar și celor mai sărace familii să beneficieze de un minimum de protecție socială. Chiar dacă, în 2025, aproape jumătate din populația lumii nu va supraviețui decât cu doi dolari pe zi, locuitorii planetei care vor participa la economia de piață și vor ști să citească și să scrie vor fi, evident, mai numeroși.

În paralel, această creștere economică va duce și la extinderea câmpului democrației: nici

un regim autoritar n-a rezistat vreodată mult timp abundenței. Cele mai recente exemple (de la generalul Franco la generalul Suharto, de la generalul Pinochet la generalul Marcos) s-au dovedit incapabile să utilizeze ascensiunea remarcabilă pentru a-și menține controlul asupra claselor mijlocii. Majoritatea țărilor care încă nu sunt *democrații de piață* (China, Coreea de Nord, Birmania, Vietnam, Pakistan și chiar Iran) vor putea deveni curând așa ceva. Guvernele, instituțiile, administrațiile, aparatele polițienești și judecătorești vor fi subordonate și aici unor parlamente alese, și nu unor partide unice sau unor autorități teologice.

În următoarele două decenii, Uniunea Europeană nu va fi probabil nimic mai mult decât un simplu spațiu economic comun, incluzând și țările din fosta Iugoslavie, Bulgaria, România, Moldova și Ucraina. Chiar dacă euro are tot mai multe șanse să fie utilizată în toată lumea, este îndoielnic faptul că Uniunea va reuși să-și formeze instituții politice, sociale și militare integrate: pentru așa ceva ar trebui ca securitatea ei să fie supusă unor amenințări foarte puternice, care nu vor fi însă percepute decât odată cu dezlănțuirea celui de-al doilea val al viitorului, despre care vom vorbi în capitolele următoare. În lipsa unei modernizări a sistemului de învățământ superior, a capacității de a reanima inovația și de a primi imigranți, Uniunea nu va reuși nici în viitor să constituie o clasă creativă nouă și nici să-și recupereze cercetătorii și întreprinzătorii plecați peste Ocean. În absența unui dinamism demografic suficient, nu se va putea asigura procesul de înlocuire a generațiilor, îndeosebi în Spania, Portugalia, Italia, Grecia și Germania. În ipoteza menținerii tendințelor actuale, în 2025, Uniunea nu va mai

reprezenta decât 15% din PIB-ul mondial, față de 20% cât reprezintă astăzi; PIB-ul pe cap de locuitor european nu va mai fi decât jumătate din cel al unui american, astăzi el reprezentând peste 60% din acesta, fapt care se va traduce printr-o depreciere a calității serviciilor publice, a transporturilor și educației, a sănătății și asigurărilor sociale. În perspectiva acutizării confruntărilor dintre flamanzi și valoni, Bruxelles ar putea deveni, după multe peripeții, un district federal european, fără o afiliere națională anume. Firește, o acțiune politică voluntaristă ar putea schimba această donă.

Se vor afirma unsprezece alte puteri economice și politice: Japonia, China, India, Rusia, Indonezia, Coreea, Australia, Canada, Africa de Sud, Brazilia și Mexic (în cele ce urmează le voi numi *Cei 11*). Toate vor fi, peste 20 sau 25 de ani, democrații de piață sau în curs de devenire. În imediata lor apropiere, alte douăzeci de țări ce înregistrează o dezvoltare puternică vor mai avea încă de suferit de pe urma lacunelor instituționale, dintre care Argentina, Iran, Vietnam, Malaysia, Filipine, Venezuela, Kazahstan, Turcia, Pakistan, Arabia Saudită, Algeria, Maroc, Nigeria și Egipt. Alte câteva, de mai mică mărime, cum ar fi Irlanda, Norvegia, Dubai, Singapore și Israel, vor juca și ele un rol important.

Asia va deveni dominantă. Două treimi dintre schimburile comerciale ale lumii se vor efectua de-a lungul și de-a latul Pacificului. În ceva mai mult de douăzeci de ani, producția Asiei va depăși 50% din producția mondială. Încă de acum, 13 dintre cele 20 de mari porturi ce asigură transportul containerelor sunt situate în Asia: Shanghai, Hong Kong, Singapore, Nagoya în Japonia, Busan în Coreea, Kaohsiung în Taiwan, Dampier în Australia. Busan și Shanghai sunt

de pe acum capabile să primească 90 de port-containere pe oră; aici se dezvoltă, în continuare, imense infrastructuri portuare și aeroportuare.

China va deveni a doua putere economică a lumii, cu 1,35 miliarde de locuitori în 2025. Dacă păstrează ritmul actual de creștere, PIB-ul său îl va depăși în 2015 pe cel al Japoniei, iar în 2040 pe cel al Statelor Unite. Partea ei din PIB-ul mondial, care este astăzi de 4,5%, va crește la 7% în 2015 și va fi în jur de 15% în 2025. În 2015, nivelul mediu de trai al chinezilor va fi egal cu media mondială, adică o cincime din cel al americanilor. În 2025, chiar dacă ritmul creșterii anuale al economiei chineze va scădea la jumătate, China va înregistra un venit anual pe cap de locuitor de 6 000 dolari. Sute de milioane de chinezi vor face parte atunci din clasa de mijloc și mai multe zeci de milioane din clasa superioară. China va continua să aibă un excedent al balanței de capitaluri; ea va continua să finanțeze deficitele Statelor Unite, ca și cum cele două țări s-ar fi aliat în menținerea pentru multă vreme a creșterii mondiale în propriul beneficiu, așteptând momentul când se vor simți destul de puternice pentru a lupta una împotriva celeilalte. China va deveni primul investitor din regiune, din Filipine până în Cambodgia, în detrimentul Japoniei și al Statelor Unite. Dacă vor reuși să mențină sub control migrația rurală, regiunile de coastă ale Chinei vor deveni chiar centrul de primire a unei clase creative venite din întreaga lume, mai ales prin întoarcerea în țară a diasporei chineze.

Partidul Comunist Chinez va fi din ce în ce mai puțin capabil să organizeze viața urbană; el va fi nevoit să lase, în fiecare oraș, puterea în mâna unor aleși. Nu va reuși să rezolve imensele dificultăți actuale fără să le reformeze:

90% dintre chinezi nu au până acum nici pensie, nici asigurări de sănătate; jumătate din populația urbană și patru cincimi din populația rurală nu au acces la îngrijiri medicale; jumătate din cele 500 de orașe mai mari ale țării nu au nici apă curentă, nici sistem de eliminare a deșeurilor. Țara va trebui să pună la punct o infrastructură urbană, să consolideze stabilitatea monetară, să lupte împotriva corupției, să elibereze în mod durabil finanțele publice, să creeze locuri de muncă pentru sutele de milioane de țărani ce se îndreaptă către orașe, să reducă decalajele dintre venituri, să îmbunătățească sistemul educativ, să formeze tot mai multe cadre, să reformeze un sector public învechit, să creeze un sistem juridic capabil să protejeze proprietatea privată și cea intelectuală. Sunt obiective practic imposibil de atins în condițiile unui regim dominat de un partid unic. Cam prin 2025, Partidul Comunist, aflat, în acel moment, la putere de 76 de ani (nici un partid din lume n-a rămas la putere mai mult de 70 de ani), va dispărea într-un fel sau altul. O vreme va domni o mare dezordine, așa cum s-a întâmplat atât de frecvent în istoria acestei țări. S-ar putea chiar să apară o nouă democrație, asemănătoare celei din 1912, dominată de „seniorii războiului". Dacă țara nu va reuși atunci să-și mențină unitatea, ipoteză care nu trebuie exclusă, ea va lua parte la procesul general de deconstrucție a națiunilor, despre care va fi vorba în capitolul următor. Ca să supraviețuiască, partidul ar putea fi tentat de o incursiune în exterior, invadând Taiwanul sau Siberia, așa cum vom vedea mai încolo.

Într-un scenariu al evoluției liniare, prin 2025 India ar trebui să fie țara cea mai populată din lume (cu 1,4 miliarde de locuitori) și a treia

putere economică, după China și Statele Unite. Începând din 2010, evoluția sa va fi superioară celei din China, dar PIB-ul pe cap de locuitor va rămâne inferior celui din statul vecin, din cauza creșterii demografice superioare. Numeroase întreprinderi, cum ar fi Tata, Infosys sau Mittal, vor fi printre cele mai mari din lume. Pentru ca acest scenariu să poată fi verificat, va trebui ca democrația indiană să învingă dificultăți majore, unele similare cu cele ale Chinei: să finanțeze infrastructuri urbane, să găsească surse de energie alternativă, să construiască drumuri și aeroporturi, să echilibreze în mod durabil finanțele publice, să reducă inegalitățile dintre regiuni și dintre clasele sociale. Dacă guvernul central nu va reuși să rezolve aceste probleme, situația ar putea antrena, ca și în China, o dezarticulare a țării: la urma urmei, India nu a devenit unită decât din momentul colonizării britanice.

Japonia va continua să îmbătrânească și să decadă în privința valorii relative, în ciuda forței sale economice, care o va menține printre primele puteri mondiale. Dacă nu va reuși să primească mai mult de 10 milioane de străini sau să relanseze natalitatea propriei populații, aflată deja într-o continuă descreștere, numărul locuitorilor niponi va scădea foarte mult. Chiar dacă este excepțional plasată pentru a domina tehnologiile viitorului (roboții și nanotehnologiile), Japonia nu va reuși să facă din libertatea individuală o valoare dominantă. Se va resimți tot mai mult de pe urma unui complex al încercuirii: de armele Coreei de Nord, de produsele Coreei de Sud, de investițiile Chinei. Este cert că va reacționa, dotându-se din punct de vedere militar cu toate armele, inclusiv nucleare, într-o strategie din ce în ce mai defensivă și mai protecționistă,

ceea ce ar putea-o costa foarte scump din punct de vedere economic. Este posibil ca, în 2025, Japonia să nu mai fie nici măcar a cincea putere economică din lume.

Dintre Ceilalți 11, Coreea de Sud va deveni prima putere din Asia. PIB-ul pe cap de locuitor ar trebui să se dubleze până în 2025; ea va fi noul model economic și cultural și va impresiona lumea prin tehnologiile și dinamismul său cultural. Modelul coreean va fi tot mai apreciat în China, în Malaysia, în Indonezia, în Filipine și chiar în Japonia, considerat ca fiind modelul de succes demn de urmat în locul celui american. Perenitatea succesului va depinde de capacitatea Coreei de a-și croi un drum între două scenarii catastrofice: reunificarea impusă de prăbușirea subită a regimului nord-coreean, al cărei cost economic ar fi insuportabil, și o escaladare a unui conflict militar, poate chiar nuclear, provocată de accelerarea înarmării regimului nord-coreean, ceea ce ar reduce la zero mai mult de o jumătate de veac de miracol economic al Sudului.

Vietnamul va depăși, în 2025, 115 milioane de locuitori; dacă va ști să-și reformeze sistemele politic, bancar și educațional, dacă va ști să-și modernizeze infrastructurile rutiere și să lupte împotriva corupției, va deveni a treia economie din Asia. Va fi în mod cert un actor important al acestui continent, atrăgând investitori străini.

Indonezia va continua să sufere de pe urma unor probleme cvasiinsolubile: corupție, sistem educativ defectuos, evidente tensiuni etnice între cele o sută de naționalități ale sale. Dacă va reuși să le țină sub control, ceea ce este puțin probabil, va putea deveni o mare putere economică mondială (în orice caz, cea mai importantă

țară islamică), numărând, în 2025, 270 milionane de locuitori. Dispune pentru aceasta de toate bogățiile naturale (petrol, gaze naturale, aur, argint, nichel, cupru, bauxită). Cel mai probabil, la fel ca în cazul Indiei și al Chinei, ascensiunea nu-i va fi suficientă pentru a tempera revendicările separatiste din arhipelag: ca și China, India și atâtea alte țări, Indonezia ar putea, ceva mai târziu, să se fărâmițeze în zeci de entități mai mici. Vom reveni asupra acestui subiect.

Rusia și-ar putea regăsi un mai bun echilibru demografic și ar putea utiliza o parte a rentei sale petroliere pentru a-și organiza dezvoltarea. Devenită, în 2006, primul producător de aur negru, înaintea Arabiei Saudite (cu rezerve de 100 miliarde de barili), și primul producător de titan, PIB-ul Rusiei ar trebui să-l depășească în 2025 pe cel al Germaniei, al Angliei și al Franței, țara devenind astfel a șasea putere economică mondială. Datorită rezervelor de devize acumulate din vânzarea petrolului, ea va avea mijloacele de a cumpăra o industrie din Europa Occidentală, ceea ce ar costa-o mai puțin decât modernizarea propriilor uzine. Petrolul va continua să furnizeze jumătate din veniturile sale fiscale. Ca și Ceilalți 11, ea va trebui să se doteze cu o infrastructură urbană modernă, cu un cadru juridic care să protejeze proprietatea privată și pe cea intelectuală, cu un sistem bancar modern și, mai ales, va trebui să-și îmbunătățească sistemul de sănătate: speranța de viață (care a scăzut, în 2006, la 59 de ani pentru bărbați și 72 de ani pentru femei) va reîncepe să crească; populația se va stabiliza în jurul a 120 milioane în 2025, față de 142 milioane cât are acum. Și Rusia va avea de înfruntat noi amenințări: pe cele musulmane din sud și pe cele chineze din est.

În America Latină, două puteri vor fi dominante în 2025: cu 130 milioane de locuitori, Mexicul ar putea avea un PIB superior celui al Franței. Totuși, acestei țări îi va fi greu să evite creșterea dezordonată a orașelor, să rezolve problemele legate de gradul de poluare și de extrema inegalitate dintre clasele sociale și dintre grupurile etnice. Revoltele politice antiamericane îi vor putea încetini ascensiunea și vor repune în discuție alianța cu Statele Unite. Cu cei 210 milioane de locuitori în 2025, Brazilia va putea deveni a patra putere economică a lumii, după Statele Unite, China și India, dar înaintea Japoniei. În particular, Brazilia va deveni unul dintre giganții agriculturii și ai industriei agroalimentare. Dacă prelungim tendințele – ceea ce, să reamintim, nu ar oferi decât o foarte vagă idee despre viitor, chiar și în privința celui apropiat –, PIB-ul ei îl va depăși încă din 2025 pe acela al Italiei, apoi pe cele ale Franței, Marii Britanii și Germaniei. Dar, pentru a ajunge aici, Brazilia va trebui să învingă și ea niște dificultăți care astăzi par cvasiinsolubile: modernizarea infrastructurii urbane, edificarea unui stat solid și eficient, lupta împotriva corupției, îmbunătățirea sistemului educațional, reforma sectorului public învechit, dezvoltarea industriei pentru export.

Spre deosebire de celelalte continente, Africa nu va reuși, foarte probabil, să favorizeze apariția unei importante clase de mijloc, chiar dacă este în măsură să cunoască o foarte puternică evoluție economică, larg compensată printr-o creștere demografică și mai însemnată. În 2025, continentul va număra mai mult de 1,5 miliarde de locuitori. Nigeria, Congo și Etiopia vor fi, în acel moment, printre primele 10 națiuni cele mai populate din lume. Chiar dacă subsolul

Africii ascunde 80% din zăcămintele de platină, 40% din cele de diamante, mai mult de o cincime din aurul și cobaltul din lume, chiar dacă pădurile africane sunt pline de resurse și bogății turistice neexploatate, chiar dacă India, China și alte puteri venite aici în căutare de materii prime vor ajuta la amenajarea infrastructurilor cu prețuri mai mici, continentul african tot nu va ajunge un actor economic de importanță mondială. Motivele sunt multiple: climatul său face dificilă organizarea muncii; modificările climatice, despre care vom mai vorbi, vor antrena, în regiunile semiaride, o scădere cu aproape 20% a recoltelor și distrugerea suprafețelor cultivabile din zonele umede. Populația activă, redusă timp de secole de negoțul de sclavi, iar astăzi de SIDA și de alte pandemii, va rămâne în continuare insuficient formată. O dată în plus, elitele vor continua să emigreze. Cea mai mare parte a continentului va fi și în viitor dominată de dezordini politice, corupție și violențe. Numeroase țări artificiale, cum ar fi Nigeria sau Congo, vor fi în permanență gata să explodeze. În 2025, continentul va avea în continuare un PIB pe cap de locuitor inferior unui sfert din media mondială; jumătate dintre africani vor continua să încerce să supraviețuiască cu un venit inferior pragului de sărăcie; numărul copiilor malnutriți ar putea ajunge la 41 de milioane. Vor reuși să se descurce doar țări ca Africa de Sud (cu un PIB pe cap de locuitor care-l va depăși pe cel al Rusiei), Egiptul, Botswana și poate Ghana. Celelalte țări de pe continent vor fi amenințate de dezmembrare, riscând ca, odată divizate, să devină formațiuni nestatale.

În sfârșit, contribuția lumii arabe la PIB-ul mondial va crește și el, dar slab, mai mult datorită demografiei decât creșterii productivității.

În absența stabilității politice, a cadrului legislativ, a separării dintre religios și laic, a statuării drepturilor omului și a celor ale femeii, PIB-ul pe cap de locuitor nu va crește cu aceeași viteză ca în restul lumii, cu excepția Maghrebului, unde reconcilierea probabilă a Algeriei cu Marocul va crea condiții pentru fondarea unei piețe comune a țărilor riverane din sud-vestul Mediteranei și pentru o foarte promițătoare cooperare cu țările Europei de Sud. De asemenea, Turcia și Iranul vor avea șanse să devină puteri de importanță majoră.

În concluzie, această evoluție mondială persistentă (cea mai îndelungată și aflată la nivelul cel mai înalt din toată istoria umanității) va fi însoțită de o formidabilă accelerare a punerii în practică a globalizării și a conceperii timpului ca marfă.

Timpul ca marfă

Oamenii vor consacra tot mai mult timp unor activități economice care vor lua treptat locul serviciilor, gratuite, voluntare sau forțate. Agricultura va deveni din ce în ce mai industrială, trimițând înspre oraș sute de milioane de muncitori. Industria mondială va fi tot mai globalizată, frontierele tot mai deschise pentru capitaluri și mărfuri: uzinele vor migra din ce în ce mai ușor înspre zone în care costul global al muncii va fi cel mai mic, adică înspre Asia de Est, apoi spre India. Serviciile cele mai sofisticate, centrele de cercetări și sediile sociale ale celor mai mari firme se vor deplasa în acele țări din emisfera sudică în care engleza este și va rămâne una dintre limbile naționale. Pe fiecare piață locală, întreprinderile nu vor mai asigura decât

studiile de piață necesare comercializării produselor și serviciilor de întreținere.

Invențiile vor lua avânt: ciclul presupunând crearea, producerea și comercializarea produselor alimentare și a îmbrăcămintei va scădea de la o lună la patru zile; cel al automobilelor și al articolelor electrocasnice, deja redus de la cinci la doi ani, va fi curând de șase luni; cel al medicamentelor va trece de la șapte la numai patru ani. Durata de viață a mărcilor va fi și ea din ce în ce mai mică; doar cei mai bine situați și mai mondializați vor rezista acestui ritm al înnoirii. Durata de viață a imobilelor și a caselor va fi și ea din ce în ce mai scurtă. Acționarii marilor societăți vor deveni tot mai volatili, mai capricioși, mai incorecți și mai indiferenți față de exigențele pe termen lung ale întreprinderilor în care investesc, fiind preocupați doar de avantajele imediate pe care le pot obține. Bancherii vor cere ca întreprinderile să le furnizeze situații contabile la intervale de timp tot mai scurte. Cadrele de conducere vor fi tot mai frecvent apreciate conform unor criterii pe termen scurt și nu vor rămâne pe post decât atâta vreme cât vor răspunde așteptărilor unei piețe aflate în schimbare. Competiția dintre muncitori, atât în întreprindere, cât și în căutarea unui loc de muncă, va fi tot mai severă. Cunoștințele vor deveni, mai mult decât astăzi, un factor activ de importanță majoră, mereu repus în discuție de inovații. Formația profesională inițială va rămâne în continuare esențială: pentru a prezenta interes în ochii angajatorului, fiecare va fi nevoit să se perfecționeze în permanență. Reducerea pe termen lung a natalității și creșterea continuă a speranței de viață vor duce la mai puține zile lucrătoare în cursul anului, dar la o viață activă mai îndelungată.

Vârsta pensionării se va ridica la 70 de ani pentru toți cei a căror muncă nu este nici grea, nici periculoasă pentru ei și pentru ceilalți. Cei mai în vârstă vor fi utilizați ca îndrumători, formatori, consilieri. Industria destinată unor produse pentru ridicarea calității vieții va deveni una de importanță majoră.

Va fi tot mai greu de făcut deosebirea dintre muncă, transport, consum, distracție și formare. Consumatorii vor juca un rol tot mai important în stabilirea obiectivelor, concepute din ce în ce mai mult pe măsură și într-un flux accelerat. Consumatorii din cadrul „inimii" și cei din cadrul „mediului" vor continua să aibă datorii mari, fără ca acest lucru – așa cum credea Tocqueville – să însemne mai mult decât o limitare voluntară a freneziei lor de a consuma. Consumatorul va rămâne stăpân, iar interesele sale vor trece înaintea celor ale muncitorilor.

Mai mult de jumătate dintre muncitori își vor schimba reședința la fiecare cinci ani, iar patronul încă și mai frecvent. Locuitorii orașelor din emisfera nordică vor finanța din ce în ce mai consistent reședința lor principală prin credite ipotecare ușor transferabile.

Populația orașelor va locui tot mai departe de centru; o familie care locuiește *intra muros* în 2007 va locui cu opt kilometri mai departe zece ani mai târziu și cu 40 de kilometri mai departe în 2025. Vor apărea noi meserii ce vor organiza logistica acestui nomadism.

De asemenea, a noua formă va continua să creeze condiții de viață urbană pentru persoane tot mai solitare, în apartamente tot mai înguste, cu parteneri sexuali și afectivi tot mai efemeri. Frica de legături prea durabile, fuga de atașări mai profunde și indiferența aparentă vor deveni (și deja au devenit) forme de seducție. Apologia

individului, a corpului, a autonomiei și a individualismului vor face din ego, din sine, valori absolute. Erotismul va deveni o știință revendicată în mod deschis. Vor fi tolerate cele mai diverse forme de sexualitate, cu excepția incestului, a pedofiliei și a zoofiliei. Ubicuitatea nomadă și comunitățile virtuale vor crea noi ocazii de întâlniri, de tip comercial sau nu.

Reședința secundară, moștenire a generațiilor anterioare, va deveni habitatul principal, singura adresă fixă a celor care locuiesc la oraș. Turismul va însemna tot mai mult căutarea liniștii și a singurătății; locurile, religioase sau laice, de meditație, izolare, evadare și odihnă vor deveni mai numeroase. Sedentaritatea va fi ultimul privilegiu al copiilor, care vor trăi deseori cu bunicii lor în locuri mai stabile și mai protejate, în care părinții – de regulă, despărțiți – vor veni alternativ să stea cu ei câteva momente.

Transportul va ocupa tot mai mult timp: punctele de plecare și de sosire, dar și mijloacele de transport vor deveni locuri în care oamenii vor trăi, se vor întâlni, vor munci, vor cumpăra și se vor distra. Timpul petrecut acolo va fi considerat un timp alocat muncii, după cum se va generaliza și munca de noapte și de duminică. Călătoria va deveni o latură importantă a formației universitare și profesionale: pentru a fi socotit apt pentru angajare, va trebui să demonstrezi necontenit calități de călător. Toate orașele europene cu mai mult de un milion de locuitori vor fi conectate la rețeaua continentală de trenuri de mare viteză. Mai mult de două miliarde de pasageri – turiști de afaceri, în cea mai mare parte a lor – vor lua anual avionul; se va dezvolta masiv și avionul-taxi; în orice clipă se vor afla în avioane peste 10 milioane de oameni. Vehiculele urbane fără pilot, mult

mai puţin costisitoare decât cele actuale, construite din materiale ușoare, biodegradabile și având un consum redus de energie, vor fi proprietatea colectivă a unor abonaţi care le vor preda altora după fiecare utilizare.

Va apărea un nou drept de proprietate, permiţând accesul, în fiecare loc de reședință, la o locuință de o calitate și o mărime determinate, neatașată de un loc anume. În general, se va trece de la cumpărarea unui anumit produs la accesul la utilizarea acestuia. În special dematerializarea informaţiilor va face să fie mai ușor să treci de la proprietatea asupra datelor la utilizarea lor, permiţând accesul la cultură, la educaţie și la informaţie. Controlul proprietăţii intelectuale va și el tot mai greu de asigurat.

În toate sectoarele consumului se vor pune în circulaţie și produse foarte ieftine. Ele vor permite indivizilor săraci din toate ţările să intre în economia de piaţă, iar clasei de mijloc să consacre o parte tot mai mică din venituri pentru cumpărarea produselor alimentare, a calculatoarelor, automobilelor, îmbrăcămintei, echipamentului casnic.

Cea mai mare parte a venitului claselor mijlocii și superioare va fi utilizat pentru achiziţionarea de servicii: educaţie, sănătate și securitate. Pentru a le finanţa, partea din venitul repartizat va crește, sub formă de impozite și cotizaţii. Tot mai mulţi oameni vor prefera să-și încredinţeze asigurările unor companii private, acestea devenind tot mai puternice, în detrimentul statelor. Schimburile comerciale, informatizate și financiare, vor scăpa din ce în ce mai mult de sub controlul statelor, care vor fi astfel lipsite de o parte semnificativă a încasărilor fiscale. Administraţiile publice vor fi revoluţionate prin folosirea de noi mijloace de comunicaţie, îndeosebi a

internetului, care vor permite ca serviciile publice să funcționeze implicând costuri mai mici și într-un mod personalizat.

Pentru gestionarea timpului ca marfă, economia mondială va fi dominată de două industrii, care, de fapt, au început deja să-și manifeste autoritatea: asigurările și divertismentul.

Pe de o parte, pentru a te pune la adăpost de riscuri, răspunsul rațional al oricărui actor al pieței va fi (și este deja) să te asiguri, adică să te pui la adăpost de riscuri posibile. *Companiile de asigurări* (și instituțiile de acoperire a riscurilor de pe piețele financiare) vor completa regimurile de asigurări sociale și vor deveni – dacă nu sunt încă de pe acum – primele industrii ale planetei în privința cifrei de afaceri și a profiturilor pe care le vor realiza. Pentru cei mai săraci, microasigurarea va deveni un instrument esențial al reducerii insecurității.

Pe de altă parte, pentru evitarea precarității, fiecare va dori să se deconecteze, adică să se distanțeze, să se apere de agresiunile prezentului. *Industriile de divertisment* (turism, cinema, televiziune, muzică, sport, spectacole în direct, jocuri) vor deveni – dacă nu sunt deja – primele industrii din lume în privința timpului pe care-l va ocupa consumul produselor și al serviciilor pe care le oferă. Mass-media vor avea tot mai multă influență asupra democrației și asupra opțiunilor cetățenilor.

Și unele, și altele vor fi și pretexte ale unor activități ilegale: racketul constituie forma criminală a asigurării; comerțul sexual și drogurile sunt formele criminale ale divertismentului.

Toate întreprinderile și toate națiunile se vor organiza în jurul acestor două exigențe: a proteja și a distra. A te proteja și a te sustrage temerilor care proliferează în întreaga lume.

Ubicuitatea nomadă

Încă înainte de 2030, toți oamenii, cu excepția celor mai săraci, vor fi conectați, oriunde s-ar afla, la toate rețelele informatice prin infrastructuri cu bandă largă, mobile (HSDPA, WiBro, WiFi, WiMax) și fixe (fibră optică). În felul acesta, oricine se va afla în situație de ubicuitate nomadă. Procesul a început deja: Google a pus la dispoziția locuitorilor din orașul californian în care-și are sediul, Mountain View, și a celor din San Francisco accesul gratuit și universal la internet, fără fir și prin conexiune cu bandă largă. În Coreea, orașe întregi sunt deja echipate cu rețele de telefonie mobilă HSDPA, de 10 ori mai performante decât 3G, și cu acces la internet *wireless* în bandă largă (WiBro). Aceste infrastructuri informatice le vor permite și colectivităților să gestioneze mai bine securitatea urbană, aglomerațiile din transporturi și prevenirea catastrofelor.

Această conectare la rețea a membrilor clasei creative, împrăștiați în mai multe locuri, va favoriza crearea în comun și la distanță, fără a fi nevoie să se întrunească într-o aceeași „inimă", a programelor, serviciilor și producțiilor. Anumite limbaje vor permite scrierea programelor accesibile maselor și structurarea informației pentru a oferi accesul simultan la date și la semnificație.

Pentru a permite conectarea mai comodă la aceste rețele de creație în comun, obiectele nomade vor deveni mai ușoare și mai simple; telefonul mobil și calculatorul portabil vor fuziona și vor fi reduse la dimensiunea unui ceas-brățară, a unui inel, a unei perechi de ochelari sau a unui card cu memorie, integrate în niște piese de vestimentație mai bine adaptate exigențelor mișcării. Un obiect nomad universal va servi

simultan ca telefon, agendă, calculator, player multimedia, televizor, carnet de cecuri, carte de identitate, portchei. Calculatoare foarte ieftine, utilizând tehnologiile *open-source* (cum ar fi Linux), vor permite accesul la aceste rețele la un preț extrem de scăzut. Se vor dezvolta din ce în ce mai mult motoarele de căutare personalizate, site-urile de colaborare, site-urile cu schimburi gratuite de conținuturi, site-urile de consiliere, radiourile și televizoarele nomade.

Televiziunea va deveni un instrument „de comandă" și diferențiat. Telespectatorii vor urmări mai puțin marile rețele; adolescenții petrec deja de trei ori mai puțin timp decât adulții în fața televizorului; în schimb, timpul pe care-l petrec navigând pe internet este de șase ori mai mare decât al adulților. Programele de televiziune vor fi urmărite cu ajutorul unor obiecte nomade și vor fi preferate spectacolele în direct. Se vor dezvolta canale din ce în ce mai specializate, personalizate, „la comandă".

Proprietarii conținuturilor (editori, muzicieni, cineaști, scriitori, ziariști, profesori, actori, informaticieni, designeri, creatori-stiliști) nu vor reuși să-și impună în mod durabil brevete pentru proprietățile lor și nici sisteme de criptare care să împiedice circulația gratuită a fișierelor muzicale și a filmelor. Autorii vor fi remunerați prin infrastructuri digitale și vor primi pentru aceasta o redevență, precum și venituri din publicitate.

Încă înainte de 2030, cea mai mare parte a presei scrise (în special cotidianele) va deveni virtuală, oferind servicii de interes comun din ce în ce mai prompte, după modelul reprezentat de Myspace (Statele Unite ale Americii), OhmyNews (Coreea) sau Agoravox (Franța). Sub controlul ziariștilor profesioniști, cetățenii vor da o altă perspectivă informației (și divertismentului):

această va fi mai subiectivă, mai pasionată, mai indirectă și se va concentra asupra unor teme neglijate sau puțin cunoscute. Unii dintre acești ziariști-cetățeni vor dobândi o mare notorietate; veniturile lor vor varia în funcție de popularitatea operelor lor; unii realizatori de *bloguri* câștigă peste 3 000 de dolari pe lună. Se va asista la ultrapersonalizarea conținuturilor în funcție de nevoile și de centrele de interes ale fiecărui individ: combinări de texte, fișiere audio și video selectate în funcție de interese. Deosebirile dintre presă, radio, televiziune și „noile media" vor fi din ce în ce mai puțin pertinente. Pentru a supraviețui, mass-media vor fi nevoite să accepte această evoluție ineluctabilă spre gratuitate, spirit participativ și ultrapersonalizare.

De asemenea, cartea va deveni accesibilă pe displayuri avantajoase, de grosimea unei foi de hârtie (*e-paper* și *e-ink*, un nou obiect nomad sub formă de rulou), dând în sfârșit o realitate comercială cărții electronice. Ea nu va înlocui cartea tradițională, dar va avea alte folosințe: va fi utilizată pentru publicarea unor lucrări efemere, mereu reactualizate și scrise special pentru aceste suporturi noi.

Încă înainte de 2030, noile opere de artă vor combina toate tipuri de suport și tot felul de modalități de difuzare: deosebirile dintre pictură, sculptură, cinematografie și literatură vor fi tot mai greu de făcut. Vor apărea cărți al căror conținut va fi povestit prin intermediul imaginilor tridimensionale, sculpturi care vor dansa, pe noi ritmuri muzicale, alături de spectatori. Jocurile vor deveni tot mai frecvent modalități de a crea, de a imagina, de a informa, de a instrui, de a supraveghea și de a face să crească stima de sine și sentimentul comunității. Filmele existente, ca și cele din viitor, vor putea fi vizionate

tridimensional, fiind completate de simulatori senzoriali și olfactivi virtuali. Se va putea conversa la distanță cu interlocutorul prin aceeași tehnică tridimensională și tot așa se va putea asista la concerte, la reprezentații teatrale și sportive, la conferințe și la cursuri.

Roboții casnici, a căror apariție a fost anunțată cu mult timp în urmă, vor deveni un element obișnuit al vieții cotidiene. Aceștia vor fi mereu conectați la rețele cu bandă largă, în ubicuitate nomadă. Vor fi utilizați pentru asistența la domiciliu, pentru a ajuta persoanele handicapate sau pe cei în vârstă, pe muncitori și forțele de securitate; vor servi, mai ales, ca „supraveghetori". În Coreea, de exemplu, unul dintre obiectivele formulate deja este ca, în 2015, fiecare cămin să fie echipat cu astfel de roboți, care pot îndeplini diferite funcții casnice.

Tot înainte de 2030, ubicuitatea nomadă va invada toate serviciile industrializate la ora actuală: ambalajele pentru produse alimentare, îmbrăcămintea, vehiculele și aparatele casnice vor deveni și ele „comunicante". Senzorii integrați în materiale, motoare, mașini, produse fluide, poduri, clădiri și baraje vor ajuta la supravegherea în permanență și de la distanță a parametrilor solicitați. Astfel, produsele, mașinile și persoanele vor fi marcate cu o etichetă de identificare prin frecvență radio, care va permite întreprinderilor să amelioreze calitatea produselor, productivitatea uzinelor și a rețelelor de distribuție ale acestora. Consumatorii vor putea afla totul despre originea și parcursul produselor, de la materiile prime până la termenul de expirare; ei vor fi informați de îndată de telefonul mobil al copilului lor că acesta a intrat pe poarta școlii; vor putea comanda de la distanță deschiderea automată a ușii domiciliului, punerea

în funcțiune a aparatelor de uz casnic, cumpărarea unui produs a cărui lipsă frigiderul o va detecta. În vehiculele noi vor fi integrați detectori de erori, iar acestea vor evolua în funcție de gradul de utilizare. Oricine va putea deveni student al învățământului la distanță, fiind înscris la o universitate îndepărtată, va putea vizita un muzeu fără să fie necesar să se deplaseze, iar bolnavii vor putea fi îngrijiți într-un spital de pe un alt continent.

Odată ce fiecare va fi conectat astfel în spațiu și în timp, ubicuitatea nomadă se va converti, în jurul anului 2030, într-o *hipersupraveghere* care, așa cum se va vedea, va fi caracteristica următoarei forme a Ordinii economice.

Îmbătrânirea lumii

Creșterea economică va favoriza pretutindeni în lume prelungirea vieții. Vom asista – și asistăm deja –, cu o intensitate ce variază în funcție de țară, la o scădere a natalității și la o creștere a speranței de viață. De aici rezultă o îmbătrânire generală a populației.

Dacă tendința actuală va continua, speranța de viață în țările dezvoltate va depăși 90 de ani în 2025, apoi se va apropia de... un secol. Pe de altă parte, odată cu creșterea gradului de libertate, în special în rândul femeilor, natalitatea va scădea până la a face imposibilă, în numeroase țări, reînnoirea generațiilor. În Coreea, de exemplu, indicele natalității a scăzut de la 5,1 în anii '50 la 1,5 în 2000; natalitatea va scădea chiar și în țările musulmane, unde rămâne cea mai ridicată (în unele regiuni din Orientul Mijlociu ea este și acum de șapte copii pentru fiecare femeie).

În 2025, mai mult de 10 milioane de americani vor depăși 85 de ani; numărul celor cu o vârstă mai mare de 65 de ani va crește de la 4% (cât era în 1900) la 33%. Aceştia vor reprezenta 45% în Japonia și 22% în China. În Franţa, proporţia lor va fi de 33%, iar numărul persoanelor cu vârste de peste 85 de ani se va dubla în următorii zece ani.

În unele ţări, îmbătrânirea va fi atât de pronunţată, încât numărul populaţiei va descrește: în 2025, populaţia Japoniei va număra cu 20 de milioane mai puţin, cea a Rusiei va scădea cu 15 milioane, iar cea a Germaniei cu 10 milioane. Populaţia activă europeană se va reduce cu 30 de milioane până în 2030.

Femeile, având mai puţini copii de crescut, se vor emancipa mai ușor de sub dominaţia bărbaţilor și își vor găsi mai ușor locul în societate. Acest fapt va contribui mai ales la evoluţia islamismului, așa cum, din aceleași raţiuni, au evoluat și celelalte religii monoteiste. Persoanele în vârstă vor fi majoritare din punct de vedere politic; ele vor impune priorităţile prezentului, stabilitatea preţurilor și raportul sarcinilor în privinţa generaţiilor următoare; vor consuma produse specifice (cosmetice și dietetice), precum și servicii adaptate (spitale, case de sănătate, personal pentru asistenţă, cămine de bătrâni). Toţi vor consuma mai multe medicamente și îngrijiri spitalicești, provocând o creștere masivă a cheltuielilor cu sănătatea – și, prin urmare, a asigurărilor – din consumul mondial.

Ponderea finanţării pensiilor va cântări tot mai greu pentru persoanele active; astăzi, în Europa, fiecare persoană activă contribuie deja la un sfert din cuantumul unei pensii. În 2050, fiecare va finanţa mai mult de o jumătate.

Pentru menţinerea raportului actual dintre persoanele active și pensionari, va trebui acceptată

fie creșterea impozitelor, fie a natalității, fie a imigrației. Acele țări care-i vor respinge pe imigranți vor vedea cum populația lor scade catastrofal. Cele care-i vor accepta își vor vedea populația transformându-se. În cadrul Uniunii Europene, persoanele venite din Africa și urmașii lor ar putea reprezenta, în 2025, până la 20% din populație. La acea dată, 45% din populația orașului Bruxelles ar putea fi compusă din urmași ai imigranților originari din țări islamice și din Africa.

O asemenea evoluție ar implica imense deplasări de populație, pe care Statele Unite vor fi, fără îndoială, mai bine pregătite decât alte țări să le înfrunte sau să le accepte. Ea va impune îndeosebi o extraordinară ascensiune a orașelor.

Orașele de mâine

Cele mai masive migrații se vor înregistra în interiorul emisferei sudice: de la țară înspre orașe, de la mizeria rurală înspre mizeria urbană. Nici o putere politică (și nici chiar o dictatură, cum este cea chineză) nu va reuși să încetinească această evoluție. Mutațiile vin de departe: dacă în 1950 existau în lume 80 de orașe cu peste un milion de locuitori, numărul acestora va fi de 550 în 2015.

Ascensiunea urbană va deveni pretutindeni un fenomen: în 2007, jumătate din populația globului trăiește deja în orașe. În 2015, 24 de orașe, aproape toate din Sud (dintre care São Paulo, New Mexico, Bombay, Shanghai, Rio de Janeiro, Calcutta, New Delhi, Seul, Lagos, Cairo), vor număra peste 10 milioane de locuitori, în condițiile în care astăzi sunt în număr de 16. În 2025, planeta va număra 30 de orașe cu

peste 10 milioane de locuitori și șapte aglomerări urbane cu peste 20 de milioane; Tokyo și Bombay vor avea fiecare aproape 30 de milioane. Nouă dintre cele mai populate 12 orașe din lume vor fi situate în Sud (singurele excepții vor fi Tokyo, New York și Los Angeles). Între 2006 și 2025, orașele din China vor trebui să primească echivalentul întregii populații a Europei Occidentale. În 2035, populația urbană a emisferei sudice va fi practic de două ori mai mare decât cea actuală, atingând circa patru miliarde de locuitori. În 2050, un miliard de oameni vor trăi în 50 de orașe din Asia, fiecare numărând peste 20 milioane de locuitori, unele chiar mai mult de 30 milioane.

Așadar în treizeci de ani, volumul infrastructurilor urbane va trebui să crească de trei-patru ori, ceea ce, în majoritatea cazurilor, este practic imposibil. În câteva orașe, viața va fi totuși suportabilă; produse noi – de exemplu, cimentul ieftin – și tehnici de construcție și de microfinanțare a locuințelor inovatoare vor permite transformarea unor bidonville-uri în piețe rentabile pentru întreprinderile care vor ști să evalueze corect situația.

Dacă nu cumva ne imaginăm că evoluțiile urbane vor fi mai puțin gigantice decât o arată aceste proiecții liniare și dacă nu cumva sperăm că se va asista la o repliere către orașele medii, aceste mari aglomerări nu vor fi, în definitiv, decât niște alăturări de case precare, lipsite de servicii de salubritate, de ceea ce se cheamă calitatea vieții, de servicii de ordine, de spitale, grupate în jurul câtorva cartiere bogate, transformate în buncăre și protejate de mercenari. Mafiile vor controla aici imense zone scoase de sub jurisdicția publică, așa cum este cazul, printre altele, la Rio, Lagos, Kinshasa ori Manilla.

Împreună cu câțiva membri ai claselor favorizate, foștii locuitori ai satelor stabiliți aici vor fi principalii animatori ai noilor mișcări sociale și politice, care vor revendica schimbări concrete în viața oamenilor. De ei, și nu de muncitori, de funcționari sau de profesori vor depinde marile procese ale evoluțiilor economice, culturale, politice și militare ale viitorului. Ei vor fi motoarele Istoriei, mai ales ale celui de-al doilea și al treilea val al viitorului, despre care va fi vorba mai încolo.

Pentru a fugi de aceste „cetăți infernale", mulți se vor deplasa, în următorii douăzeci de ani, înspre alte țări din emisfera sudică, în căutarea unor clime mai blânde, a unor spații mai extinse, a unor orașe mai sigure sau mai apropiate de Nord.

Astfel, mase întregi de chinezi se vor îndrepta spre Siberia: Vladivostok este deja într-o mare măsură un oraș chinezesc din punct de vedere economic, uman și cultural; de asemenea, mai mult de jumătate din populația orașului Habarovsk, oraș rusesc situat pe fluviul Amur, este originară de pe malul sudic al fluviului. În timp ce provincia chineză Heilongjiang, de lângă frontiera Siberiei, numără tot atâția locuitori cât Argentina, pe un teritoriu cam cât al Suediei, 70% din teritoriul rusesc se depopulează, iar terenurile agricole, foarte fertile, sunt părăsite. Cei mai potriviți să le repopuleze sunt chinezii: în Urali, notabilitățile locale din Sverdlovsk tocmai au invitat țăranii chinezi să cultive 100 000 de hectare lăsate în paragină. Acest flux se va intensifica prin creșterea numărului de căsătorii ruso-chineze; o masă considerabilă de chinezi va invada încet-încet Rusia. În total, în 2025, Rusia va număra cel puțin 15 milioane de muncitori străini, adică 20% din populația activă a

țării. Slavii vor asista la reapariția neuitatei amenințări a invaziilor mongole.

Tot cam pe atunci, adică în jurul anului 2020, alte migrații masive vor porni din Africa Centrală spre Africa Australă sau de Nord, din Indonezia spre Malaysia, din Malaysia spre Thailanda, din Bangladesh spre țările din Golf, din Irak spre Turcia și din Guatemala spre Mexic.

Pentru mulți imigranți, aceste deplasări nu vor fi decât un mod de a se apropia de țările din emisfera nordică. Mase tot mai numeroase se vor precipita înspre Occident. În prezent, se înregistrează valuri de câteva sute de mii de oameni în fiecare lună; vor fi însă milioane și apoi zeci de milioane în viitor. Și nu numai dintre cei mai defavorizați: toate elitele emisferei sudice se vor îndrepta spre Nord. Principalele puncte de trecere vor fi frontierele ruso-poloneză, ibero-marocană, turco-greacă, turco-bulgară, italo-libiană și mexico-americană.

Statele Unite vor continua să fie țara cea mai căutată de emigranți. În 2006, 1,5 milioane de străini au intrat în această țară, numai 600 000 făcând-o într-un mod legal; 12 milioane de persoane, adică o treime dintre imigranții din America, se află aici cu statut ilegal. Jumătate dintre aceștia vin din Mexic, iar o treime din America Centrală. Un număr crescând de oameni își vor încerca șansele prin tragerea la sorți, care va decide atribuirea celor 50 000 de vize americane anual (sunt deja înregistrate opt milioane de candidaturi, dintre care 1,5 milioane din Orientul Mijlociu). Peste douăzeci de ani, populațiile hispanică și afroamericană vor fi aproape majoritare în Statele Unite. Elitele lor și cele venite din Asia vor întări forța Americii. Dacă tendințele actuale vor continua, populația americană va trece de la 281 milioane

în 2000 la 350 milioane în 2025, iar acest aflux demografic va fi suficient pentru a explica de la sine prelungirea evoluției înregistrate în cadrul „inimii" celei de-a noua forme.

După ce au fost părăsite uneori masiv de locuitori care au luat drumul emigrației, țările din sudul Europei vor deveni și ele țări primitoare, regăsindu-și astfel dinamismul, creșterea și mijloacele de finanțare a pensiilor. Alte țări europene – cum ar fi Franța, de exemplu – vor încerca să-i refuze pe imigranții veniți din Europa de Est și din Africa. Și tot ca Franța, unele dintre ele vor înțelege ceva mai târziu că un aflux de populație, bine controlat și integrat, este chiar condiția propriei supraviețuiri. Marea Britanie va deveni și ea o destinație majoră, îndeosebi pentru imigranții veniți din țările Europei Centrale. Acestea din urmă vor primi, la rândul lor, muncitori ucraineni, ei înșiși înlocuiți în Ucraina de ruși, aceștia fiind, la rândul lor, înlocuiți de grupuri masive de chinezi. Așadar afluxul de muncitori imigrați în țările dezvoltate va înlesni finanțarea pensiilor, dar va influența negativ salariile claselor medii.

Pe de altă parte, tot mai mulți oameni vor trece dintr-o țară a emisferei nordice în alta, tot din Nord: mai mult de 10 milioane de persoane își vor schimba țara de reședință în fiecare an. Unii o vor face din rațiuni profesionale și vor contribui substanțial, ca și în trecut, la întărirea țării lor de origine, ai cărei reprezentanți economici, financiari, industriali și culturali vor rămâne în continuare. Alții, din ce în ce mai numeroși, vor alege să plece tocmai pentru a nu mai depinde de o țară cu a cărei fiscalitate, legislație și chiar cultură nu vor mai vrea să aibă de-a face și poate chiar pentru a-și pierde urma, pentru a-și schimba identitatea,

pentru a trăi o viaţă nouă. Astfel, lumea va fi tot mai plină de anonimi voluntari; va fi ca un carnaval în care fiecare – ca o ultimă libertate – îşi va alege o nouă identitate.

În sfârşit, zeci de milioane de pensionari se vor duce să trăiască, pentru anumite perioade sau definitiv, în ţări cu climă mai blândă şi cu un cost al vieţii mai puţin ridicat, mai ales în Africa de Nord. Pentru aceşti nou-veniţi se vor construi oraşe întregi, ce vor atrage spitale, medici, arhitecţi şi avocaţi, care se vor deplasa aici alături de clienţii lor. Această stare de fapt va dura atâta vreme cât populaţiile autohtone îi vor accepta pe noii rezidenţi.

În concluzie, peste 25 de ani, aproximativ 50 de milioane de oamenii vor lua anual calea exilului. Aproape un miliard de persoane vor trăi în altă parte decât în ţara lor de origine sau decât în ţara natală a părinţilor lor.

Penurii de nedepăşit

Până în prezent, Ordinea economică a reuşit să scoată întotdeauna la iveală, la momentul oportun, ceva cu care să înlocuiască materiile prime tot mai rare, uneori cu preţul unor operaţiuni militare sau printr-o deplasare a „inimii".

Aşa au putut fi depăşite succesiv dispariţia terenurilor cultivabile din Flandra, a mangalului din Anglia, a grăsimii de balenă în Atlantic, a cărbunilor din întreaga Europă. Acoperirea oraşelor cu bălegar de cal, de care se temea lumea la sfârşitul secolului al XIX-lea, nu a fost niciodată un fapt real. În ultima sută de ani, mediul înconjurător a fost îmbunătăţit considerabil în ţările „inimii" şi în cele din „zona medie": aerul Londrei, de nerespirat în secolul al XIX-lea, este

astăzi mult mai curat, ca și cel al tuturor celorlalte mari centre industriale din țările bogate. De asemenea, penuria de energie, anunțată cu regularitate de mai bine de un secol, dispare pe zi ce trece. Totuși, de la începutul secolului al XVIII-lea, consumul de resurse naturale a crescut de treizeci de ori. Numai în ultimii patruzeci de ani consumul de resurse minerale s-a triplat, iar de când se utilizează petrolul s-au consumat 900 de miliarde de barili.

Încă înainte de anul 2035, când se va înregistra aproape o dublare a populației urbane de astăzi, această creștere va fi însoțită de o dublare a cererii de materii prime. Cu siguranță, într-o zi, fiecare dintre aceste materii prime va deveni o raritate, însă ele vor fi încă disponibile la sfârșitul secolului XXI, iar cele mai prețioase dintre ele, argintul și aurul, vor mai fi disponibile pentru încă cel puțin două veacuri. Pe de altă parte, s-a început reciclarea masivă a deșeurilor industriale, recuperându-se astfel o parte importantă a materiilor prime: 40% aluminiu din sectorul casnic. Iar când acestea vor ajunge, în final, rare, lumea va căuta fier, titan și alte minereuri în oceane sau chiar pe Lună...

În privința energiei însă, datele sunt mai neliniștitoare: în actualul ritm de creștere a consumului mai există rezerve de cărbuni pentru 230 de ani, gaze naturale pentru 70, iar petrol pentru numai 50 de ani. În ceea ce privește petrolul, insuficiența investițiilor ar putea duce la penurii și la majorări de preț semnificative în jurul anului 2020.

Însă trebuie luate în calcul și rezervele de petrol greu din Venezuela, de nisipuri bituminoase din Canada și chiar de șisturi bituminoase. Numai nisipurile bituminoase canadiene ar putea da tot atâta energie cât petrolul din

Arabia Saudită, chiar dacă extragerea lor este dezastruoasă din punct de vedere ecologic și necesită aporturi energetice considerabile. Extragerea petrolului din șisturile bituminoase necesită cheltuieli sub forma consumului de cărbune, al unor cantități de energie superioare celor care ar putea fi obținute sub formă de petrol...

Gazele naturale par să se găsească din abundență încă mult timp de acum încolo, chiar dacă exploatarea lor va necesita investiții masive în transport, însoțite de riscuri geopolitice majore; în plus, peste douăzeci de ani va fi posibilă convertirea, rentabilă din punct de vedere economic, a cărbunilor în gaze și a gazelor în produse petroliere, ceea ce va dubla cantitatea de petrol disponibilă. Așadar pentru încă un secol, disponibilitățile de petrol nu vor constitui decât o chestiune de preț.

Prin urmare, trecerea la alte energii va fi din ce în ce mai necesară. Acolo unde gestionarea deșeurilor radioactive va fi acceptată din punct de vedere politic, energia nucleară va fi tot mai utilizată; se vor face unele progrese în materie de siguranță, de acceptabilitate și de competitivitate; peste treizeci de ani, această energie va reprezenta 15% din energia primară a lumii. Nici energia solară, nici cea eoliană nu constituie surse inepuizabile decât din clipa în care ele vor putea fi stocate. Biomasa va fi greu de dezvoltat la scară mare, în afara posibilității – foarte importantă, de altfel – ca ea să-și găsească utilizarea în alimentarea automobilelor particulare. Celelalte surse de energii naturale (geotermia, energia valurilor, a mareelor) par incapabile să răspundă unei cereri semnificative. În sfârșit, fuziunea termonucleară, singura ce ar putea reprezenta o sursă cvasinelimitată, cu siguranță nu va fi practicabilă mai devreme de sfârșitul

secolului XXI. Privind lucrurile în ansamblu, energia va fi din ce în ce mai costisitoare, ceea ce va incita la economisirea ei, înlocuind mișcarea fizică cu schimburile imateriale.

Cu mult înainte ca lipsa de energie să înceapă să se facă simțită, vor trebui depășite și alte penurii, în special aceea a produselor agricole, dar și a pădurilor. Astfel, pentru a hrăni populația planetei, până în 2050, producția agricolă va trebui dublată, fiind nevoie de un miliard de tone de cereale pe an în plus, deci cu 50% mai mult decât în 2006; ca o consecință a urbanizării, în fiecare an dispar cinci milioane de hectare cultivabile; în afară de asta, omenirea a redus deja la jumătate potențialul vegetal ce asigura fotosinteza luminii solare. Așadar o producție agricolă suficientă va presupune utilizarea unor organisme modificate genetic; însă nimic nu ne garantează că acestea nu sunt vătămătoare. Și timpul trece, iar rezervele scad mereu.

Pădurile vor deveni și ele din ce în ce mai rare, devorate de industriile de armare navală, apoi de industria hârtiei, de expansiunea agriculturii și a orașelor. Începând cu secolul al XVIII-lea, s-au tăiat păduri de pe o suprafață a globului egală cu suprafața Europei. În ultimii zece ani ai secolului XX au dispărut jumătate dintre rezervele forestiere din vestul Germaniei. În fiecare oră este despădurită o suprafață egală cu suprafața a șapte terenuri de fotbal. Japonia, primul importator mondial de lemn tropical, este responsabilă de o treime dintre aceste distrugeri. În plus, gazele industriale, oxizii de sulf și de azot distrug copacii de la un capăt la celălalt al globului și mai ales fragilele păduri de foioase ale „periferiei". În sfârșit, dezvoltarea economiei imaterialului nu va reduce prea curând cererea de hârtie pentru produsele imprimate.

În ritmul actual, peste patruzeci de ani nu vor mai exista păduri decât în locurile unde ele vor fi menținute în mod special, adică, pentru moment, în Europa și în America de Nord. Această dispariție va fi fatală pentru nenumărate specii vii și va pune în pericol însăși supraviețuirea omenirii.

Emisiile de gaze, fenomen imputabil producției industriale, constituie o altă amenințare: dacă producția clorofluorocarbonaților ce reduc grosimea stratului de ozon care învelește atmosfera pare astăzi sub control, 23 de miliarde de tone de carbon (rezultate din combustia cărbunilor, a petrolului și a gazelor) umplu anual atmosfera, încălzind-o.

La acest fenomen participă și alte emisii de gaze, iar situația se agravează tot mai mult: China, care trimite în atmosferă de cinci ori mai puțin gaz carbonic decât țările bogate, va construi timp de treizeci de ani echivalentul unei centrale electrice de 1 000 de megawați pe lună; astfel, ea va polua atmosfera cu cantități din ce în ce mai mari de gaze. Dacă, începând de acum și până în 2030, nu se va iniția nici o acțiune masivă, la acea dată, emisiile de gaz carbonic pe cap de locuitor se vor dubla.

Acesta este cel mai mare pericol, deoarece gazul carbonic emis va duce la o creștere sensibilă, după părerea celor mai mulți experți, a temperaturii atmosferei: dacă în ultima sută de ani temperatura medie la suprafața globului a crescut doar cu o jumătate de grad, ultimii zece ani au constituit deceniul cel mai cald din Istorie. Fără îndoială că fenomenul este abia la început: cercetările cele mai serioase prevăd că, în ciuda extremei variabilități a climei, Terra se va încălzi cu două grade până în 2050 și cu cinci grade până în 2100. Consecințele acestui fapt sunt deja vizibile: calotele polare au început să se

topească, cel puțin în nord; viteza de topire a ghețarilor a crescut cu 250% între 2004 și 2006, ghețarii din Groenlanda, a doua sursă de apă dulce a lumii, se reduc foarte rapid; din 1990 până în 2006 au dispărut trei milioane de kilometri cubi de gheață din cele opt care existau la Polul Nord; nivelul oceanelor crește cu doi milimetri pe an și, până în 2050, va crește cu cel puțin 12 centimetri, poate chiar cu 50. Ultima oară când s-au înregistrat temperaturi atât de ridicate a fost pe la mijlocul pliocenului, acum trei milioane de ani, când nivelul oceanelor era cu 25 de metri mai mare decât astăzi.

Catastrofele naturale se vor ține lanț, iar consecințele financiare pe care le vor genera vor fi enorme. Întrucât diferențele dintre temperaturi vor fi din ce în ce mai evidente, în natură se vor produce alterări foarte importante: arborii vor crește mai repede și vor fi mai fragili; vor fi mai mulți stejari și mai puțini fagi; vom întâlni greieri până și în Scandinavia, precum și călugărițe și fluturi mediteraneeni; planctonul va migra spre nord, urmat de peștii care se hrănesc cu el, ducând la dispariția păsărilor marine ihtiofage. Mult mai grav este faptul că numeroase regiuni de coastă vor putea deveni de nelocuit, în condițiile în care șapte dintre primele zece orașe mari ale lumii sunt porturi, iar o treime din populația lumii locuiește pe litoral. Deșertul african va progresa anual cu o suprafață egală cu cea a Belgiei; două miliarde de oameni vor trăi în zone amenințate de deșert, dintre care 700 de milioane numai în Africa. Cincisprezece milioane de locuitori au trebuit deja să-și părăsească satele, devenite de nelocuit. Conform Înaltului Comisariat pentru Refugiați al Națiunilor Unite (ICR), numărul acestor exilați va fi de zece ori mai mare în 2050.

Emisiile de gaz carbonic și de alte gaze poluante nu se vor reduce cu ușurință. Țărilor din Nord le va veni greu să-și modifice modul de trai, iar cele din Sud vor refuza multă vreme orice restricții, susținând că ele nu vor face decât să protejeze bogăția și confortul Nordului. Brazilia va continua să ardă pădurea amazoniană, atâta vreme cât țările industrializate nu-și vor reduce substanțial propriile emisii de gaz carbonic. Singurele acorduri internaționale referitoare la acest subiect, semnate la Tokyo în 1999, nu vor avea, practic, nici un efect asupra acestor evoluții. Schimbarea nu va fi sensibilă decât atunci când țările din emisfera nordică vor înțelege extrema gravitate a acestor consecințe și când cele din Sud vor înțelege că investițiile venite din Nord se vor reduce ca șagrinul dacă nu fac efortul de a-și micșora consumul energetic. Aceasta va începe, cum vom vedea în capitolul următor, printr-o foarte viguroasă acțiune a pieței, sub presiunea companiilor de asigurări și a opiniei publice.

Seceta va avea o altă consecință: apa potabilă va deveni și mai rară. În acest sens, cifrele sunt mai mult decât convingătoare: jumătate din cursurile de apă ale lumii sunt deja grav poluate din cauza producției industriale, agricole și urbane. Omenirea a consumat deja 80% din resursele sale de apă dulce naturală. N-au mai rămas decât 8 000 m^3 de apă potabilă pe cap de locuitor pentru fiecare an, față de 15 000 m^3 în 1900. Mai mult de 1,5 miliarde de oameni au cu greu acces la apă potabilă, iar 3,5 miliarde, la o apă sănătoasă. Peste 200 de milioane de oameni se îmbolnăvesc în fiecare an de holeră în urma consumului de apă contaminată. Apa poluată ucide 15 000 de persoane în fiecare zi, provocând sute de maladii. Această

situație, deja foarte îngrijorătoare, se va înrăutăți: în 2025, jumătate din populația globului se va confrunta cu lipsa apei potabile, mai ales în Africa, Orientul Mijlociu și în sudul Asiei. Până în 2040, cantitatea de apă potabilă disponibilă pe cap de locuitor va scădea cu încă o jumătate, trecând de la 8 000 la 4 000 m^3 pe an. Cazul fâșiei Gaza este elocvent din acest punct de vedere: aici apa din puțuri este atât de exploatată, încât pânza freatică se umple direct din mare, ea însăși poluată de apele uzate deversate, 40% dintre locuitori nefiind racordați la nici un sistem de canalizare. Orice soluție pe termen lung, în Gaza sau în altă parte, va necesita un sistem de salubritate urbană mai eficient, desalinizarea apei de mare și o mai bună gestionare a rezervelor de apă dulce. De fapt, ar exista apă dulce în cantități suficiente pentru 20 de miliarde de persoane, dacă sistemele de preluare a apelor de către industrie și agricultură ar fi mai atent supravegheate, dacă cei 70 de miliarde de dolari alocați anual producerii, distribuirii și gestionării apei dulci s-ar dubla, dacă s-ar pune la punct un sistem eficient de desalinizare a apei marine, de 35 de ori mai mare ca volum decât apa dulce. Ca și în cazul tuturor celorlalte materii prime, acest fapt va implica o creștere masivă a prețului pentru consumator sau pentru contribuabil. În capitolul următor vom vedea cum va dezvolta primul val al viitorului aceste tehnologii adaptate.

În sfârșit, diversitatea animală și vegetală pare să se reducă din cauza efectelor combinate ale degradării naturii. Circa 10 000 de specii dispar în fiecare an, din cele 1,75 milioane cunoscute deja și din cele 14 milioane care par să existe. Un sfert dintre speciile de mamifere sunt pe cale de dispariție; a zecea parte dintre recifele

de corali, fără de care nici o formă de viață terestră n-ar fi fost posibilă, este deja iremediabil condamnată; o altă treime este serios amenințată cu dispariția în următorii treizeci de ani; pisica-de-mare, de exemplu, este pe cale să dispară, precum și patru dintre cele șapte specii de broască-țestoasă de mare; la nivel mondial, numărul căluților-de-mare s-a redus la jumătate în ultimii cinci ani; 80% dintre unele specii de rechini au dispărut deja de zece ani; morunul ar putea disparea definitiv înainte de sfârșitul secolului, iar tonul roșu a devenit tot mai rar. În total, numărul speciilor de animale s-ar putea reduce cu 90%, așa cum s-a mai întâmplat în două rânduri în istoria planetei (mai întâi în urmă cu 250 milioane de ani, apoi acum 65 milioane de ani, când au dispărut dinozaurii și au apărut mamiferele). Așadar dispariția a jumătate dintre speciile vii înainte de sfârșitul secolului XXI nu trebuie ignorată și nu este deloc sigur că specia umană va supraviețui.

La fel ca în trecut, s-ar putea să apară unele tehnologii care să contracareze efectele acestor penurii. Printre altele, ele ar trebui să permită reducerea consumurilor energetice, să ajute comunitățile să se debaraseze de deșeuri, să stimuleze regândirea orașului și a transporturilor.

Epuizarea tehnologică

Două progrese tehnologice au asigurat până acum expansiunea celei de-a noua forme: primul a permis creșterea continuă a posibilității de stocare a informației grație microprocesoarelor, iar al doilea a permis stocarea energiei în baterii. În jurul anului 2030, aceste două progrese

își vor atinge limitele: legea lui Moore (dublarea capacităților microprocesoarelor la fiecare 18 luni) va atinge limita ei fizică; în mod similar, capacitatea-limită de stocare pentru bateriile cu litiu va fi și ea atinsă.

Și dinamica inovațiilor din alte domenii pare să încetinească: industria automobilului, precum și cea a echipamentelor casnice stagnează; telefonul mobil și internetul aproape că n-au progresat în ultimii 15 ani; genetica bate pasul pe loc, iar noile medicamente întârzie să apară; au încetinit și progresele din agricultură, iar noile energii se lasă așteptate. În același timp, proliferează formele falsului progres: calculatoarele personale sunt inutil de performante, iar automobilele sunt prea complexe. Un calculator portabil din zilele noastre este de 10 ori mai puternic și de 10 ori mai scump decât cele care ar putea satisface astăzi necesitățile consumatorului.

Așadar pentru a răspunde nevoilor de energie, apă, materiale, produse alimentare și vestimentare, mijloace de transport și de comunicație, pentru a elimina deșeurile, în creștere proporțională cu înmulțirea masivă a populației, vor trebui rezolvate probleme științifice astăzi încă insolubile, după care vor trebui puse la punct tehnologii și sisteme logistice eficiente din punct de vedere industrial, practicabile din punct de vedere financiar și acceptabile din punct de vedere social.

Vor trebui realizate mai ales progrese de importanță majoră în miniaturizarea unui număr mare de procese; nu îngrămădind tot mai multă energie și informație în spații din ce în ce mai restrânse, ci utilizând microuniversul, viu sau nu, ca pe o mașină. Trebuie, în mod deosebit, să se reușească modificarea semințelor agricole,

încât culturile să consume mai puţină apă, mai puţine îngrăşăminte şi mai puţină energie; trebuie să se reuşească stocarea hidrogenului gazos în nanofibre, pentru a fabrica, în condiţii economice rezonabile, baterii cu hidrogen sub înaltă presiune, iar apoi motoare hibride care să producă hidrogen în flux continuu prin electroliză. *Biotehnologiile* şi *nanotehnologiile* sunt ambiţiile valurilor tehnologice care se anunţă, dar valabilitatea, practicabilitatea, securitatea şi acceptabilitatea lor politică şi socială nu vor fi reale înainte de anul 2025.

În plus, pentru a răspunde cerinţelor pieţelor financiare, laboratoarele de cercetare ale întreprinderilor private îşi vor pune din ce în ce mai puţin în circulaţie rezultatele şi îşi vor asuma tot mai puţine riscuri. În general, întreprinderile industriale vor fi tot mai puţin tentate să-şi asume riscuri investind în industrie, preferând beneficiile speculaţiei financiare în locul celor ale tehnicii, mult mai hazardate.

În sfârşit, există un factor ce pare de nedepăşit şi de durată: timpul.

O singură criză reală: lipsa de timp

Producerea de obiecte pentru piaţă va lua oamenilor şi din ce în ce mai puţin timp; de asemenea, ei vor petrece tot mai puţin timp la locul de muncă, la făcut curăţenie şi la masă. Dimpotrivă, produsele de pe piaţă vor fi din ce în ce mai cronofage. Proporţional cu dimensiunile oraşului, va creşte în primul rând timpul alocat transportului. Odată devenit multifuncţional, timpul va integra, într-un anumit fel, şi consumul, şi munca: pe durata transportului, oamenii vor consacra tot mai mult timp comunicării, informării, vizionării de filme, jocului şi

vor asista la spectacole. De asemenea, mulți vor putea să asculte muzică sau o carte audio, să urmărească un spectacol în direct, toate acestea chiar în timp ce muncesc. Muzica va deveni tot mai mult marea consolatoare pentru toate necazurile, doliile, singurătatea sau disperarea existenței.

În ciuda acestor aglutinări, pentru mulți va fi tot mai clar că nu vor avea niciodată timp să citească până la capăt, să înțeleagă tot, să viziteze tot, să învețe tot: cum volumul de cunoștințe disponibile se dublează în ritmul actual la fiecare șapte ani, iar în 2030 se va dubla la fiecare 72 de zile, timpul necesar pentru a fi informat, pentru a învăța, pentru a deveni și a rămâne „competitiv" va crește și el în mod proporțional. La fel se va întâmpla în privința timpului necesar îngrijirii și întreținerii. Doar timpul alocat pentru a dormi și pentru a iubi va rămâne același.

Pentru a ocoli acest obstacol care limitează consumul, Ordinea economică a stimulat încă de la început stocarea obiectelor cronofage – cărți, discuri și filme – într-o formă materială, iar în zilele noastre, într-una virtuală: acumulări nelimitate, iluzorii, fără nici o legătură cu posibilitatea de a face uz de ele. Ca și cum această stocare ar servi să dea fiecăruia iluzia că nu va muri înainte de a fi citit toate aceste cărți, de a fi ascultat toate aceste melodii, de a fi trăit tot acest timp stocat în ele. Zadarnic. De altfel, viitoarele opere de artă vor gravita tot mai mult în jurul acestei teme a timpului, devenită obsesie.

Omenirea va înțelege în sfârșit că timpul este, de fapt, singura realitate într-adevăr deficitară: nimeni nu este în stare să-l fabrice, nimeni nu-l poate vinde pe cel de care dispune și nimeni nu se pricepe să facă provizii de timp.

Desigur, unii se vor strădui să producă puțin timp prelungind durata vieții. Vor miza pe o durată medie de 120 de ani, combinând-o cu o săptămână de lucru de 25 de ore.

Pentru a merge mai departe, vor trebui forțate bariere *a priori* de netrecut, reducând timpul necesar unor funcții inerente vieții, cum ar fi: nașterea, somnul, învățătura, îngrijirile, iubirea și luarea unei decizii. De exemplu, va trebui imaginată zămislirea unui copil în mai puțin de nouă luni; el va trebui să învețe să meargă în mai puțin de un an și va trebui să învețe să vorbească în mai puțin de trei mii de ore.

Alții vor sfârși prin a descoperi că libertatea însăși – obiectiv major al omului încă de la începuturile Ordinii economice – nu este, de fapt, decât iluzoria manifestare a unui capriciu în interiorul închisorii timpului.

Atunci va începe marea criză a acestei forme.

Sfârșitul celei de-a noua forme

A noua formă va reuși așadar, cel puțin până în 2025, să-și asigure o producție agricolă proprie, să-și protejeze industriile de vârf, să pună la punct noi tehnologii, să crească productivitatea serviciilor, să-și modernizeze sistemele de înarmare, să-și apere zonele comerciale, să garanteze accesul la materiile prime, să-și asigure influența strategică. În tot cursul acestei perioade, California va rămâne o „inimă", iar Statele Unite își vor păstra avansul tehnologic prin comenzi publice masive făcute întreprinderilor strategice, mai ales militare, finanțate de un buget al cărui deficit, din ce în ce mai abisal, va rămâne acoperit de împrumuturi internaționale. Washingtonul va menține relații de bună înțelegere cu Europa și cu Cei 11, astfel încât

aceștia vor continua să subscrie la împrumuturile Statelor Unite și să contribuie la cheltuielile lor pentru apărare. În particular, Statele Unite nu vor face nimic pentru a cere o reevaluare masivă a monedelor acestor țări, mai ales a celei chinezești, ceea ce ar menține totuși oferta de locuri de muncă de pe teritoriul american la cote atrăgătoare. Ca și europenii, o parte a Celor 11 vor accepta această alianță, care le va permite continuarea ascensiunii fără a trebui să consacre sume excesive pentru propria apărare. Statele Unite vor continua să acorde asistență guvernelor aliate, să combată influența politică și socială a adversarilor lor, să le ajute la popularizarea modelului de dezvoltare și a idealului de libertate individuală, valoarea supremă a Ordinii economice.

Programul pentru următorii douăzeci de ani a început deja să fie pus în aplicare. El a fost perfect rezumat de președintele american în discursul său inaugural din ianuarie 2005: „Continuăm să avem o încredere absolută în triumful libertății... În decursul istoriei, justiția a cunoscut perioade de flux și de reflux, dar direcția ei este vizibilă, definită de libertate și de Întemeietorul libertății". Întreaga ideologie a Ordinii economice și a celei de-a noua forme este perfect rezumată în aceste câteva cuvinte.

Numai că, de la un an la altul, de acum până în 2030, cea de-a noua „inimă" va avea de înfruntat, ca și precedentele, dificultăți globale asemănătoare celor evocate în capitolele anterioare, precum și provocări specifice din ce în ce mai costisitoare, care vor antrena declinul și apoi dispariția celei de-a noua forme.

Provocarea va veni mai întâi din partea întreprinderilor virtuale; dacă internetul este astăzi, fără excepție, o colonie americană în care se

vorbește engleza și ale cărei resurse sunt drenate spre patria-mamă, acest al șaptelea „continent" își va dobândi într-o zi independența. El va deveni o putere în sine, o entitate autonomă, obținând profit și în afara spațiului american. Noi puteri din domeniul finanțelor, al informației, al divertismentului și al formării vor acționa împotriva puterii politice și culturale americane. Ele vor face să apară o nouă diversitate, ce va repune în discuție dominația economică, politică, ideologică și estetică americană asupra democrației de piață. Va deveni tot mai evident că poți fi democrat și în favoarea economiei de piață fără a vorbi neapărat engleza și fără a crede în supremația naturală și definitivă a imperiului american.

În faza următoare, întreprinderi realmente americane se vor detașa ele însele de America. Supuse, în numeroase sectoare, concurenței tot mai acerbe din partea unor întreprinderi și centre de cercetare din lumea largă, industriile strategice americane își vor delocaliza producția și cercetările. Ca și întreprinderile din cadrul altor „inimi" anterioare lor, aceste firme vor înțelege, în final, că interesele lor comerciale nu se mai confundă cu cele ale guvernului lor, a cărui imagine tot mai degradată va dăuna vânzării produselor. Ele vor încerca mai întâi să obțină de la Casa Albă o atitudine mai conformă cu nevoile consumatorilor din toată lumea; apoi, dezamăgite, se vor distanța de administrație, vor investi mai puțin în universitățile și în spitalele americane și vor crea mai puține locuri de muncă în Statele Unite. Unele vor trece chiar sub controlul unor fonduri de investiții străine, cu naționalitate imposibil de precizat. Acestea își vor acumula profiturile în paradisuri fiscale, făcându-i pe acționarii americani să piardă

esențialul profitului, lipsind și statul american de grosul încasărilor sale fiscale. Astfel, tot mai concentrat în jurul anumitor instituții de asigurări și al unor fonduri de acoperire a riscurilor tot mai hazardate, pretinzând o rentabilitate tot mai ridicată, întregul sistem financiar va fi periclitat.

Frustrările economice ale salariaților se vor resimți tot mai acut pretutindeni în America. Clasa de mijloc, principalul actor al democrației de piață, va recădea în starea de precaritate de care crezuse că a scăpat prin disocierea de clasa muncitoare; de îndată ce cadrele nu-și vor mai revendica apartenența de clasă, muncitorii vor fi sărăciți, funcționarii vor fi hărțuiți, familiile vor rămâne fără alocații, proprietarii vor fi înglodați în datorii, consumatorii vor fi dezamăgiți, clienții vor fi revoltați, minoritățile vor fi frustrate, credincioșii revoltați vor clama insondabilitatea singurătății lor, vor fi denunțate enormitatea nedreptăților, violența inegalităților și dezintegrarea comunității. Concentrarea populațiilor în orașe va determina aici nevoi tot mai mari de servicii de salubritate, de școli și spitale, de numeroase servicii colective tot mai greu de finanțat prin impozitele a căror insuficiență va duce la tulburări în rândul minorităților. De altfel, dezastrul provocat de uraganul Katrina în 2005 a revelat inegalitatea structurală a serviciilor publice americane și a arătat incapacitatea lor de a-și gestiona propriile probleme de infrastructură.

Salariile americanilor vor scădea neîncetat din cauza concurenței reprezentate de muncitorii străini și a delocalizării întreprinderilor. Decalajele dintre veniturile muncitorilor și cele ale bogătașilor vor repune în discuție legitimitatea visului american.

Cheltuielile pentru energie, apă, sănătate, educaţie, securitate, pensii şi protecţia mediului vor prelua o parte crescândă din venitul fiecăruia. Finanţarea deficitului interior şi a celui exterior va deveni tot mai problematică. Dolarul american va ajunge o monedă mai mult politică decât economică, ceea ce va stopa utilizarea lui de către alte state, mai ales din America Latină şi din Orientul Mijlociu; or, această utilizare este totuşi esenţială forţei Statelor Unite. Rentabilitatea capitalului nu va putea fi menţinută decât în mod artificial, prin creşterea continuă a valorii activelor.

Pretutindeni, în America Latină, în Europa, în Africa, în Asia şi în Orientul Mijlociu, modelul californian va fi, prin 2025, repus în discuţie, iar dominaţia americană va fi respinsă. Modelul democraţiei de piaţă va fi, la rândul său, tot mai contestat, chiar şi pe terenul unde şi-a dobândit succesul; vor apărea mici state totalitare perfect adaptate sistemului, iar democraţia de piaţă nu va mai fi sinonimul exclusiv al succesului economic şi nici al eficacităţii ecologice.

Aşadar prin 2025 sau 2030, Statele Unite nu vor mai fi în stare să păstreze pe teritoriul lor cea mai mare parte a profiturilor realizate de întreprinderile sale; cheltuielile de organizare, atât interne, cât şi externe, vor creşte atât de mult, încât deficitul structural al balanţei de plăţi americane va deveni insurmontabil. Asia, care va mai asigura o vreme partea cea mai însemnată a finanţării Statelor Unite, la un moment dat, va avea nevoie de aceste resurse pentru a reduce inegalităţile dintre propriile regiuni, pentru a lupta împotriva tulburărilor urbane, pentru a-şi pune la punct propriul sistem de asigurări sociale şi de pensii. Beijingul va decide să nu mai finanţeze la preţuri dezavantajoase

deficitul american și chiar să-și repatrieze capitalurile investite în titluri americane. Și alte bănci centrale străine vor începe să-și echilibreze rezervele în alte devize. Trezoreria americană va fi nevoită să propună un randament mult mai ridicat pentru propriile împrumuturi, mărind pentru americani costul noilor contracte de vânzări pe bază de credit, al împrumuturilor ipotecare și al datoriilor indexate pe indicatori variabili, cum ar fi cărțile de credit. Familiile americane vor fi nevoite să-și vândă locuințele cu care și-au garantat împrumuturile; prețul tranzacțiilor imobiliare va scădea masiv; piramida creditului care are la bază valoarea locuințelor americanilor se va prăbuși. Familiile care s-au îndatorat vor ajunge insolvabile. Companiile de asigurări vor pretinde plata primelor de asigurare. Statul federal va fi incapabil să vină în ajutorul celor mai slabi, fiind el însuși paralizat, ca de altfel întregul sistem financiar american. Ritmul producției se va încetini, iar șomajul va atinge proporții nemaiîntâlnite până atunci. Însă criza ar putea fi declanșată, într-o formă mult mai directă, și de incapacitatea sistemului financiar de a păstra fondurile încredințate, care vor fi plasate tot mai speculativ în fonduri gestionate pe internet începând cu paradisurile fiscale. Rentabilitatea capitalurilor nu va mai putea fi menținută prin creșterea valorii activelor. Va izbucni criza financiară.

Toate acestea seamănă cu ceea ce s-a întâmplat în trecut la Veneția, Genova, Anvers, Amsterdam, Londra, Boston și New York, însă într-o altă formă.

Prin 2030, California va înceta să mai fie centrul de atracție al clasei creative, al realizării și finanțării lansării principalelor inovații industriale. Celei de-a noua forme îi va fi trecut vremea.

Statele Unite ar putea deveni atunci fie o social-democraţie de tip scandinav, fie o dictatură, poate chiar una după cealaltă. N-ar fi pentru prima oară când ar avea loc o asemenea surpriză: primul lider politic ce a recurs la principii care să permită ieşirea din criza celei de-a opta forme a fost Mussolini; al doilea a fost Hitler. Iar Roosevelt a fost al treilea.

Pe o cale sau alta, ar putea vedea atunci lumina zilei cea de-a zecea formă a Ordinii economice.

Este posibilă a zecea formă economică?

În timpul fiecăreia dintre cele nouă mutaţii precedente ale Ordinii economice, anumite redresări, ameliorări momentane sau rezistenţe au putut da contemporanilor sentimentul că forma respectivă, oricât de ameninţată ar fi fost, nu putea să dispară şi că „inima" din acel moment va rămâne pentru totdeauna capitala lumii.

Deseori, puterea a trecut chiar în alte mâini, fără să-şi fi dat seama cineva din „inima" aflată în declin sau din jurul ei de acest lucru: foştii stăpâni continuau să creadă că ei dominau lumea cu produsele şi cultura lor, cu diplomaţia şi cu armatele lor, când, de fapt, ei intraseră într-o ireversibilă decadenţă, iar alţii le luaseră deja locul. Aşa s-a întâmplat la Bruges, Veneţia, Londra, Boston sau New York, la timpul lor, şi la fel se va întâmpla cândva în California.

Totuşi, dacă istoria are un sens, peste cel puţin treizeci de ani, când a noua formă a Ordinii economice va dispărea, epuizată de eforturile depuse pentru a lupta împotriva adversarilor, ea va lăsa locul unei alte forme, cu o altă „inimă",

cu alte tehnologii și alte raporturi geopolitice între continente.

Astfel, întreaga istorie povestită în detaliu în capitolele anterioare își află justificarea, întrucât acest fapt ne permite să trasăm cu precizie conturul viitorului.

Dacă, într-adevăr, această a zecea formă se va asemăna cu cele nouă anterioare, ea va face să apară noi echilibre între națiuni; va extinde libertatea moravurilor; noile tehnologii vor permite reducerea și mai consistentă a timpului necesar producției de alimente, îmbrăcăminte, mijloace de transport și de divertisment; plasamentele industriale vor redeveni rentabile; noile servicii vor fi transformate în produse industriale; alți muncitori vor intra în zona salariilor precare; energii noi le vor înlocui pe cele devenite rare; tot mai multe bogății vor ajunge să fie concentrate în mâinile a tot mai puțini privilegiați; consumatorii și cetățenii în general vor dispune de o și mai mare varietate de opțiuni, ceea ce va impune însă muncitorilor noi forme de alienare.

„Inima" acestei a zecea forme va trebui să fie, încă o dată, o regiune vastă, în jurul unui mare port – sau aeroport –, care să domine rețelele comerciale ale planetei. În această nouă „inimă", un climat relațional deosebit de liberal și dinamic va trebui să permită unei clase creative să pună în aplicare, în beneficiul ei, idei, tehnici și valori capabile să aducă o soluție provocărilor cu care se va confrunta Ordinea economică (adică reducerea, de această dată, a costurilor pentru sănătate, educație și securitate) și să ducă la apariția unor noi obiecte de consum necesare relansării creșterii mondiale.

Cel mai verosimil ar fi ca această a zecea „inimă", dacă apare, să fie situată, pentru a

patra oară, undeva tot pe teritoriul Statelor Unite ale Americii, pentru că această țară va rămâne, chiar și după criza din 2025, prima putere militară, tehnologică, financiară și culturală din lume; de asemenea, pentru că ea va constitui, fără vreo concurență imaginabilă, cea mai mare piață și cel mai sigur refugiu pentru elite și pentru capitaluri. Pentru că Washingtonul va rămâne capitala politică a lumii și pentru că armata americană va continua să fie, de departe, prima putere militară a planetei. Pentru că, în sfârșit, America își va reface într-o zi finanțele, regăsind mijloacele – așa cum a făcut-o cu automobilul, apoi cu echipamentul casnic și, în sfârșit, cu obiectele nomade – pentru a relansa dezvoltarea prin producerea industrială a unor noi obiecte.

De asemenea, dacă un nou oraș american va trebui să devină cea de-a zecea „inimă", aceasta va fi, fără îndoială, tot un oraș situat pe coasta Californiei, care va rămâne, cu siguranță, pentru încă cel puțin 50 de ani, statul cel mai dinamic, pe țărmul celui mai frecventat ocean al planetei. Nici un alt stat american nu va fi în situația să rivalizeze cu California: statul New York va fi în continuare prea slăbit din punct de vedere industrial, în vreme ce Texasul, izolat, va fi prea lipsit de infrastructuri.

Cea de-a doua „inimă" californiană (așa cum au existat două „inimi" succesive pe coasta de est, Boston și New York) va fi situată probabil mai la sud, spre frontiera mexicană, deci în vecinătatea unei alte țări mari, a unuia dintre cele mai dinamice porturi la Oceanul Pacific (San Diego), nu departe de centrele industriilor de apărare, spațiale, de telecomunicații și microelectronică, de cele mai importante centre ale biotehnologiilor și nanotehnologiilor (La Jolla),

de unele dintre cele mai bune universități din lume (Stanford și Berkeley), unde tineri supradotați din întreaga lume vor veni să-și facă studiile. Această a zecea „inimă", realizând noi produse industriale care să răspundă nevoilor viitorului, se va întinde de fapt din nordul Mexicului până în vestul Canadei.

Totuși, după părerea mea, există puține șanse ca o astfel de schemă să aibă succes: peste 20 sau 30 de ani, în momentul crizei finale a celei de-a noua forme, Statele Unite vor fi prea obosite – de putere, de ingratitudinea celor cărora le-au asigurat securitatea și care, pe deasupra, se vor mai considera și victime. Ele vor avea nevoie de o perioadă de respiro, în care să se ocupe de ele însele, să-și restaureze finanțele, să-și lingă rănile, să amelioreze bunăstarea propriilor locuitori, să se preocupe de propriile probleme și, mai ales, să-și apere propriul teritoriu. Ele nu vor mai vrea să-și asume, nici militar, nici financiar, sarcinile inerente dominației „inimii". Nu vor vrea să-și asume nici riscul unui război la ele acasă. Nu vor mai fi tentate să gestioneze afacerile lumii, ce va rămâne dincolo de aria de interes a finanțelor, armatei și diplomației lor. Armatele lor vor deveni prin excelență defensive. De altfel, încă de pe acum, liderii de la Washington nu mai justifică prezența trupelor americane în afara propriului teritoriu decât prin necesitatea apărării teritoriului național și a protejării cetățenilor americani.

America va rămâne totuși o foarte mare putere. Din proprie inițiativă, și nu din resemnare sau din obligație, ea nu va mai fi nici imperiu dominant, nici „inima" Ordinii economice.

Evident, i-ar fi greu oricui să precizeze data precisă a acestei renunțări. Istoria ne învață că durata de viață a imperiilor este din ce în ce

mai scurtă: Imperiul Roman de Răsărit a durat 1 058 de ani; Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană – 1 006 ani; imperiile din Orient – cam 400 de ani fiecare; Imperiul Chinez – mai puțin de trei secole; imperiile persan, mongol și cele europene – între două și trei secole; Imperiul Olandez – două secole și jumătate; Imperiul Britanic – un secol; Imperiul Sovietic – 70 de ani; tentativele japoneză, germană și italiană, chiar mai puțin. Statele Unite, imperiul dominant de aproximativ 120 de ani, adică ceva mai mult decât media imperiilor celor mai recente, vor înceta curând să mai domine lumea.

Această perspectivă poate părea de neconceput pentru mulți. Astăzi, cea mai mare parte a liderilor americani mai cred că imperiul american va fi etern; pentru ei, America este, la urma urmei, o democrație și nu un imperiu; ea ar fi investită cu o misiune salvatoare la scara întregii omeniri. Ei se comportă ca și cum timpul, adică Dumnezeu, n-ar servi decât interesele lor; ca și cum America, invulnerabilă și fără să-și reproșeze nimic, ar mai rămâne stăpâna lumii pentru încă multe veacuri. Mulți oameni de altă naționalitate din anturajul lor, inclusiv unii dintre cei mai înverșunați adversari, cred același lucru. Unii acționează chiar ca și cum propria sinucidere ar putea amenința cât de cât eternitatea puterii americane. Toate acestea n-au nici o importanță; peste trei decenii va trebui să căutăm în altă parte noua „inimă" a lumii.

Ar fi posibile și alte locuri. Istoria ne-a arătat că nu e obligatoriu ca o „inimă" să fie situată pe teritoriul națiunii celei mai populate ori să dispună de teritoriul cel mai întins pentru a pretinde acest statut; nici Bruges, nici Veneția și nici orașele care le-au urmat nu erau așa ceva. Pentru a putea ajunge la acest rang, ele

au trebuit să găsească în ele însele energia, forța creatoare, dorința de a inova, de a produce masiv, de a se expune în fața lumii, de a-și impune dominația. Luând în considerație aceste criterii, sunt numeroase orașele care, peste 20 sau 30 de ani, pot fi considerate candidate.

Londra ar putea emite primele pretenții, întrucât dispune de mijloacele necesare: este prima piață financiară de pe continentul european, pol de atracție pentru elitele din întreaga lume, având în același timp în apropiere două dintre cele mai mari universități din lume. Chiar și peste 20 sau 30 de ani, va întruni mai multe dintre caracteristicile unei „inimi": o populație diversă, un port și un aeroport aflate la parametri excepționali, o capacitate creatoare peste medie. Numai că toate acestea nu sunt suficiente: orașul care a mai fost „inimă" în secolul al XIX-lea nu va mai avea în spate aceeași zonă industrială și nici infrastructura transporturilor și a serviciilor publice necesară realizării viitoarelor produse de consum; *City*-ul londonez nu va mai fi decât o formidabilă platformă financiară, sofisticată și fragilă în același timp, ce ar putea fi părăsită în cazul celei mai mici incertitudini tehnologice sau militare și de care mulți dintre cei care trăiesc astăzi acolo ar fugi după viitoarea explozie a bulei imobiliare.

Și vasta aglomerare urbană din Europa, situată de-a lungul liniei trenurilor de mare viteză care leagă Londra de Frankfurt, trecând prin Bruxelles, Lille și Paris, ar putea constitui o astfel de „inimă": aceasta ar dispune atât de putere financiară, cât și de puterea industrială necesară, lucru posibil dacă integrarea politică, industrială și militară a câtorva țări din Uniunea Europeană, printre care Franța și Germania, ar fi destul de avansată pentru a permite edificarea

unei puteri politice, industriale și militare considerabile, fără de care o „inimă" nu și-ar putea îndeplini rolul. Această regiune ar putea înlocui, într-adevăr, California, iar euro ar putea înlocui dolarul. Dar, fără îndoială, acest lucru nu se va întâmpla – în orice caz, nu fără mari schimbări, despre care vom vorbi în capitolele următoare și care vor veni, din păcate, prea târziu. Europenii ar avea nevoie într-adevăr de o voință excepțională de a exista, de a conduce, de a avansa împreună, de a atrage talentele venite de oriunde, de dorința de a pune mâna pe puterea mondială, stimulați de frica penuriilor ce vor veni, de curajul de a-și risca viața și sufletul, calități care au modelat în trecut toate „inimile", însă care nu mai par să aibă motive să se manifeste fără teribilele amenințări ce se vor abate mai târziu asupra acestei părți a Europei.

O altă „inimă" și-ar putea face apariția în țările scandinave, între Stockholm, Helsinki și Oslo. Acolo există și vor exista – la parametri superiori chiar – un climat relațional excepțional, industrii de vârf, universități excelente, resurse petroliere importante, un înalt nivel educativ, un grad înalt de siguranță, o protecție socială exemplară, un înalt nivel al calității vieții, pe care, în mod paradoxal, încălzirea climei îl va îmbunătăți chiar, dacă zona de coastă este amenințată. Aceste orașe ar putea chiar să atragă o importantă clasă creativă venită din toată lumea. După părerea mea însă, țările nordice, preocupate să se țină la distanță de pericolele care amenință lumea, vor refuza să se amestece în afacerile altora altfel decât ca diplomați discreți, nefiind câtuși de puțin dispuse să atragă atenția dușmanilor libertății. Așadar vor refuza să joace rolul unei „inimi", întrucât acesta nu este niciodată neutru.

Nici un alt oraș și nici o altă țară din Europa nu va putea asigura cheltuielile de protecție și de expansiune ale unei „inimi"; așadar aceasta nu va traversa din nou Atlanticul.

Un alt candidat serios va fi Tokyo: industria sa va dispune și în jurul anului 2030 de un anumit avans față de alte țări din zona asiatică a Pacificului și va juca un rol major în conceperea viitoarelor produse de pe piață. Dar capitala Japoniei n-a știut să profite de șansa care i s-a oferit în anii '80; în 2030, ea va fi cu atât mai puțin capabilă să creeze valori universale, iar libertatea individuală nu este în nici un caz idealul său filosofic și nici nu va ști cum să atragă destule talente din străinătate. În afară de asta, în condițiile absenței unor tratate de reconciliere cu China și Coreea, Japonia nu va fi nici pe viitor în stare să-și asume rolul de protector politic al periferiei și al hinterlandului, și cu atât mai puțin va fi în stare să-și asume rolul militar planetar aferent în mod firesc „inimii".

Alte două orașe asiatice, Shanghai și Bombay, vor deține prin 2030 cele mai mari două economii ale lumii; prin urmare, și ele ar putea pretinde să devină într-o zi „inima" Ordinii economice. De fapt, și unul, și celălalt vor fi porturi importante, primind produsele unei imense zone economice continentale și aducându-i acesteia mărfuri din întreaga lume. Pentru a avea o șansă de a deveni „inimă", ar trebui să fie în stare să se doteze cu rețele de comunicație, cu infrastructuri urbane și legislative, cu servicii de ordine și militare, tehnologice, să fie în stare să stabilizeze mediul politic din țările lor și să ofere suficiente locuri de muncă pentru suprapopulația rurală a zonei. După părerea mea, aceste două orașe nu vor reuși așa ceva – în orice caz, nu în următoarele trei decenii. Excesiv

preocupate să-și regleze problemele interne, amenințate cu posibile confruntări cu rebeliunea altor provincii mai puțin privilegiate, lipsite de infrastructurile cele mai elementare, ele nu vor fi gata să preia la momentul potrivit ștafeta unei noi forme.

Neîndoielnic, și Australia va fi, într-un viitor mai îndepărtat, în situația de a deveni o „inimă": un fel de nouă Americă, dispunând de o dinamică asemănătoare, de aceeași capacitate de a primi imigranți, de aceeași voință de a dezvolta tehnologii de viitor, ea deține, încă de pe acum, unul dintre cele mai mari porturi din lume. Dar este încă prea puțin populată și situată prea departe de celelalte continente. Ar fi necesare imense progrese în transportul mărfurilor pentru a aduce orașul Sydney la mai puțin de patru ore cu avionul de Los Angeles sau Tokyo și la cinci zile cu vaporul; de asemenea, ar avea nevoie de o populație de cel puțin 100 milioane de locuitori. Dar toate acestea vor rămâne niște utopii pentru încă multă vreme de acum încolo.

Rusia și Canada, având clime ameliorate de încălzirea globală, nu vor deveni în mod automat niște candidați credibili. Și Islamul va visa să primească titlul de „inimă", fie la Cairo, fie la Ankara, Bagdad sau Djakarta. Dar, în 2035, el va fi departe de a dispune de mijloacele industriale, financiare, culturale și politice necesare și ar mai trebui să asigure libertatea intelectuală, care, la ora actuală, este de neconceput.

Ar fi, desigur, o ipoteză destul de tentantă să ne imaginăm că deplasarea „inimii" va continua spre vest, urmând sensul deplasării începute în urmă cu 3 000 de ani, trecând succesiv prin Japonia, China, Australia și India, pentru a ajunge, până la urmă, într-o zi, în Orientul Mijlociu, unde s-au manifestat începuturile Ordinii

economice. Ne-am putea chiar imagina că „inima" s-ar opri la Ierusalim, oraș devenit capitala tuturor statelor din regiune, trăind, în sfârșit, în pace unele cu altele. *Orașul-lume* ar deveni, de ce nu, capitala planetară a ansamblului democrațiilor de piață sau capitala unei democrații de piață planetare.

În așteptarea realizării acestei foarte îndepărtate utopii, despre care va fi vorba în capitolul referitor la al treilea val al viitorului, nici o „inimă" nu va lua locul metropolei californiene Los Angeles. Pentru o foarte îndelungată perioadă de timp, până la sosirea celor trei valuri următoare ale viitorului, funcționarea Ordinii economice nu va avea nevoie de o altă „inimă": piața va fi devenit destul de puternică, iar costul schimbului de date destul de neînsemnat pentru ca membrii clasei creative să nu fie nevoiți să trăiască într-un același loc pentru a conduce lumea; noua industrie va fi amplasată într-o mie de locuri simultan; forma economică va funcționa fără „inimă".

În noile condiții, capitalismul va fi mai viu, mai dinamic, mai promițător și mai dominator ca oricând. Cei care se vor fi grăbit să-i anunțe funeraliile vor rămâne încă o dată dezamăgiți.

4. Primul val al viitorului: hiperimperiul

În Statele Unite, ca și în alte părți, mulți pretind că, de acum înainte, Istoria nu va mai avea un alt obiect de studiu decât generalizarea pieței, apoi a democrației în interiorul frontierelor fiecărei țări; este ceea ce ei numesc *sfârșitul Istoriei.* Această evoluție, susțin ei, va avea loc în mod firesc, pașnic. În opinia lor, ea nu va necesita un război al democrațiilor împotriva ultimelor dictaturi; nu bombardând Moscova, explică ei, se va termina cu Uniunea Sovietică, nu ocupând Bagdadul va fi „democratizat" Irakul și nici măcar recurgându-se la sancțiuni economice: nici un embargo n-a îngenuncheat vreodată o dictatură. Popoarele, speră ei, se vor elibera ele însele prin simplul fapt al creșterii economice, al transparenței informației și al expansiunii claselor mijlocii. În opinia lor, Ordinea economică va fi atunci *policentrică,* adică juxtapunerea unui număr tot mai mare de democrații de piață în jurul câtorva puteri dominante.

Un asemenea scenariu va deveni cu siguranță realitate: între 2025 și 2035, când a noua formă va dispărea, ea va lăsa în urmă o lume fără stăpân, vag coordonată de câteva puteri relative. Nu cred că această situație va putea dura: se va instaura o piață fără democrație, formă deja cunoscută în Istorie.

Cam prin 2050, sub presiunea exigențelor pieței și grație unor noi mijloace tehnologice, lumea se va organiza în jurul unei piețe devenite planetare, fără structuri statale. Va începe atunci ceea ce numesc eu *hiperimperiul*, un sistem de deconstrucție a serviciilor publice, apoi a democrației și, în sfârșit, a statelor și a națiunilor.

Această piață mondială unificată și fără state va rămâne în mod durabil fidelă valorilor fostei „inimi" californiene. Așa cum valorile culturale ale Londrei au semănat multă vreme cu cele ale Amsterdamului, cele ale Bostonului cu ale Londrei și cele din Los Angeles cu cele din New York, hiperimperiul va rămâne parțial american; așa cum se va vedea, produsele sale de consum vor fi încă, în general, prelungiri ale celor nomade, ca și cultura ei (metisată), modul său de viață (precar), valorile sale (individualiste) și idealul său (narcisist).

Așa va debuta prima fază a viitorului. Va începe apoi, așa cum se va vedea, o serie de războaie de o extremă violență, ducând la un *hiperconflict*. În sfârșit, în fața eșecului hiperimperiului și al lipsei oricărui rezultat al hiperconflictului, noile valori vor duce la o reechilibrare între democrație și piață la scara întregii lumi, la o *hiperdemocrație* planetară.

Generalizarea democrației de piață: lumea policentrică

Peste tot unde încă n-a fost cazul până la acea dată, adică mai cu seamă în China și în lumea musulmană, creșterea economică va duce la apariția, prin anul 2035, a unei clase de mijloc, ce va răsturna dictatura și va instaura democrația parlamentară.

Așadar vom asista în continuare, cum s-a întâmplat și în ultimele două secole, la generalizarea în întreaga lume, în mod progresiv și paralel, haotic și ireversibil, a pieței, apoi a democrației, adică a democrației de piață. Fenomenul va cuprinde chiar și Egiptul, Indonezia, Nigeria, Congo, China și Iranul. Toate aceste țări vor fi încorporate, intacte sau fărâmițate, în aceeași logică flexibilă care a dus odinioară la răsturnarea dictaturilor din Chile, Spania, Rusia sau Turcia. Nici islamismul, nici hinduismul și nici confucianismul nu se vor mai opune democrației; dimpotrivă, fiecare dintre aceste vechi înțelepciuni va încerca să revendice paternitatea conceptului.

Evident, organizarea de alegeri libere nu va fi suficientă pentru instaurarea durabilă a acestor democrații de piață: exemplele irakian, algerian sau ivorian demonstrează că alegerile, chiar și libere, dacă nu sunt urmate de crearea unor instituții stabile economice și politice și dacă nu există o dorință efectivă a cetățenilor de a trăi împreună, pot chiar să determine regresul democrației. Va trebui ca, treptat, aceste țări, așa cum au făcut și altele înaintea lor, să-și creeze constituții laice, cu parlamente, partide politice, sisteme juridice și servicii de ordine care să respecte drepturile omului, cu o reală pluritate a informației. Asta va cere timp: nu va trebui să cerem Asiei și Africii ceea ce nimeni nu a cerut, la vremea respectivă, Europei.

Pentru a le ajuta, națiunile democratice vor trebui să apeleze la propriile valori și instituții mai mult decât la rachete: ele vor trebui să-și deschidă piețele industriilor, produselor și studenților veniți din aceste țări; vor trebui să finanțeze investiții care să creeze locuri de muncă, să susțină înființarea de noi mass-media, să

contribuie la apariția unei agriculturi moderne, a unui sistem bancar, a unei securități sociale, a unui sistem juridic și a unui serviciu de ordine și, în sfârșit, să contribuie la promovarea unor ziare și a unor posturi de radio, a noilor elite și a organizațiilor neguvernamentale.

În cursul acestui proces, anumite etnii, regiuni și popoare vor decide să nu mai trăiască unele alături de celelalte; regiunile bogate se vor debarasa de povara constituită de regiunile sărace, așa cum a făcut Cehia cu Slovacia. Dintre democrațiile existente, Flandra ar putea decide să se separe de Valonia, Italia de Nord de Italia de Sud, Catalonia de restul Spaniei. Scoția ar putea să-și reclame și ea independența; kurzii ar putea să se disocieze de ceilalți irakieni; indienii și indonezienii ar putea fi și ei actorii unor astfel de scenarii. Statele create artificial prin colonizarea Africii și Asiei s-ar putea dezmembra și ele. Astfel, înainte de sfârșitul secolului, ar putea să apară mai mult de 100 de noi națiuni.

În fiecare dintre aceste viitoare democrații, ca și în cele vechi, de altfel, o parte crescândă a venitului național va trece pentru o vreme prin bugetele publice și prin sisteme de asigurări, sociale și private, care vor repartiza riscurile legate de sănătate și bătrânețe. Acest proces va fi însoțit de diminuarea treptată a claselor țărănească și muncitorească și de înflorirea claselor mijlocii, mai puțin solicitate de muncile grele și mai pregătite să se mulțumească cu libertăți formale și cu bunăstare materială.

Atâta vreme cât democrația și piața vor rămâne forțe egale, ele își vor împărți câmpurile de competență și își vor respecta frontierele; Ordinea economică se va structura ca o juxtapunere a democrațiilor de piață; lumea va fi *policentrică*,

pe fiecare continent existând una sau două puteri de importanță majoră: Statele Unite, Brazilia, Mexic, China, India, Egipt, Rusia și Uniunea Europeană (chiar dacă aceasta din urmă nu va prezenta toate atributele unui stat). Lor li se va alătura Nigeria, dacă va mai exista, ceea ce este puțin probabil. Împreună, aceste nouă națiuni, devenite stăpânele ordinii policentrice, vor forma un guvern informal al lumii, despre care voi vorbi atunci când voi aborda al treilea val al viitorului. Le vom regăsi mai întâi în Consiliul de Securitate al Națiunilor Unite și în G8.

O asemenea ordine policentrică nu se va putea menține: prin natura ei, piața este o entitate cuceritoare; ea nu acceptă limite, nici împărțire a teritoriilor și nici armistiții. Nu va semna tratate de pace cu statele și va refuza să le lase anumite competențe. Ea se va extinde asupra tuturor serviciilor publice și va priva guvernele (chiar și pe cele din țările din fruntea ordinii policentrice) până și de ultimele lor prerogative, inclusiv de cele ținând de suveranitate.

Chiar dacă, pentru un timp, unele națiuni, agenții de reglementare și organizații internaționale vor încerca să stopeze sau să limiteze marșul triumfal al piețelor, puterile industriale, financiare și tehnologice, legale sau ilegale, vor refuza să accepte orice echilibru policentric, vor nesocoti în permanență frontierele și vor concura unele după altele toate serviciile publice. Apoi serviciile de educație, de sănătate și cele ținând de exercitarea suveranității, asigurate la ora actuală mai ales de agenți publici, vor înceta cu totul să mai fie publice: medicii, profesorii, iar apoi judecătorii și militarii vor deveni salariați ai sectorului privat.

În sfârșit, ca și altele înaintea lor, aceste servicii, ajungând tot mai costisitoare din punctul

de vedere al timpului și al banilor alocați, din cauza îmbătrânirii planetei, a urbanizării masive, a lipsei tot mai manifeste de securitate, a mizelor ecologice și a necesităților formării permanente, vor fi înlocuite cu produse industriale realizate în serie.

Va începe – de fapt, a început deja – o formidabilă bătălie geopolitică între piață și democrațiile de piață pentru supremația planetară. Această bătălie va duce la victoria, astăzi de neconceput, a capitalismului asupra Statelor Unite și chiar a pieței asupra democrației. Iată desfășurarea acestui proces istoric.

Obiectul substitut al statului: de la hipersupraveghere *la* autosupraveghere

Treptat, piețele vor găsi noi surse de rentabilitate în activitățile exercitate astăzi de serviciile publice: educație, sănătate, mediu și suveranitate. Unele întreprinderi private își vor propune să comercializeze aceste funcții, după care le vor înlocui cu produse de consum fabricate în serie, care se vor integra perfect dinamicii progresului tehnic ce se manifestă încă de la începuturile Ordinii economice.

Mai întâi, se vor căuta (și se vor găsi) noi mijloace de acumulare a cât mai multor informații și a energiei în volume din ce în ce mai reduse, în special pentru a reduce consumul de energie, de materii prime și de apă, precum și consecințele acestui fapt asupra mediului. Acest aspect va fi realizat prin tehnologii care vor duce la stocarea energiei și a informației în entități nanometrice, de unde și denumirea de *nanotehnologii*. Se va tinde spre construirea unor

nanomașini, prin asamblarea moleculelor, fapt care va necesita reperarea atomilor, precum și manipularea și poziționarea lor. Diverse tehnologii vor permite economisirea apei, a pădurilor și a petrolului, utilizarea resurselor încă nesigure, cum ar fi bogățiile mării și cele ale spațiului. Vor apărea microprocesoare care vor utiliza biomolecule de ADN și peptide, dispozitive capabile să se autorepare și să se reproducă. Nanocentralele energetice vor utiliza baterii cu hidrogen. Pe de altă parte, unele progrese tehnice majore vor îmbunătăți eficacitatea ecologică a materialelor, propulsiei, aerodinamicii, structurilor, combustibililor, motoarelor și sistemelor.

Aceste tehnologii vor modifica radical modul de realizare a produselor actuale. Ele vor permite să se consume mult mai puțină energie pentru fiecare unitate produsă, să se gestioneze mai judicios apa potabilă, deșeurile urbane și emisiile poluante; vor îmbunătăți caracteristicile produselor alimentare, ale îmbrăcămintei, ale locuințelor, ale vehiculelor, ale echipamentelor casnice și ale obiectelor nomade.

Alte obiecte nomade vor funcționa prin miniaturizarea mijloacelor de informație, de distracție, de comunicație, de transport, mărind considerabil ubicuitatea nomadă. Obiectul nomad unic va fi integrat corpului într-un fel sau altul. El va servi drept captator și controlor. Materialele plastice, recuperabile și reciclabile, vor permite transformarea hainelor în obiecte nomade conectate. Alte mase plastice vor deveni displayuri de unică folosință, ceea ce va permite realizarea de imagini murale în locurile publice și în casele conectate la ele; acest fapt va revoluționa iluminatul, construcțiile, lectura, modul de a locui și de a trăi în cadrul nomadismului. Roboții personalizați îi vor ajuta pe invalizi, apoi și pe

cei sănătoși, în viața lor de toate zilele; ei vor permite participarea simultană la mai multe reuniuni virtuale și reproducerea – cel puțin din punct de vedere virtual – a unei perosane dispărute sau închipuite. Automobilul ce va rula singur îl va scuti pe utilizator de neplăcerile condusului, cel puțin pe autostrăzi. Avioanele hipersonice vor permite scurtarea timpului de zbor la mai puțin de patru ore între Tokyo sau Los Angeles și orice punct al Pacificului; vapoarele vor aduce la mai puțin de 24 de ore toate porturile din Asia unele de altele și vor reduce timpul alocat traversării Pacificului la numai trei zile. Diverse societăți private vor trimite turiștii în hoteluri situate pe orbite extraterestre, vor organiza călătorii pe Lună, apoi pe Marte.

Anii 2040 vor marca începutul unor schimbări esențiale care vor diminua masiv costul organizării democrațiilor de piață, vor restabili rentabilitatea industriei, vor reduce progresiv până la zero rolul statelor și vor elimina puțin câte puțin ordinea policentrică: produsele noi vor lua, ca factori determinanți ai creșterii, locul automobilului, al mașinii de spălat, al obiectelor nomade – este vorba despre obiectele de *supraveghere*, pe care le voi numi *supraveghetori*, și care vor prelua multe dintre funcțiile statului.

Serviciile de educație și de sănătate, precum și cele ale suveranității vor fi treptat înlocuite – la fel ca în cazul transporturilor, serviciilor casnice și comunicațiilor – de mașini produse în serie, ceea ce va deschide, o dată în plus, noi piețe pentru întreprinderi și va duce la creșterea productivității economiei. Întrucât va fi vorba despre servicii esențiale pentru ordinea socială, despre părți constitutive ale statelor și chiar ale popoarelor, acest lucru va modifica radical relațiile cu imaginarul individual și colectiv, cu identitatea,

viața, suveranitatea, știința, puterea, cultura și geopolitica.

Va fi cea mai importantă revoluție care ne așteaptă în următoarea jumătate de secol.

Supraveghetorii nu vor apărea pur și simplu din imaginația unor cercetători extravaganți sau a unor tehnicieni iluminați; ei vor răspunde imperativelor financiare ale Ordinii economice, în permanentă căutare a unor noi mijloace de reducere a timpului necesar realizării produselor actuale, de creștere a capacității rețelelor, de reducere a cheltuielilor colective, de valorizare a timpului, de transformare a dorințelor și nevoilor în privința bunurilor de piață.

Acest proces se va desfășura în două etape, pe care le voi numi *hipersupraveghere* și *autosupraveghere*.

Atunci când legea pieței va începe să se impună în fața celei a democrației, serviciile publice de educație, de îngrijiri medicale, de securitate, apoi și cele ale justiției și ale suveranității vor începe să fie concurate de întreprinderi private. Statele vor fi obligate să trateze clinicile străine ca spitale publice, filialele universităților private străine ca unități naționale.

Companiile private de securitate, de asigurare a serviciului de ordine și informații vor concura cu serviciile de ordine naționale, în activitatea de supraveghere a mișcărilor și a datelor, pe socoteala unor companii de asigurări și a unor întreprinderi ce vor dori să știe totul despre salariații, clienții, furnizorii și concurenții lor, precum și despre riscurile pe care le vor avea de înfruntat și care vor dori să-și protejeze activele materiale, financiare și industriale împotriva unor diverse amenințări. Acest transfer spre sfera privată va reduce câte puțin cheltuielile publice și va contribui la economisirea

resurselor rare. El se va înscrie, așa cum am văzut anterior, în procesul de apariție a unor servicii noi, permițând urmărirea deplasării obiectelor și a oamenilor. Ubicuitatea nomadă deschide perspectivele hipersupravegherii, când entitatea conectată lasă o urmă a trecerii sale pe traseele străbătute.

Tot niște servicii private vor gestiona drepturile sociale și serviciile administrative. Oamenii vor putea primi mai repede un document administrativ sau o alocație, dar plătind mai mult, așa cum se întâmplă deja în Marea Britanie. Statul s-a debarasat încă de pe acum, în multe locuri, de povara nenumăratelor decizii ce i s-au încredințat; acestea vor fi lăsate pe seama unor înalte autorități independente, care-l vor scuti de orice responsabilitate.

Altfel spus, în schimbul unei scăderi a impozitelor care-i va avantaja mai ales pe cei bogați, serviciile publice vor fi efectuate contra cost, ceea ce va fi în defavoarea săracilor. Și cum aceste întreprinderi private, aflate în concurență unele cu altele, vor trebui să cheltuiască sume considerabile pentru a-și atrage clientela (lucru pe care nu-l fac serviciile publice), costul final al serviciului cerut de client va crește în mod proporțional.

Clienții, persoane private sau întreprinderi, vor deveni consumatori, obligați să plătească direct serviciile cerute, fie sub formă de cumpărare directă de la prestatori, fie sub formă de prime vărsate în contul unor companii de asigurări – private sau publice –, substitute ale impozitelor, care vor scădea substanțial.

Aceste companii de asigurări vor pretinde clienților nu doar să-și plătească primele (pentru a se asigura contra bolilor, șomajului, decesului, furtului, incendiilor sau a altor cauze de

insecuritate), ci, în plus, vor verifica periodic ca aceștia să se conformeze unor *norme* pentru reducerea riscurilor ce vor trebui acoperite. Treptat, ele vor ajunge să dicteze norme la nivel planetar (ce să mâncăm, cum să conducem, cum să ne comportăm, cum să ne protejăm, cum să consumăm, cum să producem). Ele îi vor penaliza pe fumători, pe băutori, pe obezi, pe cei incapabili să facă ceva, pe cei rău protejați, pe agresivi, pe imprudenți, pe stângaci, pe distrați și pe cheltuitori. Ignoranța, expunerea la riscuri, risipa și vulnerabilitatea vor fi considerate ca niște boli. Celelalte întreprinderi vor trebui să se supună și ele unor norme pentru reducerea riscurilor de catastrofe industriale, de accidente de muncă sau de agresiuni externe, sau chiar pentru reducerea risipei unor resurse reale. Într-un fel, toate întreprinderile vor fi obligate să țină cont, în hotărârile pe care le vor lua, de interesul general. Unele își vor face chiar din „spiritul lor cetățenesc" una dintre dimensiunile imaginii și ale acțiunilor lor.

Creșterea riscurilor legate de îmbătrânire, de dezvoltarea urbanistică, de catastrofele provocate de dereglările ecologice și de atentate va duce la creșterea treptată a cuantumului acestor prime de asigurare din venitul național, simultan cu diminuarea cuantumului prelevărilor obligatorii.

Întreprinderile vor trebui să respecte normele impuse de companiile de asigurări și, în același timp, să impună colaboratorilor – cărora le vor plăti o parte din cotizații – să respecte alte norme: să aibă grijă de sănătatea lor, de cunoștințele, vigilența și proprietățile lor, să economisească resursele rare, să se îngrijească, să-și perfecționeze formația, să se protejeze și, în general, *să fie în formă*. Toate acestea vor deveni

comportamente necesare din punct de vedere social.

Pentru ca societățile de asigurare să fie rentabile din punct de vedere economic, fiecare – persoană privată sau întreprindere – va trebui să accepte ca o terță entitate să verifice conformitatea cu normele; pentru aceasta, fiecare va trebui să accepte să fie supravegheat.

Supraveghere este un cuvânt-cheie pentru timpurile ce vor veni.

Astfel, va apărea mai întâi o *hipersupraveghere*. Tehnologiile vor permite oamenilor să știe totul despre originea produselor și despre acțiunile semenilor, fapt care, într-un viitor mai îndepărtat, va avea și aplicații militare esențiale. Dispozitivele de captare și microcamerele de luat vederi plasate în toate locurile publice, apoi și în cele private, în birouri și în locurile de odihnă, iar în final chiar și pe obiectele nomade vor supraveghea intrările și ieșirile; telefonul permite deja nu doar comunicarea, ci și reperarea locului unde se află cineva;. tehnicile biometrice (amprente, iris, forma mâinii și a chipului) vor permite supravegherea călătorilor, a muncitorilor și a consumatorilor. Numeroase dispozitive de analiză vor permite supravegherea sănătății trupului, a spiritului ori a unui produs.

Obiectul nomad unic va putea fi localizat în permanență. Toate datele pe care le va conține, inclusiv imaginile din viața cotidiană a fiecăruia, vor fi stocate și vândute unor întreprinderi specializate și unor servicii de ordine publice și private. Datele individuale referitoare la sănătate și la competențe vor fi actualizate prin bazele de date private ce vor permite efectuarea de teste predictive în vederea tratamentelor preventive. Închisoarea însăși va fi treptat înlocuită prin

supravegherea la distanță și prin consemnarea la domiciliu.

Nimic nu va putea rămâne ascuns; discreția, considerată până acum o condiție a vieții în societate, nu va mai avea rațiuni de a subzista. Oricine va ști totul despre celălalt; mentalitatea va evolua spre mai puțină culpabilitate și mai multă toleranță. Ieri, uitarea era însoțită de remușcări; mâine, transparența va incita la dispariția lor. Curiozitatea, bazată pe secret, va dispărea și ea, spre marea nemulțumire a ziarelor de scandal. Dar și celebritatea.

Ceva mai târziu, prin 2050, piața nu se va mulțumi să organizeze supravegherea la distanță: produsele industriale realizate în serie vor permite oricui să-și *autosupravegheze* propria conformitate cu normele: vor apărea *produsele de autosupraveghere*. Niște dispozitive vor permite fiecăruia – întreprindere sau persoană privată – să-și supravegheze consumul de energie, de apă, de materii prime etc.; altele vor supraveghea economiile și patrimoniul. Aceste dispozitive vor permite și importante economii de timp pentru viața de zi cu zi. Oglinda, cântarul, termometrul, alcooltestul, testele pentru sarcină, electrocardiografele și nenumărații captatori măsoară deja parametrii, îi compară cu o valoare considerată normală și anunță oricui rezultatul testării. Tehnologiile vor multiplica posibilitățile acestor mijloace de supraveghere portabile: grație nanofibrelor, în articolele de vestimentație vor putea fi integrate calculatoare, miniaturizându-se și mai mult produsele de autosupraveghere corporală. Cipuri electronice subcutanate vor înregistra în permanență bătăile inimii, tensiunea arterială și parametrii colesterolului. Microprocesoare branșate la diferite organe vor supraveghea abaterile funcționării

în raport cu o serie de norme. Microcamerele, senzorii electronici, biomarcatorii, nanomotoarele și nanotuburile (captatori microscopici care vor putea fi introduși în alveolele pulmonare sau în sânge) vor permite oricui să-și măsoare în permanență – sau periodic – parametrii propriului corp.

Și în domeniile educației și informației vor apărea instrumente și programe de autosupraveghere a conformității cu norme ale cunoașterii; acestea vor organiza verificarea cunoștințelor: ubicuitatea nomadă a informației va deveni controlul permanent al cunoștințelor.

Pentru un timp încă nedeterminat, numai medicii și profesorii (care vor colabora la producerea și experimentarea acestor produse de autosupraveghere) vor fi autorizați să se servească de ele. Apoi, aceste obiecte miniaturizate, simplificate și fabricate la un preț foarte scăzut, vor fi puse la îndemâna tuturor, în ciuda puternicii concurențe dintre experți. Supravegherea va deveni nomadă și autonomă. Toți își vor reînnoi plini de interes aceste instrumente: teama de degradare fizică și de ignoranță, familiarizarea crescândă cu obiectele nomade, neîncrederea din ce în ce mai mare în corporațiile medicale și în cele din învățământ, precum și încrederea în infailibilitatea tehnologică vor deschide imense piețe pentru aceste diverse game de aparate. Companiile de asigurări vor recurge din plin la utilizarea lor, fiind preocupate să-și ajusteze permanent primele în raport cu evaluarea riscurilor la care sunt expuși toți clienții lor. Așadar vor cere clienților să facă dovada că utilizează produse de autosupraveghere.

Practicienii își vor găsi atunci un rol, ocupându-se de boli care n-au fost detectate înaintea

acestei perioade: profesorii vor deveni îndrumători ai celor identificaţi ca fiind refractari la cunoaştere.

Încă o dată, serviciile colective – de astă dată statale – vor deveni obiecte industriale produse în serie. Tot ce a fost inaugurat cu câteva decenii în urmă îşi va găsi desăvârşirea. Fiecare va deveni propriul gardian; cu toate acestea, libertatea individuală va ajunge la apogeu, cel puţin în imaginaţia fiecăruia.

Odată cu produsele de autosupraveghere vor sosi – unele au sosit deja – *produsele de autoreparare*, ce vor permite amendarea erorilor detectate de cele de autosupraveghere. Una dintre primele forme de autoreparare va mobiliza industria cosmeticii, a frumuseţii, a modei, a dieteticii, a gimnasticii, a menţinerii în formă şi a chirurgiei estetice. Îmbătrânirea generală a omenirii va face astfel încât acestea să devină necesare. Se va începe prin integrarea unor *dispozitive de autoreparare* în sisteme artificiale, cum ar fi maşinile, podurile, clădirile, automobilele, echipamentele casnice şi obiectele nomade. Apoi microprocesoarele, fabricate la început din materiale organice, iar apoi din biomateriale, se vor ocupa de îmbunătăţirea corpurilor. Ele vor elibera medicamente la intervale regulate; microcapsulele vor fi introduse în sânge, având misiunea de a repera şi distruge un început de cancer, de a lupta împotriva îmbătrânirii creierului şi a corpului. Dacă vor fi cunoscute mecanismele genetice ale dependenţelor, se va putea încerca şi blocarea manifestărilor acestora. De asemenea, într-o zi, se va putea interveni şi în interiorul celulelor, fără a le altera, pentru a însănătoşi *in vivo* organele omului.

Dincolo de aceste obiecte, fiecare va dori să dispună şi de servicii şi accesorii de călătorie pentru „ultimul drum": valorizarea timpului se

va extinde și asupra lansării pe piață a mijloacelor de a intra în eternitate. În loc să vândă, așa cum făcea odinioară Biserica, „iertări de păcate", piața va pune în vânzare servicii având ca obiect sinuciderea, moartea asistată medical, criogenia, apoi vor fi comercializate dispozitive care vor permite organizarea simulacrelor de agonie, de semisinucideri, de experiențe simulând moartea, de aventuri extreme fără garanție de întoarcere.

Ulterior, progresele neuroștiințelor vor permite căutarea, printr-un act pur mental, a unor cunoștințe sau informații în bazele de date externe, fără a fi necesară stocarea lor în memoria cuiva. Proteze bionice, branșate direct la creier, vor ajuta la stabilirea unor punți între cunoștințe, la producerea de imagini mentale, la călătorii, la învățătură, la comunicarea cu alte spirite, la realizarea unei realități imaginare... Încă de pe acum se poate realiza deplasarea unui cursor pe un ecran datorită unei imagini mentale transmise unui calculator, prin intermediul unui implant electronic plasat în cortexul motor. Un astfel de dispozitiv îi permite de pe acum unui tetraplegic să scrie 15 cuvinte pe minut prin simpla transmitere a gândului și să le expedieze printr-un e-mail. Și telepatia este, de pe acum, o realitate. În viitor, aceste procese vor permite furnizarea unor noi forme de comunicare directă prin spirit, îmbunătățirea procesului de învățare și de creare în rețea. Ele pot deveni și o sursă de emoții artistice de un tip nou.

Deconstrucția statelor

Aceste tehnologii vor interveni în momentul în care cheltuielile repartizate vor deveni tot mai importante. Treptat, fiecare țară, fiecare cartier

va reduce pe rând rolul statului și al instituțiilor publice în privința prevederilor. Astfel, după o creștere importantă, cuantumul cheltuielilor colective din venitul național al fiecărei țări va scădea considerabil.

Creșterea economică din lumea policentrică va acționa atunci în același sens ca și aceste tehnologii, contribuind și ea la slăbirea accentuată a puterii statelor. Mai întâi, marile întreprinderi, sprijinindu-se pe mii de societăți specializate, vor influența mass-media – printr-un șantaj vizând publicitatea –, cu scopul de a orienta opțiunile cetățenilor. Apoi vor urmări slăbirea autorității statelor.

Într-un prim moment, când minoritățile bogate își vor da seama că pentru ele poate fi mai profitabil ca un anumit domeniu să fie subordonat pieței decât votului, vor face totul pentru ca domeniul respectiv să fie privatizat. Astfel, de exemplu, când o minoritate bogată va considera că sistemul de pensii prin repartiție nu mai corespunde intereselor sale, ea îl va schimba, prin forța circumstanțelor, într-un sistem de pensii prin capitalizare, astfel încât ele să nu mai depindă de o decizie majoritară, ce ar putea să-i fie defavorabilă. Același lucru poate fi preconizat și în ceea ce privește sănătatea, poliția, educația și mediul.

Apoi, piața – planetară, prin natura ei – va transgresa legile democrației – locală, prin natura ei. Cei mai bogați dintre membrii clasei creative (aproximativ 100 de milioane din cele două miliarde de deținători de acțiuni, de active mobile și de cunoștințe nomade) vor considera domicilierea lor în orice țară (inclusiv în țara de origine, fie ea și una dintre țările dominante ale ordinii policentrice) ca pe un contract individual ce exclude orice loialitate și solidaritate cu compatrioții lor; ei se

vor expatria pur și simplu, dacă vor considera că nu câștigă destul în țara respectivă.

De asemenea, atunci când întreprinderile – inclusiv cele din țări devenite dominante în ordinea policentrică – vor considera că fiscalitatea și legislația care li se aplică nu sunt cele mai bune față de ceea ce au sperat, ele își vor deplasa centrul de decizie în afara țării de origine.

Statele vor începe atunci să-și facă o concurență acerbă, printr-o scădere masivă a impozitelor pe capital și pe clasa creativă, fapt care le va priva treptat de partea cea mai însemnată a resurselor acestora; epuizate, hărțuite și de apariția produselor de autosupraveghere, statele vor lăsa în seama pieței grija de a propune majoritatea serviciilor ce țin de educație, sănătate, securitate și chiar suveranitate. Mai întâi vor delocaliza serviciile publice în țări cu mână de lucru ieftină, apoi le vor privatiza. În aceste condiții, impozitele vor scădea, venitul minim garantat și statutele care-i protejează pe cei mai slabi vor fi spulberate; precaritatea se va generaliza.

Astfel, în lipsa statului, întreprinderile îi vor favoriza din ce în ce mai mult pe consumatori, în defavoarea muncitorilor, ale căror venituri vor scădea. Tehnologiile de autosupraveghere vor organiza și vor accelera acest progres, favorizându-l pe consumator față de beneficiarul serviciului public, oferind avantaje profitului și dezavantajând salariul, dând tot mai multă putere companiilor de asigurări și tot mai multe satisfacții producătorilor de produse pentru autosupraveghere.

Va începe atunci, cel mai târziu prin 2050, o lentă deconstrucție a statelor, unele dintre ele apărute în urmă cu cel puțin 1 000 de ani. Clasa de mijloc, principal actor al democrației de piață, va reintra în starea materială precară

de care credea că a scăpat atunci când s-a detașat de clasa muncitoare; contractul va fi din ce în ce mai important decât legea, mercenarii vor fi mai importanți decât armatele și serviciile de supraveghere, iar arbitrii vor fi mai importanți decât judecătorii. De cel mai mare succes se vor bucura juriștii specialiști în drept privat.

O vreme, statele din țările dominante ale ordinii policentrice vor mai putea fixa unele reguli ale vieții sociale. Majoratul politic va coincide cu cel economic, adică vârsta la care adolescentul devine un consumator autonom. În toate țările, partidele politice, descumpănite, vor căuta – însă tot mai în zadar – domenii de competență: nici stânga, nici dreapta nu va putea împiedica privatizarea progresivă a educației, a sănătății, a securității, a asigurărilor, nici înlocuirea acestor servicii cu produse realizate în serie și nici, peste puțină vreme, instaurarea *hiperimperiului*. Dreapta politică va accelera chiar instaurarea privatizărilor. Stânga va face la fel, dând clasei medii mijloacele de a accede mai echitabil la transformarea timpului în marfă și la consumul privat. Naționalizarea marilor întreprinderi nu va mai părea o soluție credibilă; mișcarea socială nu va mai avea forța să se opună transformării lumii în marfă. Guvernele mediocre, sprijinite pe puținii funcționari și parlamentari discreditați, manipulați de grupuri de presiune, vor continua să ofere un spectacol tot mai puțin gustat, tot mai puțin luat în serios. Opiniei publice nu-i va mai păsa prea mult de faptele și de gesturile lor, așa cum nici astăzi nu se mai interesează de cele ale ultimilor monarhi de pe continentul european.

Națiunile nu vor mai fi decât niște oaze antrenate în competiția pentru atragerea caravanelor aflate în trecere; modul lor de a trăi se va limita

la puţinele resurse aduse de acei nomazi care vor accepta să se oprească destul timp pentru a produce sau cumpăra ceva, precum și pentru a se distra. Ţările nu vor mai fi locuite în mod durabil decât de sedentari – obligaţi să rămână acolo de frica riscurilor, prea fragili, prea tineri sau prea în vârstă – și de cei slabi, unii dintre aceștia veniţi, de altfel, din alte părţi pentru a găsi un cadru de viaţă mai decent.

Se vor dezvolta numai statele care vor ști să-și atragă loialitatea cetăţenilor, favorizându-le creativitatea, integrarea și mobilitatea socială. Anumite naţiuni de tradiţie social-democratică și anumite entităţi statale minuscule vor rezista mai bine decât altele. O ironie a Istoriei: odată cu instaurarea hiperimperiului, vom asista și la reapariţia cetăţilor-state care au dominat începuturile Ordinii economice.

În unele ţări, pentru a împiedica această destrămare a identităţii naţionale și pentru a face faţă valurilor de imigranţi care se vor abate asupra lor, puterea va fi preluată de dictatori rasiști, tehnocraţi sau laici. În curând, ceea ce se va întâmpla în ţări ca Olanda sau Belgia, primele „inimi" ale Ordinii economice și unele dintre democraţiile cele mai vechi din lume, va fi revelator pentru evoluţia situaţiei din statele cele mai puternice și mai preocupate de libertăţile lor. Vom mai vorbi despre acest aspect atunci când vom aborda al doilea val al viitorului.

În timp ce Africa se va strădui zadarnic să se dezvolte, restul lumii va intra în deconstrucţie sub loviturile repetate ale globalizării. Așadar Africa de mâine nu va semăna cu Occidentul de astăzi, ci mai degrabă Occidentul de mâine va semăna cu Africa de astăzi.

Apoi, în opinia mea, încă înainte de sfârșitul secolului XXI, guvernul Statelor Unite va pierde

și el – ultimul, fără îndoială, în centrul acestei lumi policentrice – cea mai mare parte a instrumentelor suveranității sale.

Acest fapt se va petrece mai întâi în lumea virtuală: așa cum tiparul a avut rolul său în demolarea vechilor structuri, internetul va dezavantaja Statele Unite. El va începe prin a nu mai servi interesele Washingtonului, apoi, favorizând gratuitatea, multiplicând sursele de informație, eliberând controalele exercitate asupra acesteia de către cei mai bogați, va priva guvernul Statelor Unite, ca și guvernele altor țări, de numeroase dintre funcțiile sale cele mai importante. Mulți oameni vor revendica însăși cetățenia universului virtual, abandonând-o pe cea a oricărui stat real, inclusiv pe aceea a Statelor Unite ale Americii.

În lumea reală, întreprinderile de origine americană își vor delocaliza centrele de cercetări și sediile sociale, făcând astfel ca statul federal american să piardă esențialul resurselor sale. Finanțarea funcțiilor de suveranitate și mai ales de apărare va fi din ce în ce mai anevoioasă. În sfârșit, cetățenii nu vor mai vrea să-și vadă copiii murind în lupte și vor dori să nu mai fie obligați să participe la apărarea țării lor.

Unele forțe, îndeosebi militare, vor încerca atunci să redea statului federal mijloacele de a acționa naționalizând întreprinderi strategice, închizând frontierele, înfruntându-i, la nevoie, pe vechii aliați. Mijloacele de informare vor minți, vor falsifica o realitate din ce în ce mai inaccesibilă. Totul va fi în zadar: până la urmă, Washingtonul va trebui să abandoneze controlul marilor decizii economice și politice în beneficiul fiecăruia dintre statele Uniunii și al marilor firme. Încet-încet, serviciile administrative vor fi privatizate. Închisorile vor deveni întreprinderi

private având costul mâinii de lucru egal cu zero. Armata însăși, ultimul refugiu al suveranității, constituită mai întâi din mercenari, va fi până la urmă privatizată, ca toate celelalte instituții.

Și atunci, exact ca Imperiul Roman de odinioară, imperiul american va dispărea, fără a lăsa vreo autoritate politică la cârma noii Rome. Statele și națiunile vor mai avea încă un rol: acela de aparențe nostalgice, fantome evanescente, neputincioși țapi ispășitori (ușor de manevrat) ai transformării absolute a timpului în marfă.

Transformarea absolută a timpului în marfă

Capitalismul va merge atunci până la capăt: va distruge tot ce nu este capitalism. Va transforma lumea într-o imensă piață, având destinul fără nici o legătură cu cel al națiunilor și lipsit de exigențele și servituțile unei „inimi". Acest hiperimperiu va avea, la fel ca imperiul american anterior lui și ca fiecare dintre cele nouă forme ale Ordinii economice, aspecte teribil de eliberatoare, dar și dimensiuni ce presupun o alienare extremă. El va desăvârși ceea ce piața a început încă de la orignile ei: să facă din fiecare minut al vieții o ocazie de a produce, de a schimba sau consuma valoare de piață.

Asemenea învingătorilor Imperiului Roman, piețele se vor grăbi să îmbrace hainele învinșilor; societatea americană va inspira încă multă vreme modelul pe care hiperimperiul îl va oferi lumii. De asemenea, el va determina întreprinderile să intre pe toate piețele epocii supravegherii; îl va incita pe orice student să-și finanțeze

atât studiile, cât și formarea sa permanentă. Pentru a apăra proprietatea privată a bunurilor, a ideilor, a brevetelor și a persoanelor în absența statului, dar și pentru a asigura protecția mediului, piața va impune crearea de servicii de ordine, armate, sisteme judiciare private, corpuri de mercenari și arbitri.

Orice timp consacrat unei alte activități în afara consumului – sau pentru acumularea de produse destinate unui alt fel de consum – va fi considerat timp pierdut; se va ajunge la desființarea sediilor sociale, uzinelor și atelierelor, pentru ca oamenii să poată consuma la ei acasă lucrând, jucându-se, informându-se, învățând și având grijă de ei; vârsta-limită a pensionării va dispărea; mijloacele de transport vor deveni și ele spații comerciale; spitalele și școlile vor ceda locul în special unor spații destinate vânzării și serviciilor de întreținere a produselor de autosupraveghere și autoreparare, care vor deveni, așa cum se va vedea, germenii celui de-al treilea val al viitorului.

Cu cât omul va fi mai singur, cu atât va consuma mai mult, se va îngriji și se va distra mai mult, tocmai pentru a-și mobila singurătatea. O libertate individuală extinsă neîncetat – cel puțin în aparență –, garantată de produsele de autosupraveghere, care îl vor face pe fiecare om să se considere răspunzător numai de propria sferă profesională și privată, fără să se supună, aparent, decât propriilor capricii – de fapt, normelor ce fixează exigențele propriei supraviețuiri.

Pe când nomadul din primele societăți umane, ca și cetățeanul democrațiilor de piață, se supunea, așa cum am văzut, unui ansamblu de reguli complexe, expresie a multiplelor ambiții colective, cetățeanul hiperimperiului nu va mai

fi supus clauzelor nici unui contract social. În situație de ubicuitate nomadă, omul de mâine va percepe lumea ca pe un tot în slujba sa, în limitele normelor impuse de asigurări comportamentului său individual; el nu-i va vedea pe semenii săi decât ca pe niște instrumente ale propriei fericiri, niște mijloace prin care el poate obține plăcere sau bani, dacă nu ambele. Nimeni nu se va sinchisi de celălalt: De ce să împarți cu cineva, când, de fapt, trebuie să te lupți cu el? De ce să colaborezi, când, de fapt, ești în concurență cu el? Nimănui nu-i va trece prin cap că fericirea altcuiva i-ar putea fi de folos. Și cu atât mai puțin că propria fericire ar putea depinde de a celuilalt. Orice acțiune colectivă i se va părea inimaginabilă; prin urmare, orice schimbare politică va fi de neconceput.

Singurătatea va începe încă din copilărie. Nimeni nu-i va putea obliga pe părinți, naturali sau adoptivi, să-și iubească și să-și respecte copiii destul de mult timp pentru a-i și crește. Adulți precoce, cei mai tineri vor suferi de o singurătate pe care n-o va mai compensa nici una dintre rețelele societăților anterioare. De asemenea, din ce în ce mai mulți bătrâni, trăind mai mult și, prin urmare, rămânând singuri mai mulți ani decât în trecut, vor avea tot mai puține cunoștințe printre cei în viață. Lumea nu va mai fi decât o juxtapunere de singurătăți, iar iubirea – o juxtapunere de masturbări.

Pentru a contracara singurătatea, mulți vor alege să împartă cu alții, la orice vârstă, provizoriu sau durabil, un adăpost, niște bunuri, câteva avantaje, cauze comune, jocuri, chiar și în absența unei vieți sexuale în comun, în orice caz, fără obligația fidelității, acceptând pluritatea partenerilor. Mulți vor căuta în aceste rețele infinite ocazii de întâlniri trecătoare, remunerate

sau nu. Vor găsi substitute ale singurătății lor în produse de autosupraveghere și în drogurile de autoreparare.

Dominante pentru gestionarea timpului-marfă vor rămâne industriile asigurărilor și divertismentului. Companiile de asigurări (și instituțiile de acoperire a riscurilor piețelor financiare) vor înființa servicii de securitate private, a căror primă îndatorire va fi hipersupravegherea întreprinderilor, a consumatorilor și a muncitorilor. Ele vor cheltui sume considerabile pentru a modela opinia publică și pentru a-și fideliza clienții; vor impune ca aceștia să respecte necondiționat normele și să-și cumpere produse de autosupraveghere. Pentru cei mai săraci, microasigurarea nu va mai fi, ca în forma a noua, un instrument al promovării democrației, ci substitutul său. Industriile divertismentului vor utiliza și ele tehnologii de supraveghere, propunând spectacole mereu adaptate la reacțiile spectatorilor, ale căror emoții vor fi permanent captate, supravegheate și integrate în spectacol. Gratuitatea reziduală va servi ca suport al noilor consumuri. Autosupravegherea va lua înfățișarea informației, al jocului sau al divertismentului, pentru a nu părea că se reduce la gestionarea vreunui sentiment de spaimă. Ceea ce va subzista din politică va deveni simpla punere în scenă a unei reprezentații date de politicieni, actori episodici ai unui spectacol uitat de public.

Întreprinderile nomade

Încă din 2020, deci cu mult înainte ca hiperimperiul să bulverseze națiunile, multe întreprinderi vor începe să nu mai aibă o bază sedentară. Ele vor deveni fie grupări provizorii

de indivizi, fie uniuni de mai mare durată ale unor triburi. În ambele cazuri, ele se vor afla într-o competiţie acerbă unele cu altele, pentru câştigarea clienţilor şi a investitorilor.

Cele din primul tip, organizate după modelul trupelor de teatru, vor mobiliza – unele au făcut-o deja – competenţe şi capitaluri pentru îndeplinirea unei sarcini determinate. Durata lor de viaţă va depinde de proiectele fondatorilor lor, de capacitatea lor de a inventa noi produse, de decizia finanţatorilor sau a clienţilor. Cum speranţa de viaţă a oamenilor va creşte mult, aceste întreprinderi vor avea o existenţă mai scurtă decât a celor care vor lucra în ele. Majoritatea vor dispărea cel târziu odată cu fondatorii lor; salariaţii vor fi doar nişte entităţi interimare, angajaţi pentru a îndeplini o anumită sarcină. Munca lor, tot mai supusă exigenţelor rentabilităţii, comenzilor limitate în timp sau lucrurilor făcute la comandă, va fi tot mai stresantă, mai flexibilă şi mai precară. Aceste „întreprinderi-trupe" vor juca în nişte „teatre" (pieţele care le vor primi) atâta vreme cât vor avea „spectatori" – clienţi, adică. Ele se vor dispersa de îndată ce vor fi montat o „piesă" (un produs) sau mai multe. Microîntreprinderile vor constitui esenţialul acestor „companii teatrale". Multe dintre ele vor fi nişte multinaţionale minuscule, compuse din câţiva asociaţi localizaţi oriunde pe planetă. Activitatea creativă va fi, ca întotdeauna, principala sursă a bogăţiilor.

Întreprinderile din a doua categorie, mult mai rare, vor fi organizate pentru a dura, după modelul circurilor sau al studiourilor cinematografice, adică în jurul unui nume, al unei istorii şi al unui proiect. Ele vor aduna mai multe trupe (salariaţi interimari, înlocuiţi mereu cu alţii). Vor da reprezentaţii schimbând neîncetat locul, în

funcţie de pieţe. Publicul va fi atras de renumele vechi al „circului" şi va veni să le consume produsele fără să le fi cunoscut în prealabil, în vreme ce produsele „teatrelor" erau cunoscute cu precizie dinainte. Prima lor calitate va fi aceea de a şti să selecteze spectacolele ce urmează să fie jucate în fiecare stagiune. Culturile, limbile şi localizările lor vor fi mobile şi precare. Consiliile lor de administraţie vor fi formate din profesionişti ai conducerii foarte bine plătiţi. Şefii lor vor trebui să aibă timp suficient pentru a gândi pe termen lung, pentru a căuta noi atracţii; ei vor trebui să gestioneze procese de producţie flexibile, echipe de comercializare locale, strategii de marketing specifice cu echipe specializate în coordonarea mondială. Vor trebui să facă totul pentru a dezvolta creativitatea colaboratorilor, fie ei şi temporari, şi fidelitatea clienţilor, fie ei şi episodici.

Aceste firme vor fi, de fapt, un fel de unităţi de asamblare, care vor reuni module fabricate de antreprenori mai mici, specializaţi, ei înşişi „trupe de teatru" aflate într-o competiţie necruţătoare unele cu altele. În principal însă, ele vor fi reţele de asociaţi nomazi. Pentru a-i păstra pe acei colaboratori la care vor ţine mai mult, ele le vor oferi tot ce le oferea înainte statul: de la mediu de viaţă la securitate, de la asigurări la formaţie. Principalul element activ va fi marca lor, pe care o vor proteja şi o vor face să dăinuie, pentru a-i determina pe consumatori să aştepte şi produsele lor viitoare. Ele vor finanţa enorme programe de comunicaţii, pentru a se constitui ca referenţi într-un univers particular. Vor încarna valori pe care fiecare consumator va dori să le încarneze la rândul său, locuri în care oricine va dori să se ducă. Vor ţine seama de valorile sociale şi de mediu înconjurător şi vor

prelua în parte unele dintre funcțiile abandonate de guverne, cel puțin prin finanțarea generoasă a unor ONG-uri. Principalele „circuri" vor fi niște întreprinderi industriale activând în domenii ca: infrastructurile, mașinile-unelte, motoarele, alimentația, echipamentul electrocasnic, îmbrăcămintea, transportul, turismul, distribuția, frumusețea, menținerea în formă, distracțiile, energia, informația, finanțele, asigurările, apărarea, sănătatea, educația. Vor apărea, de asemenea, și în domenii ca: mediul înconjurător, securitatea privată, mercenariatul, arbitrajul, produsele de supraveghere, infrastructurile de rețele (mai ales cele de finanțe), salubritatea, echipamentele urbane, protecția mediului, transporturile și comunicațiile. Se vor deschide, mai mult ca oricând, piețe gigantice pentru produse destinate celor săraci. În special microcreditul va deveni mai important decât sistemul bancar tradițional. Diverse companii de asigurări vor fi interesate să gestioneze fondurile acestor „circuri", garantându-le ascensiunea.

Unele „circuri" vor avea îndrăzneala și inteligența să-și schimbe radical profilul și să se repoziționeze, așa cum au făcut Nokia și General Electric.

Primele „circuri" vor fi exclusiv de origine americană sau atașate unor valori americane, pentru că acolo vor găsi entitățile cele mai capabile să întrunească mijloacele materiale ale unui proiect mondial de durată. Încă de pe acum putem să numim câteva dintre ele: AIG pentru asigurări, City Group pentru bănci, Disney pentru divertisment, Bechtel pentru inginerie, Whirlpool pentru echipament electrocasnic, United Health Group pentru sănătate, Pearson pentru educație, Wal-Mart pentru distribuție, Exxon pentru energie, Microsoft pentru programe de calculatoare,

Boeing pentru apărare și aviație, Nike pentru îmbrăcăminte, Motorola pentru comunicații, Coca-Cola pentru băuturi și alimentație. Puține vor fi europene: poate Nokia, L'Oréal, Nestlé, Danone, Mercedes, Vuitton, HSBC, Sanofi. Celelalte „circuri" vor fi indiene, braziliene, japoneze, chineze, rusești și mexicane.

Ulterior, aceste firme se vor detașa de o bază națională și vor deveni integral nomade. În general, ele vor dura mai mult decât imperiile financiare sau decât fondurile de investiții, care vor fi temporar proprietarele acestora. Întreprinderile vor înceta să fie ierarhice, pentru a deveni labirintice; vor înceta să fie uniforme, pentru a deveni conglomerate de întreprinderi locale, producând la cerere bunuri pe măsură.

Unele „circuri" vor ajunge – și deja s-a realizat acest lucru – să creeze propria monedă, pentru a-și fideliza furnizorii și clienții. O vor face sub formă de „puncte" oferite cadou partenerilor; apoi vor organiza transferul acestor puncte chiar și în afara propriilor circuite. În curând, nimeni, nici chiar guvernul Statelor Unite, nu se va putea opune acestei practici.

Dacă, peste o jumătate de secol sau mai puțin, companiile de asigurări vor reuși să controleze principalele întreprinderi și să-și impună normele statelor, dacă mercenarii privați vor înlocui armatele, dacă monedele întreprinderilor se vor substitui principalelor devize, înseamnă că hiperimperiul a triumfat.

În contextul în care statele sunt tot mai slăbite, agonizează și chiar devin volatile, al negării dreptului și a impunității pe care le va implica hiperimperiul, se vor dezvolta două noi categorii de întreprinderi: *întreprinderile-pirat* și cele *relaționale.*

Primele care se vor întări vor fi întreprinderile pe care statele nu vor mai fi în măsură să

le interzică: prezente încă de la începuturile Ordinii economice, *întreprinderile-pirat* își vor vedea piața lărgindu-se. Unele vor exercita activități licite fără să respecte totuși toate legile (mai ales cele fiscale). Altele vor exercita activități criminale (trafic de droguri, de arme, de ființe umane, jocuri ilicite, trafic de influență, spălare de bani, contrafaceri ale produselor de marcă) și nu vor pregeta să recurgă și la violență. Cifra lor de afaceri o va depăși chiar, într-o bună zi, pe cea a economiei licite. Ele vor spăla banii, ce vor reveni parțial pe piața legală, perturbând-o din ce în ce mai tare. Activitatea lor se va întrepătrunde chiar cu aceea a întreprinderilor din economia de piață, pe care le vor finanța și vor înființa împreună întreprinderi comune. Pentru a triumfa, ele vor deține toate atributele statelor care vor fi pe cale să rămână fără descendență: rețelele de comunicație, instrumentele de colectare a resurselor și armamentele. Ele vor controla mijloacele de informație și vor face din ele un instrument de propagandă și de manipulare în folosul lor, prin inocularea fricii și prin corupție. Se vor dota cu sisteme de microfinanțe, alimentate cu bani murdari, pentru a-i seduce și finanța pe cei mai dezmoșteniți. Așa cum vom vedea în capitolul următor, ele vor fi, de asemenea, actori-cheie și inițiatorii celui de-al doilea val al viitorului, *hiperconflictul*.

Apoi, ca reacție împotriva acestor contradicții ale globalizării pieței, unele întreprinderi cu scop nelucrativ, cele *relaționale*, vor începe să exercite anumite funcții pe care statele nu le vor mai putea îndeplini: ONG-urile sau fundațiile (Sudul și Nordul fac parte deja din acest proces). Reînființând gratuitatea și voluntariatul, ele se vor implica la rândul lor pe piață, care le va finanța și va forma împreună cu ele întreprinderi

comune. Prin însăși existența lor, ele vor grăbi apariția celui de-al treilea val al viitorului, *hiperdemocrația*, în care, așa cum vom vedea, niște instituții democratice planetare vor contribui la echilibrarea hiperimperiului.

Stăpânii hiperimperiului: hipernomazii

Stăpânii hiperimperiului vor fi vedetele „circurilor" și ale „companiilor teatrale"; deținători ai capitalului „întreprinderilor-circuri" și ai unui element activ nomad, strategi financiari sau ai întreprinderilor, patroni ai companiilor de asigurări și de divertisment, arhitecți ai programelor de calculator, creatori, juriști, bancheri, autori, designeri, artiști, producători de obiecte nomade – pe toți îi voi numi aici *hipernomazi*.

Vor fi câteva zeci de milioane, atât femei, cât și bărbați, mulți dintre ei angajați ai propriilor întreprinderi, circulând din „teatru" în „circ", competitori necruțători, nici angajați și nici angajatori, dar ocupând deseori mai multe posturi în același timp, gestionându-și propria viață ca pe un portofoliu de acțiuni.

Prin jocul unei competiții foarte selective, ei vor constitui o nouă clasă creativă, o *hiperclasă* care va conduce hiperimperiul. Îi vom găsi în toate „inimile" lumii policentrice. Ei vor trebui să-și apere proprietatea asupra capitalurilor, a creațiilor, programelor de calculator, a brevetelor, a dibăciei, a încasărilor și a propriilor opere de artă. Vor vorbi din ce în ce mai multe limbi, fiind ajutați de diverse dispozitive pentru tradus. Ipohondri, paranoici și megalomani în același timp, narcisiști și egocentrici, hipernomazii vor încerca să-și asigure accesul la produsele de autosupraveghere cele mai recente și la drogurile

electronice și chimice oferite de autoreparatori. Vor dori să trăiască mai mult decât toți ceilalți; vor experimenta tehnici care să le permită să spere că-și vor dubla durata existenței. Vor adopta cu sfințenie toate rețetele de meditație, de relaxare și de învățare a iubirii de sine.

Pentru ei, învățătura va fi o necesitate vitală; curiozitatea va constitui o exigență absolută, iar manipularea, o practică obișnuită. Vor avea propriile canoane estetice, distracțiile și cultura lor. Aceasta va fi mai mult ca oricând labirintică; nevoia lor de a modela și de a inventa îi va face să desființeze – dar asta numai pentru ei – frontierele între a munci, a consuma, a crea și a se detașa.

În felul acesta, vor inventa un nivel maxim al binelui și unul al răului pentru o societate planetară volatilă, egoistă, precară și lipsită de griji. Arbitri ai eleganței, stăpâni ai bogățiilor și ai mass-media, ei nu-și vor recunoaște nici un fel de crez, nici național, nici politic și nici cultural. Se vor îmbrăca tot mai frecvent ca niște nomazi, revelând prin ținuta lor călătoriile făcute, protezele pe care le vor purta și rețelele la care vor fi conectați. Vor fi mecenații unor artiști multiformi ce vor amesteca formele de artă virtuală în care emoțiile vor fi suscitate, măsurate, captate și modificate de produse de autosupraveghere. Vor trăi în orașe private, îndărătul unor ziduri groase, păzite de mercenari. Greenwich (Connecticut) este deja un prim exemplu al unei astfel de reședințe. În sfârșit, ei vor determina creșterea prețurilor operelor de artă, precum și ale bunurilor imobiliare.

Cuplul nu va mai fi principala bază a vieții și a sexualității; vor fi preferate, în transparență, iubirile simultane, poligame sau poliandre. Colecționari, bărbați și femei, mai interesați

de vânătoare decât de pradă, acumulând și exhibându-și trofeele, într-o permanentă mobilitate pentru a-și întreține starea de amețeală, ei vor fi, în mare parte, copiii unor familii aflate în continuă mișcare, mereu recompuse, fără o bază geografică sau o cultură. Nu vor fi loiali decât lor înșiși, vor fi mai interesați de cuceririle lor, de pivnița lor cu vinuri, de produsele lor de autosupraveghere, de colecțiile lor de artă, de organizarea vieții lor erotice și de sinuciderea lor decât de viitorul progeniturilor lor, cărora nu le vor lăsa moștenire nici avere și nici putere. Nu vor aspira nici să se afle în fruntea afacerilor publice, nici să fie în prim-planul scenei: celebritatea va trece, în ochii lor, drept un blestem.

Câțiva, mai cinici decât ceilalți, se vor pune în slujba economiei-pirat și o vor conduce. Îi vom regăsi ca actori principali ai celui de-al doilea val al viitorului.

Alții, dimpotrivă, vor dezvolta o conștiință acută a provocărilor planetare și, după ce se vor îmbogăți, vor investi în acțiuni umanitare; uneori, poate pur și simplu pentru a-și etala o anumită postură, vor deveni altruiști. Vor fi animatorii întreprinderilor relaționale, partizanii unei democrații planetare; îi vom regăsi printre principalii actori ai celui de-al treilea val al viitorului.

La fel ca toate celelalte clase creative dinaintea ei, aceasta va exercita o influență determinantă asupra modului de viață al celor care se vor strădui s-o imite.

Nomazii virtuali: de la sporturi la spectacolul în direct

În imediata vecinătate a hipernomazilor (dar, de fapt, sub ei), circa patru miliarde de sedentari

salariați și familiile lor vor fi, în 2040, principalii consumatori solvabili: „gulere albe", comercianți, medici, infirmiere, avocați, judecători, polițiști, administratori, profesori, educatori, cercetători în laboratoare, tehnicieni din industrie, muncitori calificați și funcționari. Majoritatea dintre ei nu vor mai avea locuri de muncă fixe. Putând fi chemați la orice oră din zi, ei vor trebui să-și supravegheze în permanență situația de „angajabili", adică forma (pentru munca fizică) și cunoștințele (pentru munca intelectuală). Pentru cei mai tineri, a călători va fi semnul unei ascensiuni spre hiperclasă; cu cât un funcționar sedentar va călători mai mult, cu atât mai rapid va urca treptele ierarhiei din firma sa.

Așa cum muncitorii manuali necalificați au constituit forța socială și politică dominantă din primele trei sferturi ale veacului XX, masele de sedentari calificați vor domina scena socială și politică din următoarele trei decenii.

Aceștia vor trebui să accepte întoarcerea la nomadism: delocalizarea întreprinderilor și imigrarea vor duce la scăderea veniturilor lor. Ei vor regreta vremea când, frontierele fiind închise, locul de muncă era asigurat pentru întreaga viață, obiectele erau durabile, căsătoriile erau celebrate o dată pentru totdeauna, iar legile erau intangible. Vor idealiza statutul funcționarului; vor considera postul garantat pe viață ca pe un adevărat patrimoniu, iar salariul ca pe o rentă. Cei care vor munci pentru ceea ce va rămâne din stat sau din depedințele sale vor fi tot mai puțini, iar statutul lor va fi tot mai precar. Aceștia vor face totul pentru a întârzia deconstrucția statului, apelând chiar și la violență.

Clasele de mijloc, sedentare prin natura lor, vor resimți o frică tot mai mare de boli, cărora nomadismul le va accentua propagarea. Vor

revendica dreptul la înrădăcinare și la tergiversare. Unii se vor închide în autismul unei utilizări asidue a obiectelor nomade, în obsesia narcisistă a produselor de autosupraveghere, după modelul acelor *otaku* japonezi, fanatici ai nomadismului virtual, ai audițiilor muzicale și ai produselor de autosupraveghere a corpului. Alții vor prefera să refuze mișcarea prin obezitate: astăzi, un sfert dintre adulții americani și o cincime dintre europeni sunt considerați obezi; până la urmă, mai mult de jumătate din populația sedentară ar putea fi afectată de acest flagel, reflectare a refuzului nomadismului din viitor.

Pentru aceste clase mijlocii, a trăi în securitate și a se distra vor fi răspunsurile majore la provocările lumii. Siguranța va fi obsesia lor, iar distracția va constitui modalitatea lor de a uita.

Cei din industria asigurărilor vor dezvolta pentru aceste miliarde de sedentari produse specifice care să acopere riscurile de precaritate, șomaj, boală, mișcare, incertitudine și dezordine în toate domeniile: economic, financiar și cultural; într-o bună zi, ei se vor asigura chiar și împotriva suferințelor din dragoste, a impotenței, a insuficienței intelectuale sau a lipsei dragostei materne.

Cei din industria divertismentului vor inventa noi moduri de împărtășire – virtuală – a existenței hipernomazilor, dându-le astfel acces la un *nomadism virtual.*

Clasele de mijloc (mai ales) vor trăi „prin procură" viața hipernomazilor, prin practicarea a patru sporturi principale, simulacre ale mișcării, toate fiind solitare, reprezentări idealizate ale competiției în hiperimperiu, presupunându-se că fiecare va avea șansa lui; toate vor fi practicate

de fostele elite ale „inimilor" precedente, toate vor fi practicabile și vor permite progresul: echitația, golful, sporturile nautice cu pânze și dansul. Aceste simulacre de călătorie le vor permite mimarea unei rupturi de lume, continuând totuși să beneficieze de logistica ei: pe trasee sigure, în păduri amenajate, de-a lungul coastelor mărilor fără pirați, cu servicii de salvare eficiente, dispunând de *club-houses*, de adăposturi, de refugii primitoare. Pentru a deveni un bun călăreț, un bun jucător de golf, un bun marinar sau un bun dansator, o persoană va trebui să facă dovada unor calități de bun călător (îndemânare, intuiție, toleranță, grație, tenacitate, curaj, luciditate, prudență, simț al echității, echilibru), fără a se resimți în urma eforturilor. Produsele de autosupraveghere vor permite oricui să se doteze cu cele necesare pentru fiecare dintre aceste sporturi practicate la domiciliu sau cu universuri virtuale tridimensionale, pentru a le practica virtual. Aceste sporturi le vor permite și sedentarilor să trăiască în mod ludic exigențele competiției, să simtă plăcerea progresului, să se familiarizeze cu produsele de autosupraveghere, să încerce iluzia de a fi niște hipernomazi, chiar dacă vor fi abandonat de multă vreme aceste distracții. Astfel, vor trăi emoții din ce în ce mai puternice.

Sedentarii vor plăti și ei tot mai mult pentru a asista în timp real la spectacolul sporturilor de echipă, și ele simulacre sofisticate ale vieții de hipernomazi: actorii acestor meciuri, jucate într-o atmosferă de concurență necruțătoare, după reguli tot mai violente, mai rapide și mai distrugătoare, încearcă să pătrundă într-o citadelă adversă apărată de un sedentar (portarul, la fotbal) sau de alți nomazi (la baschet, fotbal american, rugby sau baseball). Aceste spectacole,

ultime locuri de întâlnire, vor fi și ultimele subiecte de conversație. Noile tehnologii vor permite accesul la aceste spectacole a tuturor mass-media, fie ele bi- sau tridimensionale, putând servi chiar și la autosupravegherea propriilor emoții. Spectatorii își vor putea oferi meciuri *on-line*, putând pune față în față chiar mii de jucători. Marile competiții sportive, în primul rând fotbalistice, vor constitui piețe importante pentru „întreprinderi-circuri" organizatoare de spectacole.

Imitatori și ei ai hipernomazilor, unii dintre acești nomazi virtuali vor îngroșa rândurile consumatorilor de droguri: alcool, canabis, opiu, morfină, heroină, cocaină, produse de sinteză (amfetamine, metamfetamine, ecstasy). Unele droguri chimice, biologice și electronice distribuite de „autoreparatori" vor deveni produse de consum de masă într-o lume fără legi și fără poliție, ale cărei principale victime vor fi infranomazii.

Victimele hiperimperiului: infranomazii

Într-adevăr, hiperimperiul va face ca piața să triumfe la scara întregii lumi, dar nu va duce la dispariția sărăciei, căreia îi vor cădea în continuare pradă un număr din ce în ce mai mare de oameni; cei pe care-i voi numi *infranomazi*, care vor trăi sub pragul sărăciei, deci cu mai puțin de doi dolari pe zi, vor depăși ca număr 3,5 miliarde în 2035, față de 2,5 miliarde în 2006.

Slăbite, statele nu vor mai putea finanța venituri decente de asistență; tentativele de a reduce numărul celor săraci numai prin intervenția forțelor pieței se vor solda cu un eșec: creșterea nu va furniza destule locuri de muncă;

producția de bunuri specifice destinate acestei categorii nu va fi suficientă pentru a da tuturor acces la produsele de bază; piața nu va putea instala singură, în uriașele aglomerări urbane, infrastructurile necesare unui număr din ce în ce mai mare de orășeni.

Așadar infranomazii vor fi tot mai vulnerabili la epidemii, la lipsa de apă, la transformarea terenurilor în deșert, la încălzirea climei; vor fi obligați tot mai mult să se mute de la țară la oraș, apoi din oraș în oraș, pentru a fugi de mizerie, de secetă, în căutarea unei slujbe și a unei locuințe. Ei vor fi tot mai predispuși la orice fel de revoltă și vor alimenta necontrolat economia-pirat. Vor fi principalii clienți ai vânzătorilor de utopii și vor deveni actorii cei mai importanți și principalele victime ale *hiperconflictului*, dacă acesta va avea loc. Dar vor constitui și principala miză și marii învingători ai *hiperdemocrației*, dacă aceasta se va materializa.

În așteptarea acestor evenimente, răul cel mai grav îl va constitui faptul că nimeni nu va mai fi în stare să asigure guvernarea hiperimperiului.

Guvernarea hiperimperiului

Victoria pieței asupra democrației va crea o situație practic inedită: o piață fără stat. Or, toți teoreticienii recunosc că o astfel de piață suscită apariția unor carteluri, duce la slaba utilizare a forțelor productive, la speculații financiare, favorizează șomajul, risipește resursele naturale, oferă libertate economiei infracționale și dă putere piraților. Aceasta a fost, printre altele, soarta Chinei în 1912, a Somaliei în 1990, a Afghanistanului în 2002 sau a Irakului în 2006. Și tot asta va fi și soarta hiperimperiului.

Statele – sau ceea ce va rămâne din ele până prin 2050 – nu vor mai fi decât releele unor întreprinderi din domeniul opiniei. Nimeni nu va mai fi în stare să asigure egalitatea în tratarea cetățenilor, imparțialitatea alegerilor și libertatea informației.

Nici chiar piața nu se va putea mulțumi cu o asemenea situație: oriunde s-a instalat, pentru a exista, ea a avut întotdeauna nevoie de un stat puternic; la nivel mondial, ea va avea nevoie de respectarea câtorva reguli, astfel încât să nu fie concurată de jucători necinstiți, pentru ca legea schimbului să nu fie cumva înlocuită cu legea armelor, să nu fie încălcat dreptul proprietății, consumatorii să fie întotdeauna solvabili, iar violența socială să poată fi ținută sub control.

Companiile de asigurări și întreprinderile de divertisment, principalele forțe de pe piață, vor încerca să joace aceste roluri: vor elabora norme care să-i permită oricui să-și găsească locul în hiperimperiu și vor oferi spectacole care să-i permită să evadeze. Pentru a reuși acest lucru, ele vor trebui să se sprijine pe niște organizații specializate, corporative, forme de guvernare autoproclamată.

Băncile și instituțiile financiare se vor dota – unele o fac de pe acum – cu organisme prudențiale mondiale, reunindu-i lunar, la Banca pentru Reglementări Internaționale de la Basel, pe președinții principalelor bănci centrale din lume. Acest comitet a promulgat deja (sub numele de „Basel I", apoi „Basel II") reguli contabile și financiare aplicabile, fără ca nici o lege mondială să poată lua astfel de decizii pentru toate băncile de pe planetă. Un asemenea organism de coordonare a tuturor băncilor centrale va încerca într-o zi, din proprie inițiativă, să fixeze

o paritate stabilă între principalele monede din lume, impunând statelor anumite norme bugetare. Apoi va emite un fel de monedă mondială și va încerca să centreze inițiativele private din acest domeniu.

Alte organizații vor defini reguli de control privind originea capitalurilor, pentru a lupta mai eficient împotriva economiei-pirat. Mai întâi publice, apoi private, aceste instanțe vor completa, apoi vor înlocui acțiunea serviciilor de ordine, folosindu-se de mercenari.

Numeroase alte corpuri profesionale (contabili, avocați, angajați în domeniul publicității, informaticieni, medici, farmaciști, arhitecți, profesori și ingineri), impulsionate de companiile de asigurări, vor stabili și ele propriile norme. Vor crea organizații specializate, finanțate dintr-un fel de impozite, pentru a-și supraveghea membrii și a evita scandalurile. Pentru aceasta, vor recurge la toate tehnologiile hipersupravegherii.

Alte instituții de guvernare de același tip vor apărea la nivel național sau continental, îndeosebi în domeniile energiei și telecomunicațiilor, al sănătății și al educației.

În sfârșit, agențiile de evaluare vor stabili norme ale comportamentului corect în domeniile financiar, social, ecologic și etic. Ele vor influența comportamentul întreprinderilor și al statelor, preocupate fiind să facă o bună impresie pe piață. În domeniul protecției mediului, în special, companiile de asigurări vor pretinde ca întreprinderile să respecte normele stabilite de astfel de agenții de evaluare, pentru a diminua dereglările climatice și pagubele provocate de catastrofele naturale pe care le pot antrena.

„Guvernarea” va deveni așadar un sector economic deosebit de rentabil în sine. Vor apărea întreprinderi specializate care vor veni în ajutorul

companiilor de asigurări, înlocuind treptat, la nivel planetar, sistemele naționale de reglementare. Vor supraviețui cele care vor putea deține autorități polițienești private pentru a compensa slăbiciunea armatelor și a serviciilor de ordine publică și pentru a verifica aplicarea normelor și veridicitatea declarațiilor celor sinistrați. Vor lua naștere și firme de guvernare, menite să furnizeze întreprinderilor membri competenți pentru consiliile lor de administrație.

Aceste organisme de supraveghere vor fi dominate, la început, de imperiul american; ICANN, care gestionează astăzi internetul, constituie un astfel de exemplu de instanță internațională autoproclamată, mascând de fapt guvernul american. Aceste organisme vor extinde legislația americană și în restul lumii, înainte de apariția unei constituții proprii.

Astfel, evaluatorii și asiguratorii vor fi responsabilii fragili ai guvernării hiperimperiului. Ei vor fi concurați, amenințați și insultați de organizații criminale, care vor încerca să-i elimine, și de alte organizații, relaționale, pe care ei vor încerca să le elimine.

Fotbalul, despre care am spus mai înainte că este primul spectacol la nivel planetar, constituie încă de pe acum un exemplu deosebit de edificator în privința a ceea ce va însemna mâine guvernarea de ansamblu a hiperimperiului. De fapt, nici o instanță internațională nu este, în acest domeniu, mai puternică decât Federația Internațională de Fotbal (FIFA), chiar dacă Statele Unite joacă și ele un rol – minor, în cazul de față. FIFA controlează deja încasări considerabile de la mijloacele mediatice, fără ca legitimitatea celor care o conduc să fie clar definită, așa cum nu sunt precizate nici destinațiile acestor resurse. Ea are propriile laboratoare

de control antidoping, pe care le utilizează după bunul-plac. Cel mai neînsemnat club de cartier de la celălalt capăt al lumii se simte obligat să respecte cea mai măruntă modificare a regulamentului stabilit la Lausanne. Dreptul la muncă nomad și universal este, în acest domeniu, cu mult înaintea legislațiilor naționale.

Situația este aceeași și pentru celelalte federații internaționale ale marilor sporturi mondiale și, cu atât mai mult, pentru Comitetul Internațional Olimpic, al cărui sediu se află tot la Lausanne...

După modelul acestor organisme sportive, celelalte instituții de guvernare ale hiperimperiului vor fi niște instituții autoproclamate, care vor furniza cea mai mare parte a beneficiilor celor care le conduc, mai întâi americani, apoi hipernomazi legali sau infractori. Doctrina lor – apologia competiției – va constitui o reprezentare idealizată a hiperimperiului.

Aceste federații vor fi din ce în ce mai controlate de companiile de asigurări, care le vor acoperi riscurile majore: astfel, în 2003, FIFA a emis un împrumut specific în valoare de 262 de milioane de dolari pentru acoperirea riscului unei anulări a finalei Campionatului Mondial din 2006, în special pentru eventualitatea unor acte teroriste. Acest fapt a permis companiilor de asigurări și de reasigurări să aibă controlul real asupra evenimentului.

În ipoteza basculării acestor instituții de guvernare în economia infracțională, ele vor pregăti momentul în care hiperimperiul ar putea fi, în al doilea val al viitorului, nimicit de pirați. În schimb, dacă reușesc să stimuleze apariția unui interes general planetar, vor contribui la pregătirea momentului în care al treilea val al viitorului le va înmănunchea în cadrul unei guvernări democratice planetare.

Sfârșitul libertății, în numele libertății

Prin 2050, hiperimperiul va fi o lume a dezechilibrelor extreme și a marilor contradicții. El va eșua și se va prăbuși, fiind prins în propria plasă. În vreme ce transparența va face mai vizibile și mai puțin tolerabile inegalitățile, ciclurile economice, politice și militare vor avea o tot mai mare amplitudine. Sub pretextul că-i ajută pe oameni să facă față lipsurilor, piața va crea altele noi; întreprinderile își vor asuma din ce în ce mai puține riscuri, pretinzând în același timp, sub presiunea asiguratorilor, o rentabilitate maximă; salariații vor reclama zadarnic ca partea lor din venit să nu scadă; consumatorii, alegători în același timp, vor revendica reducerea prețurilor. Prioritatea crescândă acordată termenului scurt, prezentului, precarului și lipsei de corectitudine va face tot mai dificilă finanțarea cercetărilor și strângerea impozitelor. Asigurările nu vor reuși să acopere riscurile. Distracțiile și informația nu vor mai putea acoperi vacarmul tragediilor. Dezvoltarea, care permite astăzi oricui să spere, nu va mai putea servi ca alibi. Hipersupravegherea va îngrădi libertatea și va stopa inovația.

Nomadismul care se află chiar la baza dinamicii Ordinii economice va fi și el blocat treptat de limitele tehnice opuse călătoriilor: exigențele ecologice vor impune limitarea zborurilor cu avionul; prin 2030 va începe colonizarea Lunii; ceva mai târziu vor deveni rentabile și zborurile în interiorul sistemului solar. Dar nu se va putea merge mult mai departe: într-adevăr, chiar atingându-se viteza luminii, unui pământean i-ar trebui patru ani și trei luni pentru a ajunge la steaua cea mai apropiată; pentru a merge

mai departe, astronauții ar trebui să trăiască o viață întreagă la bordul navei lor, fiind înlocuiți în timp de propriii copii, pe care ar trebui să-i inițieze în pilotare...

Hiperlumea hiperimperiului nu va suporta să rămână astfel închisă în interiorul propriilor frontiere: nu va putea accepta ca Pământul să fie în același timp închisoarea și oaza omenirii. Și atunci va încerca – deja încearcă – o ultimă realizare de anvergură: să iasă din ea însăși. Numai așa își va regăsi dialogul mereu reluat cu propria-i sexualitate. Va căuta să se reprezinte ca un obiect, pentru a încerca să plece să trăiască în altă parte decât în sine însăși.

Specia umană a căutat dintotdeauna să se distanțeze de propriul mod de reproducere. Pentru a se distinge de regnul animal, s-a străduit mai întâi să nege funcția reproductivă a sexualității, apoi să-i dea o altă semnificație. În ordinea rituală, cea mai mare parte a cosmogoniilor afirmă, de altfel, că trăsătura specifică a zeilor este că nu s-au născut în urma unei relații sexuale: religiile monoteiste, mai ales, consideră sexualitatea o obligație impusă oamenilor de forțele răului. În schimb, Ordinea economică preferă să o admită, recunoscându-i în același timp o altă funcție decât reproducerea: plăcerea. La fel ca în ordinile anterioare, reproducerea rămâne astfel o predeterminare zoologică pe care psihanaliza încearcă, odată cu sfârșitul secolului al XIX-lea, s-o facă tolerabilă. În secolul XX, Ordinea economică se străduiește să elimine rolul reproductiv al sexualității, artificializând maternitatea prin tehnici din ce în ce mai sofisticate: pilula contraceptivă, nașterea prematură, fecundarea *in vitro*, mamele purtătoare. În hiperimperiu, Ordinea economică va merge până la a disocia reproducerea de sexualitate: aceasta

va ține de domnia plăcerii, iar reproducerea, de cea a mașinilor.

Hipersupravegherea, autosupravegherea și apoi autorepararea vor conlucra: după ce au reușit repararea organelor bolnave, oamenii vor vrea să le producă, iar apoi să creeze corpuri pe care să le înlocuiască. Se vor produce, mai întâi, sisteme de celule-mamă, fără distrugerea embrionului, ceea ce va face acceptabile din punct de vedere etic terapia prin gene, apoi clonarea terapeutică și, în sfârșit, clonarea reproductivă. Până la urmă, ființa umană va fi fabricată ca un artefact pe măsură, într-un uter artificial, având caracteristici alese anterior. Ființa umană va deveni atunci un obiect de piață.

Grație formidabilelor progrese pe care le putem aștepta de la nanoștiințe, fiecare va spera chiar să-și transfere într-un alt corp conștiința de sine, să-și procure propriul dublu, dar și copii ale ființelor iubite, bărbați și femei de vis, hibrizi fabricați cu trăsături particulare selectate astfel încât să corespundă unor obiective precise. Unii vor căuta chiar să depășească specia umană printr-o formă de viață și de inteligență diferită, superioară.

În această ultimă versiune a hiperimperiului, moartea va fi amânată până la dispariția ultimei clone a sinelui care va avea conștiință de sine, chiar până la uitarea tuturor clonelor rezultate din propria ființă de către toate celelalte clone rezultate din altcineva.

Apoi omul, fabricat în sfârșit ca un artefact, nu va mai cunoaște moartea: după modelul tuturor produselor industriale, el nu va mai putea muri, pentru că, de fapt, nu s-a născut niciodată.

Însă ultima omucidere nu va avea loc: cu mult înainte ca omenirea să se fi transformat

astfel în mașini, cu mult înainte de instaurarea hiperimperiului, omul va ști să reziste acestei perspective, așa cum rezistă încă de pe acum. Hiperimperiul va eșua și se va sfărâma, izbindu-se de țărm. Oamenii vor pune totul în mișcare pentru a împiedica un asemenea coșmar.

După violența banului va urma – și deja și-a făcut simțită prezența – violența armelor.

5. Al doilea val al viitorului: hiperconflictul

Dispariția sistemului sovietic și generalizarea democrației se pare că au îndepărtat perspectiva războiului. Cursa înarmărilor a luat sfârșit. Toate țările lasă impresia că au înțeles acest fapt evident: evoluția economică este mai puternică decât cuceririle. Într-adevăr, lumea, în ansamblul ei, n-a trăit niciodată o perioadă mai calmă, cel puțin aparent: pentru prima dată după mai mult de 100 de ani, nu există astăzi vreun război între două țări.

Totuși, la fel ca la sfârșitul fiecărei forme de până acum, simultan cu dezmembrarea unor state și cu începuturile hiperimperiului, asistăm la premisele unui nou conflict. Atunci când piața se generalizează, diferențele se nivelează, fiecare devenind rivalul tuturor. Când puterea statului slăbește, posibilitatea de a canaliza violența și de a o controla dispare. Conflictele locale se înmulțesc, identitățile se crispează, ambițiile se confruntă, iar existențele nu mai au nici o valoare. Dispariția Uniunii Sovietice a însemnat și ieșirea din scenă a unuia dintre jandarmii lumii. Dincolo de asta, eșecul anunțat al hiperimperiului, sofisticarea armamentelor și creșterea numărului de actori militari ar putea duce, prin convergența consecințelor, la un conflict

global, la o conflagrație planetară, la un *hiper-conflict* mult mai distrugător decât toate celelalte, locale sau mondiale, care l-au precedat. Iată geneza acestuia.

Ambiții regionale

Până în 2025, odată cu instaurarea treptată a ordinii policentrice, vor apărea noi puteri regionale, toate dornice să aibă acces la aceleași bogății. Printre ele le vom regăsi și pe toate cele care vor domina această perioadă, dar și alte câteva, mai marginale și mai războinice.

Fascinată de modul în care se nasc și mor imperiile, China – ale cărei cheltuieli militare sunt deocamdată foarte reduse – va dori să redevină o putere majoră inclusiv pe plan strategic; într-un fel sau altul, va căuta să recucerească Taiwanul și să-și extindă hegemonia asupra estului Asiei, așa cum au făcut Statele Unite când, în secolul al XIX-lea, s-au impus pe ambele continente americane. Ea va încerca să îndepărteze Japonia și Statele Unite de această zonă. Se va folosi și de sprijinul Coreei de Sud (care va trebui, la rându-i, să se înarmeze) și va tolera supraviețuirea regimului totalitar din Coreea de Nord, care va dori și ea să se doteze cu noi mijloace, inclusiv nucleare, pentru a se apăra. La rândul ei, Japonia se va reînarma, pentru a rezista unei amenințări coreene și ascensiunii în forță a Chinei. India va refuza să se lase încercuită de puterile musulmane. Pakistanul, chiar dacă nu va deveni islamist, va fi preocupat să se apere de India și să-și asigure un ascendent față de vecinii săi, din Afghanistan până în Kashmir. Indonezia va căuta să se doteze cu mijloace care să-i asigure conducerea Islamului

în ansamblul său și dominația în Asia de Sud-Est. Australia va dori, la rândul ei, să-și afirme influența în regiune și să se pună la adăpost de amenințările indoneziene.

Iranul șiit va încerca să-și asigure controlul asupra Islamului, spre marea nemulțumire a suniților, care au o dominantă arabă. Fosta Persie va dispune, în această privință, de o populație numeroasă, de mulți bani și de mult petrol, precum și de o bună poziție geostrategică. Însă Turcia va refuza să-i cedeze controlul ansamblului turcofon. Arabia Saudită, vasal nesigur al Statelor Unite, va încerca să rămână dominantă în regiune. Egiptul va avea toate motivele să-și imagineze că e cea mai mare putere potențială a lumii arabe. Israelul va încerca să rămână o putere regională, pentru a putea supraviețui. Algeria și Marocul își vor disputa întâietatea în Maghreb. În ciuda amenințărilor dezmembrării, Nigeria și Congo, beneficiind de o creștere demografică vertiginoasă, vor dori să controleze regiunile înconjurătoare. Africa de Sud va dori și ea să-și domine vecinii, pentru a nu rămâne o simplă enclavă.

Rusia va face toate eforturile pentru redobândirea unui statut mondial și va considera că se află în prima linie a confruntărilor cu Islamul și China; pentru a se apăra împotriva vecinilor, ea se va reînarma și va țese o rețea de alianțe militare în funcție de rețeaua sa de conducte de petrol și gaze naturale. În Europa Occidentală, Germania și Franța și-ar putea regăsi fiecare ambițiile regionale, dacă Uniunea Europeană nu va fi în stare să canalizeze rivalitățile.

Brazilia va pretinde să domine emisfera sudică a Americilor; Venezuela se va strădui să-și dispute cu ea acest rol și să coalizeze în jurul său

țările andine, în încercarea de a izgoni Statele Unite din zonă; Mexicul și Argentina nu se vor lăsa marginalizate. Mai ales în Mexic, revoltele politice și sociale de amploare vor duce la repunerea în discuție a alianței cu Statele Unite, în vreme ce Canada va încerca să rămână neutră. Cerințele pe care le implică lupta împotriva traficanților de droguri, impusă de Statele Unite, vor determina și ele o întărire majoră a potențialului militar mexican.

Toate aceste ambiții regionale vor intra în conflict. Lumea va vedea o Americă Latină răzvrătită împotriva prezenței economice și politice americane, o lume arabă obsedată de eliminarea Israelului, un ansamblu persan dornic să îngenuncheze lumea arabă, o Rusie doritoare să domine iarăși o parte a Europei și să se știe, în același timp, la adăpost de amenințările Chinei și ale Islamului; India și Pakistanul vor căuta să se elimine reciproc dintre țările limitrofe; China și Rusia vor fi mereu cu ochii ațintiți asupra acelorași regiuni frontaliere. Japonia, Statele Unite și China vor rivaliza pentru dominația asupra estului Asiei.

Se vor încheia alianțe militare ce vor asocia deseori parteneri nesiguri: Iranul va coopera cu China și Rusia; China cu Pakistanul; Rusia cu Uniunea Europeană; Pakistanul, Egiptul, Indonezia și Iranul s-ar putea uni într-un ansamblu musulman; țările mici din sud-estul asiatic, regrupate în Asociația Națiunilor din Asia de Sud-Est (ASEAN), se vor integra din punct de vedere militar pentru a scăpa de sub dominația americană, chineză sau japoneză; Iranul și Venezuela vor căuta să obțină sprijinul Rusiei și al Chinei; Uniunea Europeană se va apropia din punct de vedere militar de Statele Unite; Rusia va sprijini Algeria și încă de pe acum vinde arme Venezuelei,

care și-a exprimat dorința să intre ca observator în... Liga Arabă!

Aceste ciocniri de ambiții – mai întâi pe teren diplomatic și economic – vor putea evolua până la confruntări militare între state, în care se vor amesteca forțe străvechi, pirați și mercenari.

Armate de pirați, armate de corsari

Statele n-au fost niciodată actorii exclusivi ai violenței în lume. Mafiile, bandele de gangsteri și mișcările teroriste – le voi numi aici *pirați* – s-au amestecat întotdeauna între națiuni, pentru a le combate sau, cel puțin, pentru a le încălca legile. Atunci când deconstrucția va slăbi statele, când dreptul și poliția vor deveni mai discrete, violența va prolifera în viața publică și între indivizi; pirații vor deveni chiar agenți fundamentali în domeniile economic și geopolitic.

Odată cu sfârșitul celei de-a noua forme și cu începuturile hiperimperiului, pirații vor deveni mai numeroși și mai puternici decât oricând. Ei nu vor căuta doar să-și facă un loc în cadrul imperiului și nu se vor mai mulțumi să profite de pe urma unui „război rece". Oricare ar fi motivațiile lor, criminale sau politice, nemaiavând nici teritorii și nici familii de protejat, ei vor căuta să-și instăpânească puterea asupra lumii. Cu cât hiperimperiul se va dezvolta mai mult, cu atât ei vor fi mai puternici, fără ca vreo poliție statală să aibă mijloacele de a-i combate.

Pirații vor fi de mai multe feluri.

Unele dintre națiunile care se vor dezmembra sub presiunea piețelor și a jocului democratic vor face să apară entități-pirat, zone incerte, lipsite de legi, state-pirat sau non-state. Ele vor

încăpea pe mâinile unor căpetenii războinice aflate în fruntea unor bande suprainarmate, care vor controla regiuni întregi, porturi, conducte de petrol și gaze, drumuri comerciale sau zone bogate în materii prime. Încă de pe acum este cazul Somaliei, al Transnistriei (la frontiera dintre Republica Moldova și Ucraina), al unei părți din Etiopia, al statului Sri Lanka, al Afghanistanului și al altor regiuni din Africa și Asia.

Așa cum s-a văzut deja, unele orașe care au crescut brusc vor deveni și ele astfel de state-pirat, în care nici o armată și nici o poliție nu va mai îndrăzni să intre. Este deja cazul, printre altele, al anumitor conurbații din Brazilia, Nigeria, Congo, Columbia. La rândul lor, acestea se vor dota cu armament din ce în ce mai sofisticat.

Organizațiile de tip mafiot, cartelurile, criminalii de tip „gulere albe" și responsabilii cu traficul de droguri, de femei, de arme sau de jocuri vor opera fără o bază geografică și vor colecta fonduri, amenințând și acționând ca niște state și împotriva statelor, pentru a le garanta securitatea. Se vor dota – așa cum o fac încă de pe acum – cu armele cele mai moderne; vor amenința judecători, polițiști și lideri politici care ar putea să le stea în cale. Uneori, așa cum se întâmplă deja în Columbia, în Somalia, în Brazilia sau în Pakistan, aceste bande vor controla orașe, teritorii, chiar și țări întregi. Unii hipernomazi (chimiști, intelectuali, contabili, ingineri, ofițeri sau bancheri) vor intra în slujba lor și vor participa alături de ei la deconstrucția generală a lumii.

Grupările politice sau religioase, lipsite și ele de o bază teritorială, se vor dota cu toate mijloacele militare pentru a prelua controlul unei țări, pentru a-i izgoni locuitorii și a-i distruge structurile specifice Ordinii economice. Acesta

este, de exemplu, cazul Al-Qaida și al altor grupări nihiliste de aceeași factură.

Vor apărea și alte forme de pirați. Proliferarea violenței și a mâniei, ambele devenite posibile odată cu instaurarea hiperimperiului, va deschide calea unor provocări de tip nou: mase de infranomazi, ce ar avea în comun doar faptul de a călători împreună, ar putea reprezenta niște amenințări. Exact ca populațiile migratoare ce au trecut Rinul în 406, aceste mulțimi ar putea traversa înarmate strâmtoarea Gibraltar, fluviul Amur sau râul Usumacinta, însă de data asta amenințătoare, și nu rugătoare.

Unele dintre aceste forțe se vor coaliza împotriva statelor, mai ales a democrațiilor; vor apărea atunci – așa cum s-a întâmplat deja – baroni ai drogurilor puși în slujba unor cauze politice sau care se vor servi de imigranți pentru trecerea clandestină a frontierelor. Vom vedea – și deja există – națiuni în ruină devenite cuiburi de mafioți, forțe teroriste, nomade prin natura lor, care-și vor stabili bârlogul pe teritoriile unor non-state, precum și organizații mafiote ce susțin ambiții politice, laice sau religioase, așa cum au procedat Mafia, Cosa Nostra sau gangsterii francezi deveniți colaboraționiști în 1940. Vom asista – și deja există – la violențe urbane de o atât de intensă amploare și brutalitate, încât vor necesita intervenții mai degrabă militare decât polițienești.

În fața acestor amenințări sau agresiuni, națiunile vor avea nevoie de soldați și de polițiști din ce în ce mai numeroși, în stare să-și riște viața. Or, voluntarii vor deveni tot mai rari, iar opinia publică a democrațiilor de piață nu va mai admite morți în armatele acestora și, cu atât mai puțin, în rândul recruților. Încă de pe acum, doar 0,5% din populația Statelor Unite

mai sunt recrutaţi, iar fiecare soldat ucis este o tradegie naţională. Pentru îndeplinirea misiunilor pe care şi le-a asumat, imperiul american va trebui, exact ca Imperiul Roman de odinioară, să încorporeze tot mai mulţi străini în trupele sale: 5% din forţele armate americane sunt încă de pe acum constituite din imigranţi nenaturalizaţi; numărul lor a crescut în mod considerabil după decretul din 4 iulie 2002, care urgentează naturalizarea străinilor ce se angajează în armată (copie aproape identică a unui decret al împăratului Hadrian din anul 138 e.n.).

Însă acest lucru nu va fi suficient: *piraţilor* li se vor opune *corsarii*. Se vor dezvolta întreprinderi de mercenariat ce vor recurge la serviciile unor foşti militari, care vor antrena corpuri de armată şi de poliţie gata de a fi închiriate. În Africa există deja aproximativ 100 de societăţi de acest tip, care furnizează oameni şi materiale unor guverne, unor întreprinderi sau chiar unor instituţii internaţionale. În curând, ele vor asigura funcţii generale de securitate: apărare, protecţie şi chiar atac. Întreprinderile industriale vor finanţa legal asemenea trupe de mercenari, pe care le vor pune la dispoziţia guvernelor, de la care vor încerca să obţină pieţe de desfacere. Unele dintre aceste societăţi de mercenari vor fi utilizate pentru restabilirea păcii acolo unde forţele ONU sau OUA (Organizaţia Unităţii Africane) eşuează, aşa cum a fost deja cazul în Sierra Leone. Se va ajunge chiar la situaţia în care ONU să-şi protejeze cu mercenari propriile birouri. Anumite ţări îi vor utiliza mai mult sau mai puţin declarat în războaiele din locuri îndepărtate, fără a-şi angaja în mod vizibil propriile forţe, pentru a lupta împotriva traficanţilor de tot felul. Dintre aceste societăţi de mercenari,

unele se vor supune unui cod de bună conduită care impune respectarea legilor războiului, altele vor adera la convențiile de la Geneva. Însă majoritatea lor, urmând exemplul guvernelor pe care le vor servi, nu vor mai respecta nici o regulă: practicarea torturii în Irak și tratamentul aplicat deținuților de la Guantanamo sunt semne ce prevestesc această evoluție.

Mânia laicilor

Apoi se va manifesta tot mai vehement mânia popoarelor împotriva Ordinii economice și, mai întâi, la adresa Statelor Unite, care se vor afla în fruntea ei de-acum încolo cel puțin douăzeci de ani. O mânie laică, având un fundament cât se poate de rațional.

Ura împotriva unei „inimi" nu se dezlănțuie când aceasta este la apogeu, ci când intră în declin. Așa s-a întâmplat cu toate „inimile" anterioare și aceasta va fi și soarta imperiului american. Triumfător în momentul căderii Zidului Berlinului, Washingtonul a devenit deja principala țintă a unor critici la adresa globalizării și a democrației de piață.

Se va încheia atunci, împotriva Americii și a Ordinii economice, o *coaliție critică*, grupându-i pe toți cei care nu mai așteaptă nimic de la ele sau care se simt frustrați întrucât nu obțin nici un fel de beneficiu de pe urma lor. Ei vor critica de-a valma America, Occidentul, globalizarea, democrația de piață și hiperimperiul în curs de formare. Antimondialiști de toate soiurile, cea mai mare parte dintre ei nu vor avea o alternativă.

Critica lor va viza – și o face încă de pe acum – rolul copleșitor al Statelor Unite ale Americii, care monopolizează cea mai mare parte

a bogățiilor lumii, irosesc resursele, provoacă dereglarea climatului, aservesc popoarele, consideră că sunt îndreptățite să le conducă după bunul lor plac, încalcă multe dintre regulile democrației pe care vor să le impună altora.

Ulterior, ținta criticilor o vor constitui piețele; demersul critic va fi facilitat de constatarea faptului că piețele nu elimină nici sărăcia, nici șomajul și nici exploatarea, ci duc doar la concentrarea puterii în mâinile câtorva actori și accentuează starea precară a unor majorități mereu mai numeroase; că ele contribuie la dereglarea climatului, provoacă lipsuri și inventează noi gratuități, pentru a profita apoi de pe urma lor; că speranța de viață și calitatea vieții nu sunt câtuși de puțin aceleași pe tot Pământul și că, odată cu instituirea produselor de hipersupraveghere și a celor de autosupraveghere, piețele devin una dintre formele cele mai nocive și mai absolute ale dictaturii. În sfârșit, piețelor li se va reproșa faptul că descătușează violența orientând toate dorințele spre bunurile de piață, inclusiv spre arme.

Astfel, va fi mai ușor ca democrația să fie denunțată ca fiind o iluzie, un sistem în care cei mai bogați dețin puterea de a informa, a distra, a cunoaște, a supraveghea, a îngriji, a educa, a orienta, a decide și a acumula. Noii ideologi vor demonstra că, la fel ca și piața, democrația parlamentară este o amăgire, un instrument la dispoziția forțelor armate și a marilor întreprinderi și că ea produce inegalități, distruge natura și minează valorile morale. Vor pretinde chiar că aceasta nu e decât un pretext comod, invocat de americani pentru a rămâne în posesia tuturor puterilor fără să-și vândă sufletul, închizând în același timp ochii

în privința dezvoltării economiei-pirat acolo unde aceasta le este utilă.

Așadar Ordinea economică va fi acuzată, pe drept cuvânt, că, pentru mulți și prin însăși natura ei, este o sursă de mizerie și nedreptate, de precaritate și dezordine, de risipă și dezastre ecologice, de imoralism și distrugere a identităților, de încălcări ale normelor religioase și oprimare. De asemenea, mulți vor denunța împreună piața și democrația ca fiind simple mașini ce produc necinste, anihilează orice formă de morală și organizare socială și distrug libertatea pe care pretind că o promovează. Ei se vor plânge de faptul că vor trebui să meargă să trăiască acolo unde piața are nevoie de munca lor, părăsind astfel locurile unde s-au născut, că nu dispun de mijloacele financiare pentru a se bucura de libertatea promisă, că votul lor nu mai are nici o influență asupra lumii, că sunt dominați, supravegheați, autosupravegheați, autoproduși, că sunt obligați să se supună unor norme fixate de exigențele profitului.

Alții vor denunța însuși principiul libertății individuale, care-i face pe oameni să nu mai fie loiali decât față de propria persoană, să nu se mai simtă responsabili pentru cuvântul dat sau pentru contractul semnat, scoțându-și mereu la mezat obediențele, sentimentele, valorile, credința, soarta membrilor familiei, fiind întotdeauna gata să trădeze și așteptându-se în orice clipă să fie trădați, fără să se ia vreodată în considerație nevoile generațiilor viitoare. Apologia dictaturii va redeveni deseori subiect de conversație.

În sfârșit, mulți vor profita de slăbirea treptată a puterii statelor, pentru a-și lăsa să se manifeste în mod liber pornirile către violență; prima dintre libertăți va fi aceea de a ucide, gratuit, fără scop și fără nici o strategie.

Orașele, în care se vor regăsi toate formele de alienare, toate dovezile că democrația de piață nu reprezintă, pentru imensa majoritate a oamenilor, decât o gigantică escrocherie morală, vor deveni principalele focare ale revoltei. Aici se vor afla cei mai mulți ucigași în serie, iar lumea va asista la un șir nesfârșit de fărădelegi.

Spre deosebire de revoluționarii comuniști de altădată, care pretindeau că acționează în numele edificării unei noi societăți în locul orânduirii capitaliste, cei mai mulți dintre noii contestatari nu vor propune nici un sistem de substituție. De când a eșuat comunismul, nici o utopie nu mai pare disponibilă pentru înlocuirea pieței și a democrației, în afară, poate, de unii care vor propune revenirea la teocrație.

Mânia credincioșilor

Dacă, în conformitate cu idealul iudeo-grecesc, Ordinea economică reprezintă triumful binevenit al progresului și al individualismului, pentru alți credincioși ea constituie cel mai mare dușman; și asta pentru că libertatea omului este situată mai presus de cuvântul lui Dumnezeu și, mai ales, pentru că repune în discuție stabilitatea familiei, de care depinde transmiterea credinței de la o generație la alta. Acești credincioși reformulează în felul lor criticile laice emise împotriva pieței și a democrației.

Cele două mari religii prozelite, creștinismul și islamismul, se vor afla în centrul acestei bătălii. Fiecare va relua aceste critici, pentru a ajunge chiar, în unele cazuri, la justificarea conflictelor și a violenței dintre ei și față de Ordinea economică.

Anumite mișcări creștine vor reproșa – așa cum s-a întâmplat deja – pieței și democrației

că sunt animate de dorințe frivole, că favorizează dezmățul și infidelitatea, că încurajează comercializarea valorilor morale, că permit științei să conceapă lumea altfel decât este ea descrisă în scrierile sfinte, că renunță să mai dea un sens morții, că stabilesc norme de drept diferite de cele din textul Bibliei. Ele se vor opune mai cu seamă oricăror forme de avort, de control al nașterilor, de eutanasiere și vor regreta faptul că preocupările materialiste îi îndepărtează pe oameni de problemele vieții de apoi. Unii vor proclama supremația valorilor creștine asupra drepturilor omului și chiar asupra rațiunii, iar alții vor merge până acolo încât vor considera că recurgerea la forță este licită din punct de vedere teologic.

Biserica Catolică, primul imperiu nomad, nefiind în legătură cu un teritoriu anume, s-a opus multă vreme în mod violent rațiunii, științei, progresului, Ordinii economice, drepturilor capitaliștilor, precum și celor ale antreprenorilor și muncitorilor, după care s-a resemnat. Din ce în ce mai radicală, ea se va reapropia apoi, prin unele componente ale sale, de idealurile inițiale. Unii catolici vor reproșa tot mai agresiv liberalismului faptul că neagă ordinea divină; se vor opune din ce în ce mai mult democrației, pieței, valorilor iudeo-grecești, pentru a apăra fără compromisuri puritatea credinței. Alții vor continua să apere, chiar în sânul Bisericii, nonviolența, iubirea și dreptatea.

În avangarda acestor lupte se vor afla unele Biserici protestante. Printre acestea, un loc de frunte îl va deține evanghelismul, venit din mai multe state din sudul Statelor Unite – „Bible Belt" – și care este împărtășit de peste 70 de milioane de cetățeni americani, dintre care mai multe sute de mii *pastori propagandiști*. Evanghelismul își

impune deja punctul de vedere în anumite departamente din numeroase universităţi americane, unde cenzurează predarea ştiinţelor şi a altor religii. Aceste Biserici vor fi din ce în ce mai influente din punct de vedere politic, constituind sursa de inspiraţie a tot mai multor decizii ale Congresului şi ale aparatului de stat american; discursurile şi acţiunile actualului preşedinte sunt deja foarte marcate de această religie. Ascultându-le şi interpretându-le nuanţa semantică, înţelegem că Occidentul va trebui să apere nu valorile democraţiei, ci pe cele ale creştinătăţii. Îndemnul adresat de aceste Biserici femeilor va fi să se întoarcă mai repede acasă pentru a face tot mai mulţi copii.

În momentul în care apariţia hiperimperiului va ameninţa serios existenţa însăşi a Statelor Unite, unele dintre aceste Biserici ar putea merge până la a încuraja America să declanşeze un război împotriva Islamului, ba chiar a democraţiei şi a capitalismului. Singurele dintre marile democraţii care n-au cunoscut în trecut un regim dictorial, Statele Unite ar putea cădea, prin 2040, pradă unei tentaţii teocratice explicite sau implicite, sub forma unui *izolaţionism teocratic* în care democraţia n-ar mai fi decât o aparenţă.

În Africa, precum şi în America Latină, locuitorii oraşelor, a căror mizerie va creşte neîncetat, vor fi din ce în ce mai sensibili la discursul acestor Biserici evanghelice, devenite puteri financiare, ideologice, militare şi politice de o importanţă majoră. În Brazilia, ele numără deja peste 30 de milioane de adepţi, fiind prezente şi în Japonia, India, China şi Indonezia. Aşa cum au mai făcut-o, ele se vor înţelege cu mafiile, cu sindicatele crimei, putând foarte bine să se alieze uneori cu piraţi laici, cu traficanţi de arme, de

femei sau de droguri. De asemenea, ele vor rivaliza direct cu Islamul – concurență ce va fi deosebit de înverșunată –, vor sări în apărarea creștinilor din țările în care aceștia sunt minoritari, ca în Liban, Siria, Irak, Palestina. În plus, vor încerca, nu fără un oarecare succes, să convertească musulmani – minoritățile kurde din Irak și din Siria, berberii din Maghreb – prin mijlocirea unor ajutoare sociale și promițându-le vize pentru America și Europa, prezentându-i drept „creștini persecutați".

Biserici creștine care se vor opune în mod explicit capitalismului vor exista și în Europa. Credincioșii, partidele catolice și autoritățile religioase vor denunța ponderea pieței, libertatea de circulație și expresia ei instituțională: Uniunea Europeană. Valorile religioase vor redobândi o vizibilitate politică. În rândul personalului politic european, până de curând, nimeni n-ar fi îndrăznit să pună problema aderării Turciei la Uniunea Europeană în termeni religioși și nici să facă din chestiunea teologică una dintre dimensiunile dezbaterii constituționale europene. Partidele va extremă dreaptă se vor sprijini din ce în ce mai mult pe aceste valori religioase, pentru a-și susține programele. Și ele vor propune explicit ca femeile să fie trimise acasă pentru a crește copii, ceea ce ar permite să se renunțe la aportul imigranților și să se combată cu succes Islamul. Mai multe democrații europene ar putea înscrie într-o zi creștinismul în Constituția lor, putând chiar să devină teocrații declarate. În această evoluție, Vaticanul va juca un rol central, având de ales între a se alia cu alte religii monoteiste sau, dimpotrivă, a incita la război împotriva lor, mai ales împotriva Islamului.

Și în Islam, forțe foarte variate își vor declara tot mai mult criticile la adresa democrației,

economiei de piață, globalizării, Statelor Unite, Israelului, Europei, iudaismului și creștinătății. Dacă nu se va întreprinde nimic în acest sens, între Occident și o parte a Islamului se va produce o ruptură de amploare.

În 2006, mai mult de un miliard de oameni erau musulmani, cu o treime mai puțini decât creștinii. Deși, în sine, Islamul nu este mai intolerant decât celelalte religii monoteiste, deși el a adus gândirea iudeo-greacă în Europa, țările în care este astăzi dominant sunt toate teocrații sau dictaturi laice, cu excepția câtorva democrații în devenire: Turcia, Algeria, Maroc, Kuwait și Senegal. În toate celelalte țări e practic imposibil să se construiască biserici sau sinagogi, după cum este imposibil ca o persoană să se convertească la o altă religie, să trăiască în conformitate cu principiile ateiste, să-și întemeieze o căsnicie cu un partener nonmusulman fără ca acesta să se convertească. Ideologia dominantă constă în a crede că în Coran găsești orice răspuns la orice întrebare, că intelectualii sunt inutili, iar la originea tuturor problemelor – de la SIDA la sărăcie – se găsesc „necredincioșii". Din punct de vedere economic, social și cultural, aceste țări sunt printre cele mai puțin dezvoltate din lume (în toate țările musulmane se traduc mai puține cărți străine decât în Grecia, de exemplu), deși hazardul distribuției resurselor naturale face în așa fel încât unele dintre aceste țări să fie cele mai bogate din lume.

Pentru moment, sunt foarte puține voci în interiorul Islamului care să reclame o punere în concordanță cu drepturile omului. Fără îndoială că, într-o zi, sub efectul conjugat al creșterii economice, al apelurilor tineretului și ale femeilor, unii teologi îl vor conduce spre toleranță și democrație; ei insistă mai mult asupra versetelor

ce datează dinainte de 622 decât asupra celor de după această dată și reînnoadă astfel tradiția filosofică a lui Ibn Rushd. Până atunci principal concurent al creștinismului și prozelit la fel ca și acesta, Islamul va intenționa, cel puțin prin anumite componente minoritare ale sale, să regăsească strălucirea secolului al XI-lea, să se unifice, de la Córdoba la Bagdad, și apoi să-și extindă dominația la nivel planetar: prin demografie, prin convertire și chiar, conform unora, prin război.

De altfel, figura dominantă a Islamului nu este credinciosul, ci pelerinul, predicatorul, convertitul, prozelitul. În principiu, convertirea este, în acest caz, individuală, fără conotație politică; ea trebuie să decurgă în numele unui ideal de puritate, solidaritate și supunere în fața puterii masculine. În fapt, orice convertire este ireversibilă: unui musulman îi este interzis să-și schimbe religia, pentru că, de regulă, el riscă pedeapsa capitală. De asemenea, pentru unii, convertirea este și va fi de natură politică: Islamul se va strădui să-i adune pe criticii de pretutindeni ai Ordinii economice și să convertească laici din rândul celor pe care i-am numit mai sus „coaliția critică".

Promițând apartenența la o comunitate (Umma), Islamul va primi tot mai mulți adepți din rândul persoanelor izolate, al firilor mai slabe, al multor învinși ai vieții sau al celor revoltați. El va întreprinde acțiuni sociale pentru cei mai dezmoșteniți, oferindu-le ceea ce nu le poate oferi piața: forme concrete de solidaritate, caritate și demnitate care să le permită acestora să scape de singurătate și să-și recapete speranța într-un paradis.

Deocamdată, capacitatea lui de convertire nu este considerabilă: în Franța, de exemplu, doar 3 000 de persoane se convertesc anual la

islamism, în 2006 ajungându-se la un total de 70 000. Ritmul nu ar avea motive să crească.

Principalul factor de creștere a numărului musulmanilor rămâne demografia: în 2020, numărul lor va fi de aproximativ 1,8 miliarde, adică un sfert din populația globului, depășind atunci, fără îndoială, numărul creștinilor. Expansiunea lor va scădea apoi odată cu dezvoltarea economică, aceasta reducând indicele lor de natalitate, care, la ora actuală, este unul dintre cele mai mari din lume.

Cei mai intransigenți dintre liderii de opinie ai Islamului vor cere imperios credincioșilor ca, oriunde s-ar afla, să nu se supună altor legi decât celor ale lui Dumnezeu și să refuze orice constituție laică. Totul a început cu Ibn Hanbal (780-855) și Ibn Taymiyya († 1328), care nu admiteau decât o supunere *ad litteram* față de textul Coranului. A urmat Abdel Wahhab (1703-1792), foarte influent și în rândul credincioșilor din zilele noastre, care afirma că un musulman nu trebuie să se supună vreunei alte legi în afara Coranului; el refuza rolul de intermediari al sfinților și-i excomunica pe liberali, făcând apologia tradiției strămoșești (*salafiyya*). Pe aceeași linie, cei care urmează astăzi învățăturile teologului pakistanez Sayyid Mawdudi (1903-1979), ostil creării unui stat laic pakistanez în momentul separării de India, interzic supunerea față de orice altă legislație decât cea impusă de Coran; pentru ei, singura suveranitate este *suveranitatea politică exclusivă a lui Dumnezeu, și a nimănui altcuiva*. Mawdudi prezenta islamismul ca fiind a treia cale între capitalism și socialism și voia să facă din Islamul unit un stat teocratic.

Pentru ca legea Islamului să poată fi respectată în mod riguros și să nu fie repusă în discuție

prin confruntarea cu sisteme de valori diferite, mișcări din ce în ce mai numeroase vor chema la constituirea unui imperiu teocratic musulman, ceea ce, pentru unele dintre ele, va implica războiul.

Pentru unii, acest imperiu va trebui mai întâi reconstruit pe teritoriile epocii de glorie, care se întindeau de la Córdoba până la Bagdad. În urmă cu douăzeci de ani, Sayyid Qotb, lider al Fraților Musulmani, discipol al lui Mawdudi, chema la o *revoluție islamică* ce ar permite trecerea de la *Jahiliyya*, perioada ante-islamică, la *Hakimiyya*, suveranitatea lui Dumnezeu („rebeliune totală în orice loc de pe Pământ, alungarea uzurpatorilor suveranității divine care au pretenția să-i conducă pe oameni după legi elaborate de ei înșiși"). Pentru Qotb, versetul XII.40, care spune că „*hukum* nu aparține decât lui Dumnezeu", trebuie tradus prin „puterea supremă nu-i aparține decât lui Dumnezeu", și nu așa cum au pretins clasicii, „judecata nu-i aparține decât lui Dumnezeu". Chiar în asta constă răsturnarea de optică: o teocrație, în locul unui raport moral individual cu Dumnezeu. Proiectul său consta în fuziunea dintre *Umma islamiyya* (cea mai bună dintre comunitățile umane) și *Dar al-Islam* (regatul condus după legea islamică). Qotb, ai cărui discipoli sunt încă numeroși, dorea să-l combată pe orice musulman neîncrezător în viziunea lui despre Islam și pe toți „necredincioșii". Printre alte mișcări importante din zilele noastre, *Hizb ul-Tahrir* (Partidul Eliberării), având-și baza la Londra, cheamă și el la acțiuni menite să ducă la renașterea acestui mare califat arab prin război (*harb*).

În Islamul șiit, imamul Khomeini voia, încă din anii '60, să impună războiul ca primă cale a convertirii și făcea apologia martiriului, a

sinuciderii (*chadid*). „Cheia paradisului", scria el, „este sabia".

Pentru alții, războiul va trebui să *vizeze* întreaga lume. Imperiul Islamului va trebui să se extindă la scară planetară, fără un centru sau o națiune dominantă, pentru a face din el un fel de *hiperimperiu teologic*.

Partizanii războiului islamic pentru refacerea califatului sau pentru cucerirea lumii definesc astăzi o strategie militară în trei etape:

- În teritoriile în care este încă minoritar, Islamul va trebui să practice *Dar al-Sulh*, „pacea momentană", la care se va putea renunța în orice clipă.
- În teritoriile în care el a convertit (sau de pe care a izgonit) o fracțiune semnificativă a populației, va trebui să instaleze o *Dar al-Harb* („zonă de război"). Ultimii credincioși ai altor religii monoteiste vor fi tolerați în mod provizoriu, dar cu un statut inferior, acela de *dhimmi* („protejați"); adepții altor filosofii și ateii vor fi alungați de pe aceste teritorii.
- În teritoriile în care puterea musulmană a devenit dominantă în totalitate, toți credincioșii aparținând unei alte religii monoteiste vor trebui convertiți sau izgoniți: evreii, pentru că nu au acceptat Coranul, la Medina; creștinii, pentru că-l consideră pe Iisus mai presus de Mahomed. Toți „necredincioșii" vor fi declarați dușmani, pentru că „necredința constituie o singură națiune".

Anumite grupuri care vor adopta această strategie, cum ar fi Al-Qaida, creată în 1996, vor cere mai întâi plecarea trupelor creștine din vecinătatea Meccăi, unde staționează încă din 1991, chiar dacă, pentru aceasta, vor trebui să lupte împotriva unor regimuri arabe. Așadar

discordia (*fitna*) dintre musulmani va fi salutară pentru ele. După aceea, își vor propune să-i elimine pe creștinii și pe evreii din locurile sfinte din Irak și din Ierusalim, pentru ca apoi să preia puterea în Liban, Egipt, Africa de Nord, Asia Centrală, Indonezia și Pakistan. Vor reclama apoi expulzarea tuturor adepților filosofiei iudeo-grecești din alte teritorii cucerite anterior de către Islam, din Spania până în China.

Alte grupuri, de tipul Al-Qaida de astăzi, vor propovădui războiul sfânt imediat împotriva imperiului american, a Israelului, a Europei, a economiei de piață și a democrației înainte chiar de a fi încercat restaurarea imperiului musulman. Asemenea nihiliștilor de la sfârșitul secolului al XIX-lea, ei nu vor căuta decât să distrugă, fără a formula nici un fel de proiect, fie și utopic, de instaurare a unei societăți diferite cu care s-o înlocuiască pe cea pe care o condamnă. De altfel, în curând, Al-Qaida nu va fi decât o mișcare ca atâtea altele, inspiratoarea multor grupulețe apărute din inițiative locale.

Alte mișcări – cele mai numeroase – vor pune Islamul în slujba unor revendicări naționaliste, așa cum au făcut întotdeauna ideologii săi, de la Almohazii din secolul al XII-lea până la cei din secolul al XVIII-lea, iar apoi Rafahul turc, Frontul Islamic al Salvării din Algeria, Hamasul palestinian, Frații Musulmani din Egipt sau Hezbollahul libanez.

Continentul asiatic, care în curând va avea cel mai mare număr de locuitori de pe glob, va fi antrenat și el în aceste evoluții: dacă nimeni nu declară război în numele budismului, al confucianismului ori al hinduismului, Islamul va încerca să preia puterea absolută în toate țările în care el domină deja, din Pakistan până în Indonezia. De altfel, acolo vor ființa foarte multe școli religioase extremiste.

Pe de altă parte, numeroase culturi naționale vor utiliza religia pentru a se apăra și, așa cum fac astăzi tibetanii, pentru a-și redobândi o identitate națională pierdută.

În sfârșit, diverse secte cu origini difuze – cum ar fi cea fondată de Moon în Coreea, Falun Gong din China sau Biserica Scientologică din Statele Unite – se vor dezvolta grație vidului spiritual și moral creat de hiperimperiu. Falun Gong (al cărei șef spiritual, Li Hongzhi, are reputația de a fi mântuit 80 de lumi...) numără încă de pe acum mai mulți membri decât Partidul Comunist Chinez! Iar unele dintre aceste secte se vor alia și ele cu parteneri dintre cei mai puțin recomandabili, pentru a se arunca în luptă cu toate armele de care dispun.

Armele hiperconflictului

Dintotdeauna, ieșirea din război s-a bazat pe deținerea unor arme noi și pe prețul pus de fiecare parte beligerantă pe viața propriilor soldați. La timpul lor, arcașii din bătălia de la Crécy, tancurile din primul război mondial, arma atomică din al doilea război mondial au decis soarta războiului.

Dintotdeauna, armele noi au apărut în același timp ca produse și ca generatoare ale unor tehnologii civile: propulsorul s-a născut odată cu pârghia, armele de foc – odată cu mecanica, tancul – odată cu automobilul. Și invers, în urma cercetării militare a apărut telegraful, radioul, energia nucleară, internetul și multe alte inovații tehnologice de importanță majoră.

În următorii 50 de ani, noi tehnologii vor fi dezvoltate în cadrul armatei înainte de a ajunge să fie utilizate pe piața civilă. Pentru nevoile apărării sau ale menținerii ordinii publice,

guvernele vor finanța cercetări necesare punerii la punct a tehnologiilor de hipersupraveghere și de autosupraveghere. Invers, aceste tehnologii vor avea ulterior aplicații civile.

De altfel, aceste viitoare arme se vor baza mai ales pe conceptul de *supraveghere*: armatele vor dezvolta simultan infrastructuri informatice de ubicuitate nomadă, sisteme de supraveghere a unor mișcări suspecte, mijloace de protecție a unor instalații strategice și rețele economice informatice. Roboții – ascunși în teritoriul inamic – și dronele (roboți zburători) vor transmite date, vor detecta agenți chimici sau biologici, fiind folosiți drept cercetași pentru detașamentele de infanterie aflate în zone minate sau în unghiuri moarte. Programele de simulare a luptelor vor fi permanent reactualizate în condiții tot mai asemănătoare celor din zonele de conflict.

Pe de altă parte, noile unități combatante vor dispune de mijloace de simulare, de supraveghere și de atac. Noi rețele și instrumente de ubicuitate nomadă vor permite combatanților să rămână conectați și să simuleze toate situațiile; elemente informatice vor fi încorporate și în noile uniforme; scuturile vor fi fabricate din materiale noi; în pregătirea și conducerea luptelor vor fi utilizate tehnologii de simulare tridimensionale; roboții vor servi ca substituți ai combatanților. Sistemele electronice (*e-bombs*) vor putea distruge rețelele de comunicații, anihilând astfel armata dușmană.

Pușcașii marini vor juca un rol nou în lupta împotriva traficului ilicit, în supravegherea imigrației și în protecția strâmtorilor. Aviația de vânătoare nu va mai avea aceeași utilitate ca în zilele noastre și-și va pierde influența asupra statelor-majore și a bugetelor.

Noile arme, așa-zise convenționale, vor fi cu atât mai necesare cu cât armele neconvenționale

(nucleare și altele) vor fi din ce în ce mai răspândite.

Cele cinci mari puteri autorizate prin tratate să dețină arma nucleară vor dispune încă mult timp de peste 5 000 de focoase nucleare, plasate mai ales pe submarine și lansate cu ajutorul unor rachete balistice ultraprecise. Dintre aceste cinci puteri, unele își vor rezerva și posibilitatea utilizării armelor nucleare tactice, cu rază scurtă de acțiune, ca arme pentru operațiuni militare, și nu doar pentru descurajarea agresiunilor. Aceste arme ar putea fi miniaturizate în asemenea măsură încât să poată fi utilizate de un singur combatant, cum a fost deja cazul în timpul Războiului Rece. India, Israelul și Pakistanul, puteri nucleare de treizeci de ani, se vor dota și ele cu submarine nucleare lansatoare de rachete balistice cu capacitate nucleară, care pot atinge orice capitală potențial ostilă sau rivală. Coreea de Nord, care tocmai a procedat la prima sa experiență cu arma nucleară, se va dota și ea cu rachete balistice cu rază de acțiune de peste 7 000 de kilometri, cu motivul declarat de a se pune la adăpost de orice tentativă de destabilizare a regimului. În fața acestei amenințări, Japonia nu va mai ezita multă vreme să se doteze cu arme de același tip, pentru a se proteja de cele pe care le-ar putea lansa împotriva ei conducătorii de la Phenian. Pentru aceasta, i-ar fi suficiente patru luni, începând din momentul în care va fi luată decizia, pentru a dispune de armament nuclear. Evident, Iranul se va dota și el, sau va fi foarte aproape să realizeze acest lucru, în afara cazului în care vreo confruntare, despre care vom vorbi ceva mai încolo, îl va împiedica s-o facă. Și alte țări vor proceda la fel ca Iranul: mai întâi Egiptul și Turcia, apoi, fără îndoială, Indonezia, Australia,

Brazilia și Arabia Saudită. În total, în mai puțin de treizeci de ani, mai mult de 15 țări vor fi dotate în mod declarat cu arme nucleare și cu mijloacele de a le lansa.

Criza de energie va obliga țările cele mai diverse să se doteze cu centrale nucleare civile. Acest fapt le va conduce la utilizarea, drept combustibil, sub numele de MOX[1], a deșeurilor reciclate, ceea ce va spori și mai mult riscurile de proliferare și de dispariție în timpul transferului a acestor deșeuri radioactive, care vor putea fi utilizate pentru fabricarea armelor radiologice, prin amestecarea deșeurilor nucleare cu explozibili convenționali.

Vor apărea și alte arme: chimice, biologice, bacteriologice, electronice și nanotehnologice. Ca și în cazul noilor tehnologii civile pe care acestea le vor prefigura, cercetătorii se vor strădui să le mărească puterea și precizia, să le perfecționeze miniaturizarea. Va veni și rândul armelor chimice, menite să ucidă conducători fără a putea fi detectate; epidemiile vor putea fi declanșate în mase după bunul-plac; armele genetice complexe vor fi într-o zi gata să fie îndreptate împotriva anumitor grupuri etnice. Nanoroboți de dimensiuni microscopice, *grey goo*, vor efectua misiuni de supraveghere discretă și vor ataca celulele corpului dușmanului. Apoi, când tehnicile de clonare animală vor fi progresat îndeajuns, aceste misiuni vor fi încredințate unor animale clonate, unor bombe vii, unor „himere".

Aceste arme nu vor fi elaborate numai în laboratoarele militare ale țărilor mari, ci și în cele ale unor mari firme, ale unor „întreprinderi-circ", care, de altfel, vor alimenta noi piețe

---

1. Amestec de uraniu și oxid de plutoniu (n.tr.).

cu produsele lor. Armamentul va rămâne, ca întotdeauna, în centrul aparatului industrial, iar piețele publice vor fi orientate, până la instaurarea hiperimperiului, în mod esențial către sectorul de armament. Marile firme de asigurări și companiile de mercenari vor prelua apoi ștafeta.

Cea mai mare parte dintre aceste arme vor fi accesibile în aceeași măsură și națiunilor mici, și non-statelor, corsarilor, piraților, mercenarilor, mișcărilor de partizani, mafiilor, teroriștilor, precum și traficanților de tot felul. De exemplu, într-un viitor apropiat va fi posibilă fabricarea unui dispozitiv *e-bomb* pentru numai 400 de dolari, plecându-se de la un condensator, o bobină de cupru și un exploziv.

Astfel, armele chimice, radiologice și biologice vor fi accesibile pentru toate buzunarele. Practic, oricine va putea ucide din ce în ce mai mulți oameni cu mijloace rudimentare; în orașe și în mijloacele de transport în comun, aglomerația va mări eficiența celor mai simple arme.

În sfârșit, și poate în primul rând, la fel cum nici un război nu poate fi câștigat decât dacă popoarele implicate îl consideră just și necesar și dacă poate fi întreținută loialitatea cetățenilor și credința în valorile acestora, principalele arme ale viitorului vor fi instrumentele de propagandă, de comunicație și de intimidare.

Înarmarea, alianțele

În fața acestor amenințări multiforme ce vor avea, de altfel, ca primă țintă democrațiile de piață, stăpânii ordinii policentrice își vor da seama că nu mai pot reacționa în mod dispersat și că bugetele lor de apărare ar putea fi utilizate

mai eficient dacă echipamentele lor ar fi compatibile din punct de vedere tehnic și plasate sub un comandament coordonat.

Statele Unite vor continua să-și modernizeze toate sistemele de arme: convenționale, electronice, nucleare, chimice și bacteriologice. În curând va lua naștere o nouă unitate a US Army, Future Combat System, compusă din trupe de uscat foarte mobile, echipate cu arme convenționale de înaltă precizie, cu dispozitive de comunicație în rețea, cu mijloace de simulare, cu roboți, fiind asistată de forțe aeriene cu sau fără piloți; această unitate va putea fi desfășurată în mai puțin de patru zile în orice loc din lume; intervalul de timp dintre detectarea unei ținte și distrugerea sa va deveni cvasinul (față de trei zile în timpul războiului din Golf și de cinci minute în timpul războiului din Irak). Un asemenea sistem nu va avea sens decât dacă Statele Unite se dotează, prin intermediul unei rețele de sateliți, cu o infrastructură informatizată la nivel planetar.

Costul acestor armamente noi este considerabil: Statele Unite le vor consacra 500 de miliarde de dolari. Un milion de soldați americani vor rămâne pentru o vreme desfășurați pe patru continente, sprijiniți de mii de avioane și de vase de război, înainte de a se replia atunci când nu vor mai avea ca misiune decât apărarea teritoriului național. În următorii patruzeci de ani, apărarea va continua să reprezinte mai mult de un sfert din bugetul federal american, implicând deseori o risipă imensă, generată de necesitatea de a crea locuri de muncă în toate circumscripțiile electorale ale congresmenilor, ale căror voturi vor fi necesare pentru bugetul apărării.

După ce au criticat vehement spiritul belicos american, europenii – care, în prezent, cheltuiesc

împreună pentru apărarea lor de cinci ori mai puțin decât Statele Unite – vor trebui să găsească și ei mijloace de finanțare a acestor infrastructuri informatizate și a acestor sisteme de arme. În acest scop, vor crea forțe armate și de menținere a ordinii din ce în ce mai integrate, își vor armoniza echipamentele și vor acționa într-o coordonare tot mai strânsă cu Statele Unite, cel puțin în privința comunicării și a schimbului de date.

China și India își vor mări și ele bugetele militare, astăzi de 15 ori mai mici decât al Statelor Unite, pentru a atinge măcar nivelul Marii Britanii sau al Franței, și se vor dota cu aceleași arme, provenite în cea mai mare parte din producție proprie. La fel vor proceda Japonia și Rusia.

Pentru a-și împărți aceste costuri în creștere, mai multe dintre aceste națiuni își vor pune în comun o parte a efectivelor în cadrul unei forțe militare a *comunității internaționale*, regrupând trupe convenționale și forțe de pace. Astfel, vor forma, mai întâi ocazional, apoi instituțional, o *alianță* în fața piraților și a dușmanilor Ordinii economice. Alianța atlantică, fondată ca răspuns la amenințarea sovietică, va deveni poate baza acestei uniuni, care va fi prezentată uneori și ca forță a Națiunilor Unite. În anumite cazuri, India, China, precum și alte țări din grupul Celor 11 se vor alătura și ele acestor forțe.

Alianța va încorpora într-o zi cele mai mari firme ale hiperimperiului, mai ales pe cele militare. Ea va regrupa atunci armate naționale, precum și întreprinderi private de mercenari.

Toate țările Alianței vor vrea să-i supravegheze pe „prietenii dușmanilor". De exemplu, musulmanii din Europa, din America sau din China, poate, vor trebui într-o zi să facă dovada

faptului că nu sunt în nici un fel parte constitutivă a unei anumite entități ostile, așa cum au trebuit să facă japonezii în anii '40 și comuniștii în anii '50. De asemenea, dacă Mexicul va fi considerat într-o zi de către Statele Unite ca fiind o țară periculos de revoluționară, așa-zișii *chicanos*, din ce în ce mai numeroși, vor face obiectul unei stricte supravegheri.

Prin anul 2035 sau 2040, Alianța va ajunge la concluzia că nu deține mijloacele necesare pentru a-și menține dominația asupra Ordinii economice: epuizate din punct de vedere financiar și uman de conflicte, confruntate cu aceleași dileme ca Imperiul Roman la începutul erei noastre, țările care o vor compune vor forma atunci ordinea policentrică și-și vor schimba strategia: nu se vor mai ocupa de restul lumii, ci își vor reduce dependența energetică și financiară, vor instala o stare de protecționism, vor renunța la arme și își vor limita apărarea la protejarea intereselor lor, în sensul cel mai strict al termenului. Ele se vor strădui să-și amplaseze un scut deasupra teritoriilor, pentru a supraveghea și distruge orice armă sau aeronavă deturnată care va încerca să le atingă solul. Împotriva piraților vor fi ridicate ziduri de protecție din ce în ce mai înalte, după modelul celui care izolează astăzi Israelul punându-l la adăpost de atacurile teroriste. Alianța va considera, de exemplu, ca fiind esențial să aibă controlul asupra situației din Mediterana orientală și occidentală, în general, la cererea țărilor interesate. Pentru a merge cu avionul înspre țările Alianței, călătorul va trebui să furnizeze informații detaliate asupra vieții sale și poate va lăsa chiar drept garanție sau ca ostatic anumite bunuri sau ființe dragi.

O dată în plus, tehnologiile de vârf ale economiei de piață, cele ale hipersupravegherii, vor

participa și în această privință la amplasarea mijloacelor de luptă sau de menținere a ordinii.

Și totuși, succesul nu va fi garantat: nu poți pune sub clopot nici piețele, nici democrațiile și nici pe pirați.

Negocierea, întrajutorarea

În aceste condiții, unii, atât din Europa, cât și de pe alte continente, vor propune renunțarea la apărare, reducerea bugetelor militare, dezarmarea unilaterală, colaborarea cu dușmanul. Se vor naște *statele postnaționale denuclearizate*, pacifiste și supuse, pe care le visează încă de pe acum, printre alții, filosoful german Jürgen Habermas.

Alții, preocupați să mențină pacea fără a se supune, vor încerca să dea dovadă de imaginație diplomatică. Organizația Națiunilor Unite va căuta să pună în valoare precedurile prevăzute în Carta sa pentru negocieri, pentru prevenirea conflictelor și pentru descurajarea agresiunii. Pentru ca problemele în litigiu să poată fi tratate într-un mod mai confidențial, instituțiile discrete de prevenire a violenței vor deveni mai numeroase, după modelul Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa, al Comunității de la Sant'Egidio – organizație catolică discretă și eficientă –, al fundației președintelui Carter, care se achită în mod remarcabil de acest rol de mai bine de douăzeci de ani, sau după modelul mai recentei fundații a președintelui Clinton. Rolul acestor instituții ad-hoc, întreprinderi relativ particulare, va fi de a identifica anticipat sursele de conflicte și zonele de tensiune, de a încerca să găsească posibilități de acord între beligeranții potențiali și de a face ca aceste acorduri să fie respectate. În acest scop, ele vor

trebui să dispună de mijloace considerabile de observare, de supraveghere, de analiză și de prevenire. De asemenea, vor trebui să aibă suficientă influență pentru ca acordurile încheiate sub auspiciile lor să fie respectate. Le vom regăsi în valul următor al viitorului, ca factor esențial al păcii.

Pentru a evita războiul, democrațiile de piață vor mai încerca extinderea domniei libertății în teritoriile potențialilor dușmani. Ele vor acorda asistență acelor țări încă nesigure care vor dori să li se alăture, organizând separarea puterilor religioase și laice, ajutându-le să se debaraseze de milițiile teroriste și să pună bazele unei economii de piață. Este o acțiune în general iluzorie, după cum o arată ceea ce se petrece la ora actuală în Afghanistan (narco-stat în care traficul de droguri reprezintă astăzi nouă zecimi din venitul realizat) sau în Irak (unde s-a instaurat un haos absolut), ea nefiind însoțită de apariția unei societăți civile eficiente.

Acele state care vor refuza o astfel de evoluție spre democrație vor rămâne agresive și vor fi tratate ca atare de către democrațiile de piață.

Descurajarea regimurilor agresive

Pentru statele ce prezintă o permanentă agresivitate, descurajarea va fi întotdeauna o necesitate, pentru că absența ei duce la dezastru. În octombrie 1936, confruntați cu remilitarizarea Ruhrului de către trupele naziste, Halifax și Blum au închis ochii în această privință, iar războiul avea să izbucnească. În octombrie 1962, frații Kennedy au refuzat să accepte instalarea rachetelor sovietice în Cuba și astfel pacea și-a urmat cursul. La începutul anilor '80, François

Mitterrand a sprijinit acțiunea de instalare a rachetelor americane în Europa, făcând să dispară amenințarea sovietică.

În același fel, în prezent și în viitor, cei care vor vrea să trăiască liberi în democrații de piață nu vor putea accepta să fie îndreptate către ei arme ofensive controlate de grupuri care-și anunță deschis obiectivul de a distruge democrația.

Nimeni nu va fi la adăpost de armele care, inițial, vor viza alte ținte: rachetele Coreei de Nord îndreptate spre Japonia vor ținti într-o zi Statele Unite și China. Cele ale unui Pakistan căzut în mâinile unor fundamentaliști vor amenința mai întâi India, iar apoi Europa. Cele ale Hezbollahului (altfel spus, ale Iranului), care vizează astăzi Israelul, vor fi îndreptate cândva spre Beirut sau Teheran, apoi spre Cairo, Riyad, Alger, Tunis, Casablanca, Istanbul și, în cele din urmă, spre Roma, Madrid, Londra și Paris. Cele ale Chinei, în cazul în care Partidul Comunist și-ar înăspri pozițiile pentru a evita propria-i lichidare, ar putea viza într-o zi Japonia și Statele Unite.

Democrațiile nu vor trebui să se lase impresionate de asemenea amenințări. Dacă, de frica represaliilor, vor accepta ca asupră-le să fie multă vreme ațintite rachetele iraniene, pakistaneze sau coreene, se vor păcăli, așa cum au pățit Franța și Marea Britanie în 1936, iar apoi în 1938 la München. Acest fapt va avea o probabilitate și mai mare, pentru că aceste arme vor putea fi lansate din 15 locuri diferite, de către 15 regimuri dictatoriale diferite și având obiective poate contradictorii. Pentru a le elimina, Alianța va trebui mai întâi să amenințe regimurile respective cu acțiuni preventive, să-și pună în evidență propriile forțe de atac și să intimideze, în așa fel încât potențialii agresori

să dea înapoi. Iar dacă toate acestea nu sunt suficiente pentru a face ca amenințările să dispară, Alianța va trebui să lovească.

Atacul preventiv

Împotriva piraților nu va fi posibilă nici o acțiune de descurajare, întrucât ei nu au un teritoriu de apărat. A ceda în fața lor într-un loc anume nu va fi niciodată suficient pentru a-i calma: organizațiile mafiote nu se vor mulțumi cu controlul Columbiei sau al Afghanistanului; extremiștii islamiști nu se vor mulțumi cu distrugerea Israelului și nici cu retragerea americanilor din Irak sau din Arabia Saudită.

Împotriva piraților nu există decât atacul preventiv. Așadar Alianța și fiecare dintre membrii săi trebuie să fie întotdeauna pregătite pentru un război preventiv cu acei pirați (sau cu acele națiuni în cadrul cărora aceștia și-au găsit un refugiu) care vor amenința cu utilizarea armelor în slujba unei credințe, a unei ambiții laice sau pentru obținerea unui profit nelegiuit. Firește, pentru a justifica un astfel de război preventiv, Alianța nu va trebui să inventeze motive de conflict, nici să pretexteze existența unor arme de distrugere în masă imaginare, cum a fost cazul războiului împotriva Irakului din 2002. Alianța nu va putea să-și bazeze politica externă pe drepturile omului și, în același timp, să le încalce în practica de zi cu zi. Dar probabil că așa va proceda.

Cei optimiști vor spune că răpăitul tobelor nu trebuie luat prea în serios: odată ce a primit statutul de putere nucleară sau din moment ce deține arme de distrugere în masă, o țară devine, în mod necesar, demnă de a fi luată în seamă.

Cea mai bună dovadă este că în acest sens au evoluat până acum toate statele care au recunoscut, oficial sau neoficial, că dețin astfel de arsenale.

În parte, optimiștii au dreptate: democrațiile, în care puterea este controlată de opinia publică, sau regimurile totalitare, ce au avut serios de suferit de pe urma războiului, nu vor folosi niciodată în mod ofensiv acest tip de armament. Dar, cu cât numărul actorilor din jocul strategic este mai mare, cu atât mai mult va crește și numărul acelora dintre ei care-și vor delega puterile unor nebuni sau unora pentru care moartea (a altora, precum și a propriilor trupe) contează prea puțin. Și cu atât mai mult va crește probabilitatea ca aceste arme să fie utilizate.

Așadar lumea va fi din ce în ce mai obsedată de teama unei catastrofe nucleare, a războiului miniaturizat, a războiului în rețea sau a războiului sinucigaș. În fapt, există patru tipuri de conflicte ce ar putea izbucni înaintea hiperconflictului: războaiele cauzate de lipsa unor resurse, cele de stabilire a frontierelor, cele de influență și cele dintre pirați și sedentari.

Războaiele provocate de lipsa resurselor (petrol sau apă)

Așa cum au existat războaie pentru cărbune și pentru fier, la fel vor exista conflicte pentru petrol, apă și materii prime rare. Așa cum, de un secol încoace, aprovizionarea cu petrol a devenit tot mai dificilă și mai costisitoare, această realitate va duce inevitabil la declanșarea a numeroase conflicte. Statele Unite, care consumă un sfert din producția mondială de petrol, aproape două treimi din consumul propriu

provenind din exterior, vor vrea în mod absolut să păstreze controlul surselor de aprovizionare; așadar vor înțelege să continue să controleze Arabia Saudită și Irakul; de asemenea, vor dori să reia controlul Iranului, pentru a împiedica o blocadă a strâmtorii Ormuz, fapt ce ar lipsi planeta de o cincime din producția mondială și ar propulsa cursul petrolului până la 250 de dolari barilul. Prezența americană în Asia Centrală va fi din ce în ce mai consistentă, atât pentru a supraveghea evoluția situației din Iran, cât și pentru a evita instituirea unei supremații chineze în regiune. Statele Unite vor controla mai mult ca oricând Golful Mexic și vor vrea să se asigure că atât Mexicul, cât și Canada și Venezuela au conducători docili. Conflicte bazate pe pretexte petroliere ar putea izbucni și în Asia Centrală, între China și Rusia, între Statele Unite și China, între Turcia și Iran. Kazahstanul va dori să se impună ca arbitru și ca putere regională. Celelalte țări consumatoare (Uniunea Europeană, Japonia, China și India) vor vrea și ele să-și păstreze – la nevoie, cu forța – atât accesul la zăcămintele din Orientul Mijlociu, Rusia, Africa și Asia Centrală, cât și controlul zonelor prin care acest petrol le este adus pe mare.

În zonele mărginașe ale Rusiei, pe unde trec numeroase conducte de petrol, războaie civile necruțătoare, finanțate deseori de companii petroliere rivale, vor putea distruge regiunile de tranzit.

Din aceleași rațiuni, Venezuela, Nigeria, Congo și Indonezia, ale căror zăcăminte se vor fi epuizat cândva fără ca aceste țări să fi avut măcar posibilitatea de a-și moderniza economia, ar putea deveni (sau redeveni) și ele zone de conflict.

În sfârșit, regiunile maritime în care vor fi localizate în viitor principalele rezerve petroliere

și prin care vor trece convoaiele de tancuri petroliere vor fi tot atâtea posibile locuri de conflict.

Apa potabilă, din ce în ce mai rară, după cum s-a văzut, va duce și ea la declanșarea unor războaie tot mai semnificative: în ultimii cincizeci de ani au existat deja 37 de conflicte pentru apă (e drept, întotdeauna destul de localizate). Dar se vor repeta cu siguranță: 145 de națiuni au o parte a teritoriului lor situată într-un bazin transfrontalier; circa o treime dintre cele 263 de bazine transfrontaliere sunt împărțite între mai mult de două țări; 19 bazine cuprind fiecare câte cel puțin cinci țări. A treia rezervă subterană de apă dulce, pânza freatică din Guarani, este disputată între Brazilia, Argentina, Paraguay și Uruguay. Bazinul Dunării este împărțit între 18 națiuni, iar crizele din Balcani sunt cauzate, în parte, și de acest aspect. În viitor, când apa de băut va începe să lipsească, asemenea conflicte vor deveni tot mai acute. India ar putea ca, din cauza lipsei de apă, să vrea să deturneze cursul celor trei mari fluvii ce izvorăsc pe teritoriul ei și se varsă în mare în Bangladesh. Instalarea de către Liban a unor pompe pe râul Ouazzane, afluent al Iordanului care alimentează lacul Tiberiada și furnizează Israelului o treime din necesarul de apă potabilă, va duce cu siguranță la izbucnirea unui conflict. Proiectul de a controla apele Eufratului și ale Tigrului de către Turcia va neliniști Siria și Irakul. Tadjikistanul, Kîrgîzstanul, Kazahstanul, Uzbekistanul și Turkmenistanul își vor disputa tot mai îndârjit fluviile Amu-Daria și Sir-Daria, esențiale pentru culturile intensive de bumbac. Barajele hidrocentralelor din China – de unde izvorăște Mekongul – vor amenința să priveze de apă Vietnamul, Cambodgia și Thailanda. Mexicul și Statele Unite își vor disputa fluviile

Colorado și Rio Grande. Senegalul și Mauritania s-ar putea lupta pentru controlul fluviului Senegal. Algeria, Libia și Ciadul ar putea, la rândul lor, să se înfrunte pentru exploatarea puținelor pânze freatice transfrontaliere. Albania, Grecia și Macedonia riscă să intre în conflict din aceleași rațiuni. În sfârșit, zece state își împart apele Nilului; or, Etiopia, în amonte, care furnizează 86% din debit și nu utilizează decât 0,3%, intenționează să construiască 36 de baraje; în parte, ele ar lipsi de apă Egiptul, ceea ce ar declanșa imediat un conflict.

În sfârșit, dereglările climatice vor provoca războaie pentru ocuparea pământurilor rămase sau devenite cultivabile și propice traiului oamenilor; Siberia, Marocul, Algeria și sudul Spaniei ar putea deveni fiecare o zonă de conflict.

Războaiele de stabilire a frontierei: din Orientul Mijlociu până în Africa

Mai multe țări vor declara război vecinilor lor pentru reunificarea popoarelor: ar putea fi cazul Indiei și Pakistanului, pentru controlul asupra Kashmirului, precum și a numeroase țări din Africa sub-sahariană ce ar putea intenționa să-și adune etniile între granițele naționale.

Alții se vor încăpățâna să distrugă un stat vecin: mai multe țări arabe vor continua să dorească nimicirea statului evreu, care va trebui să câștige toate războaiele împotriva lor; altminteri, ar risca să dispară. De altfel, intransigenții din regiune vor declanșa ostilitățile imediat ce s-ar anunța orice eventual tratat de pace încheiat între Israel și vecinii săi.

Chiar și triumful democrației va provoca noi conflicte în cadrul unor numeroase națiuni:

pentru repunerea în discuție a unei dominații etnice, pentru faptul de a fi favorizat sau evitat o secesiune. Astăzi, mai bine de 40 de conflicte de acest fel se desfășoară în 27 de țări; pentru unele dintre ele, înfruntările durează deja de mai bine de zece ani, mai ales în Africa și Asia. Conflictele care devastează Côte d'Ivoire, regiunea Darfour, Kashmirul, Congo și Sri Lanka sunt printre cele mai sângeroase: Congo a ajuns la trei milioane de morți.

Dacă aceste națiuni nu vor fi în stare să-și rezolve pe cale pașnică litigiile, așa cum au făcut-o URSS și Cehoslovacia în 1992, se va ajunge la războaie civile încheiate cu apariția unor state noi, ca în India ori Iugoslavia, sau cu ruinarea generală, ca în Rwanda, Transnistria, Somalia, Côte d'Ivoire sau Etiopia. Conflicte de acest gen se vor declanșa în Congo, Rusia, Asia Centrală (între Rusia, Georgia, Armenia, Turcia și Iran), în Senegal, India, China, Indonezia și Filipine. Pustiitoare se anunță și confruntările dintre etniile ibo și haoussa din Nigeria.

Alte conflicte de același gen ar putea avea loc între diverse grupuri din interiorul unor țări dezvoltate. Ar fi posibil chiar ca unele orașe să declare secesiune; minorități etnice sau lingvistice își vor revendica independența; unele împărțiri teritoriale se vor termina foarte prost.

Așadar trebuie să ne așteptăm la un mare număr de războaie civile și, prin urmare, ca de fiecare dată, la desemnarea unor țapi ispășitori care să fie eliminați. Ca de obicei, se vor declanșa genociduri, realizate cu arme dintre cele mai primitive. Cel puțin trei asemenea masacre au avut deja loc în secolul XX: împotriva armenilor, a evreilor și a populației tutsi; în secolul XXI, ele vor fi însă și mai numeroase. Iar cei ce refuză să creadă în așa ceva n-au decât să-și amintească

de faptul că, în 1938, nimeni nu credea că ar fi posibil Shoah-ul.

Războaiele pentru influență

Ca și în trecut, anumite țări vor merge până la a declara război vecinilor pentru a-și păstra poziția și a deturna atenția opiniei publice de la unele probleme interne sau pentru a duce o luptă ideologică ori religioasă.

Astfel, Iranul sau Pakistanul ar putea intra în război pentru a prelua controlul regiunii dintre Palestina și frontiera chineză; Nigeria ar putea nutri ambiția să controleze materiile prime din ținuturile învecinate; Kazahstanul ar putea să lupte pentru controlul ansamblului regiunilor turcofone, împotriva Turciei; așa cum s-a mai întâmplat, Rusia ar putea lupta pentru a nu mai fi încercuită, de această dată, împotriva aliaților asiatici ai Statelor Unite, Chinei și Islamului. China ar putea intra în conflict pentru recucerirea Taiwanului, pentru a controla Kazahstanul, pentru a ocupa Siberia, pentru a-și pune la punct rivalul japonez sau pentru a permite rămânerea la putere a partidului unic; Statele Unite ar putea intra în război pentru a apăra Taiwanul, Israelul sau Europa, amenințate de armele îndreptate asupra lor de Iran, Egipt sau țările Maghrebului. India ar putea porni războiul pentru a controla regiunile frontaliere și pentru a distruge bazele logistice ale rebelilor musulmani; Indonezia ar putea fi tentată să ocupe vaste ținuturi pustii din Oceania; Australia ar putea intra în război pentru a se apăra de ambițiile vecinilor săi. În sfârșit, foarte vechi rivalități, astăzi cu totul de neconceput, ar putea redeveni actuale: între Grecia și Turcia,

între Mexic și Statele Unite, dacă s-ar întâmpla ca în una sau alta dintre aceste țări să se instaureze într-o zi un regim dictatorial.

Războaie între pirați și sedentari

Pirații i-au atacat întotdeauna pe sedentari: pentru bani, în numele credinței, al sărăciei, de dragul unei ideologii sau al unei ambiții naționale; au făcut-o cu mijloace sărace și fără a manifesta vreun respect pentru viața oamenilor. Aceleași motive au dus la prăbușirea Imperiului Roman și, în zilele noastre, a Ordinii economice.

Pe toate mările, la fel ca în Antichitatea cea mai îndepărtată, pirateria, criminală sau politică, va continua să facă legea și să perturbe relațiile dintre sedentari. Conform puținelor statistici disponibile, pirateria maritimă ar fi luat o amploare de patru ori mai mare între 1995 și 2006; ea va continua să capete proporții mai ales în jurul strâmtorii Malacca, pe unde tranzitează aproape jumătate din comerțul mondial cu petrol, și în Caraibe, pe unde circulă tot mai multe vase ce transportă droguri. Mediterana va redeveni și ea un loc important al jafurilor. Acestea se vor desfășura și de-a lungul drumurilor ce traversează deșerturile, precum și în cartierele populate ale marilor orașe din Sud și din Nord.

Pirateria va continua să afecteze zonele turistice frecventate de nomazi virtuali. Tot ceea ce se deplasează va fi considerat de către pirați o țintă și, în același timp, o armă: avion, camion, tren, vapor și toate rețelele de comunicație.

Pirații – religioși, nihiliști sau pur și simplu criminali – îi vor ataca pe sedentari prin surprindere, pentru a-i speria, căutând nu numai

să pună mâna pe o pradă, ci și să taie niște linii de comunicație, să controleze strâmtorile sau trecătorile, să oprească schimburile, comerțul, turismul sau circulația. Ei vor ataca teritoriile – reale sau virtuale – ale imperiului cu viruși – reali sau virtuali –, transformând primele victime în arme nomade, și vor semăna moartea în jurul lor. Vor căuta să dezarticuleze sistemele de supraveghere, îi vor îngrozi pe sedentari, astfel încât aceștia să nu se mai deplaseze, să nu mai întreprindă nimic, să nu mai creeze, să nu se mai distreze și să se închidă în buncărele lor.

Vor utiliza toate armele întreprinderilor moderne, cu avangărzi, grupuri locale, „circuri" și „teatre".

Unii dintre acești pirați – nu doar cei care împărtășesc o anumită convingere religioasă – vor recurge la atentate sinucigașe: primele de acest fel au fost inițiate de nihiliștii ruși de la sfârșitul secolului al XIX-lea, apoi de armata japoneză în timpul celui de-al doilea război mondial și, mai recent, de luptătorii pentru independență tamili din Sri Lanka. Și mafiile au recurs la astfel de atacuri atunci când au lansat bombe umane involuntare. Teroriștii islamiști le-au folosit în Europa și Orientul Mijlociu, mai cu seamă în Liban și în Israel. Atentatele din Kenya din 2000, de la New York, la 11 septembrie 2001, de la Casablanca, Madrid și Londra se înscriu în aceeași istorie, fără a constitui o ruptură sau o schimbare de natură.

Poate că, într-o zi, mai puțin îndepărtată decât s-ar crede, vom vedea și pirați ai mizeriei, fără motivații teologice, care se vor arunca în aer în centrele marilor orașe ale Europei. Vom vedea, de asemenea, convoaie de vase-capcană încărcate cu copii veniți din sud, aruncându-se în aer în plină Mediterana în direct, în fața camerelor de luat vederi ale televiziunilor.

Stăpânii lumii policentrice, iar mai apoi ai hiperimperiului vor încerca să se opună acestor acte, transformând Alianța militară defensivă într-o organizație de poliție mondială. Mercenarii aflați în slujba Alianței vor distruge bazele de plecare ale piraților, vor da lupte de stradă în cartierele ocupate de bandele mafiote, le vor intercepta raidurile înainte ca ele să-și atingă ținta. Îi vor determina să se ucidă între ei și vor îndrepta împotriva lor mânia infranomazilor. Populațiile civile vor fi prinse între aceste focuri încrucișate.

Încă o dată, după felul în care evoluează lucrurile, nu Africa de mâine va fi aceea care va semăna cu Occidentul de astăzi, ci întregul Occident ar putea să ne facă mâine să ne gândim la Africa de astăzi.

Hiperconflictul

Când lumea policentrică se va destrăma, când vor începe să bântuie corsarii, pirații, armatele private, mercenarii și teroriștii, regimurile totalitare se vor distruge reciproc, fără să mai recunoască nici o lege a războiului și nici un arbitru. Țările din Nord se vor alia cu cele din Sud; teroriștii islamici se vor asocia cu cartelurile drogurilor. Simultan, vor avea loc „războaie calde" și „războaie reci", războaie private și războaie interstatale. Polițiile și armatele se vor confunda, fără însă ca vreuna să respecte cele mai elementare legi ale războiului. Populațiile civile vor fi ținte și victime ale tuturor armelor de distrugere în masă. Religiile Cărții Sfinte se vor opune una alteia, spre cea mai mare glorie a adversarilor lor. Unii teologi vor vedea în asta semnul declanșării bătăliei ce marchează în Biblie

sfârșitul lumii, care la evrei coincide cu venirea lui Mesia, la creștini – cu întoarcerea Lui, la unii musulmani – cu venirea Imamului ascuns, la hinduși – cu venirea lui Kalki, cea de-a zecea reîncarnare a lui Vișnu. În orice caz, vor spune ei, totul se va încheia cu victoria binelui asupra răului.

Dacă, odată cu instaurarea hiperimperiului, toate aceste surse de conflict se vor contopi cândva într-o singură bătălie, dacă toți actorii evocați până acum vor avea vreun interes să intre unul după altul în aceeași confruntare, atunci s-ar putea declanșa un *hiperconflict*.

Izbucnirea lui ar putea avea loc în Taiwan, în Mexic sau în Orientul Mijlociu, toate trei locuri de confluență a principalelor conflicte ce au la bază nevoia de apă sau petrol, religiile, demografia, confruntarea Nord-Sud și contestarea frontierelor.

De asemenea, hiperconflictul ar putea porni de la un atac fulger împotriva Occidentului, inițiat de un stat cum ar fi Iranul în alianță cu Pakistanul, ambele fiind puteri nucleare islamice.

Nici o instituție n-ar fi în acel moment în stare să negocieze un compromis sau să oprească angrenajul fatal pus în mișcare. Lumea ar deveni un imens câmp de bătălie în care s-ar ciocni națiuni, popoare de mercenari, teroriști, pirați, democrații, dictaturi, triburi, mafii nomade și grupuri religioase, care s-ar lupta unele pentru bani, altele pentru credință, teritoriu sau libertate.

Toate armele despre care am vorbit mai sus vor fi atunci utilizate. Omenirea, care dispune încă din anii '60 de mijloace nucleare arhisuficiente pentru sinucidere, le va folosi. Nu va mai exista nimeni care să scrie Istoria, acesta fiind dintotdeauna atributul celui mai puternic.

Nimic imposibil în toate acestea: tragedia omului constă în faptul că, atunci când poate întreprinde ceva, el sfârșește întotdeauna prin a face lucrul respectiv.

Totuși, cu mult înainte ca omenirea să pună capăt istoriei sale – cel puțin așa aș vrea să cred –, eșecul hiperimperiului și amenințarea hiperconflictului vor face ca democrațiile să găsească destule resurse pentru a-i învinge pe pirați și a-și domina propriile pulsiuni față de moarte.

Armatele Alianței vor mătura dictaturile și vor triumfa, până la urmă, în fața cartelurilor drogului; marile întreprinderi nu-și vor mai lega viitorul de numărul tot mai mare al comenzilor militare; toate religiile vor sfârși prin a-și modera discursul și a deveni forțe ale păcii, rațiunii și toleranței. Forțe noi, deja prezente în societate, vor prelua puterea pentru a edifica o lume dreaptă, pașnică, reunită și frățească.

Atunci, ca și după căderea Imperiului Roman, pe ruinele unui trecut promițător, dar compromis de o prea lungă serie de erori, vor renaște o formidabilă poftă de viață, încrucișări de rase interesante, precum și transgresiuni jubilatorii. Din toate acestea se vor naște noi civilizații, constituite din reziduurile națiunilor epuizate și ale hiperimperiului rămas fără moștenitori, hrănite cu noi valori.

Se va instaura o democrație planetară, ce va limita puterile pieței. Ea se va strădui să câștige alte războaie, mult mai urgente: împotriva nebuniei oamenilor, dereglării climatice și bolilor fatale, împotriva alienării, exploatării și mizeriei.

Se va declanșa atunci al treilea val al viitorului, *hiperdemocrația*. Vom prezenta pe scurt desfășurarea acestuia.

6. Al treilea val al viitorului: hiperdemocrația

La sfârșitul ultimei sale cărți, *Critica programului de la Gotha*, scrisă în 1875, Karl Marx scria în latină această frază misterioasă: *Dixi et salvavi animam meam* („Am spus și mi-am mântuit sufletul"). Este ca și cum Marx ar fi vrut să-i facă pe cititorii săi să înțeleagă că programul politic pe care tocmai îl propusese socialiștilor germani nu avea, din punctul său de vedere, nici cea mai mică șansă de a fi aplicat; e ca și cum ar fi crezut că nimeni nu va avea vreodată curajul sau mijloacele de a controla capitalismul și consecințele sale entuziasmante și, în același timp, sinucigașe.

Astăzi, după ce democrațiile de piață au parcurs o mare parte a drumului prefigurat de autorul *Capitalului*, după ce socialismul s-a rătăcit în atâtea impasuri prevăzute și denunțate de Marx, supraviețuirea durabilă a unei omeniri libere, fericite, diverse, echitabile, dornice de demintate și de respect pare imposibilă. Chiar și simplul fapt de a reflecta la așa ceva pare o zădărnicie.

Și totuși: când, în 1516, Thomas Morus visa alegerea conducătorilor Utopiei, cetatea sa imaginară, el nu-și imagina că, patru secole mai târziu, miniștrii propriei țări vor ajunge să fie

aleși de întregul popor. De asemenea, când, în iulie 1914, Jean Jaurès își imagina o Europă liberă, democratică, pașnică și unită, încă nimic nu justifica speranța că aceasta va fi situația pe bătrânul continent peste mai puțin de 80 de ani.

Astăzi, trebuie să îndrăznim să avem încredere în viitor. Să încercăm încă o dată să demonstrăm că omenirea nu este condamnată la autodistrugere și nici la distrugerea ei de către economia de piață, știință, război sau, mai ales, de către prostie și răutate.

Totul anunță o transformare treptată a omului în obiect, o amplificare a nedreptăților, nesiguranței și violenței; totul arată chiar că intrăm într-o sumbră perioadă premergătoare a războiului: națiunile cele mai evoluate răspund la violență prin violență, la frică prin egoism, la teroare prin represalii. Așadar pare rezonabil să ne resemnăm și să admitem că omul nu e decât un monstru și că lumea noastră nu va putea deveni niciodată o democrație la nivel planetar, pașnică, diversă, dar solidară. Și totuși, o asemenea dinamică este în desfășurare: Binele, după piață și după război. Jupiter, după Quirinus și Marte.

Este evident că, pentru a salva omenirea de sub puterea demonilor ei, acest al treilea val al viitorului va trebui să vină înainte ca unul din primele două valuri să pună capăt, fiecare în felul lui, speciei umane.

Pentru a ne imagina cum ar putea veni la timp un asemenea viitor, trebuie să îndrăznim, la fel ca vizionarii de odinioară, să privim foarte departe, dincolo de actuala supremație a imperiului american, de conturarea amenințătoare a ordinii policentrice, a hiperimperiului și a nenumăratelor conflicte care vor urma. Cititorii

vor înțelege atunci că ceea ce numesc eu aici *hiperdemocrație* se înscrie foarte firesc în această istorie a viitorului; se va vedea atunci că multe forțe contribuie deja la edificarea subterană a fundațiilor acestui viitor și că astăzi nu depinde decât de noi pentru ca, peste câteva decenii, el să devină realitatea acestei lumi.

Șocul democratic

La fel ca în zorii oricărei revoluții de importanță majoră, oamenii trebuie să-i aprecieze urgența, să-i numească actorii, să-i definească valorile și să-i imagineze instituțiile, înscriindu-și demersul între modestia existenței cotidiene și proporțiile uriașe ale idealului.

Nenumărate forțe pozitive contribuie încă de pe acum la instaurarea unei lumi mai bune pentru toți: impresionantele descoperiri științifice, precum și formidabilele progrese ale tehnicilor vor face ca un număr tot mai mare de oameni să înțeleagă că lumea este un sat, că bunăstarea este posibilă, fiecare putând trăi mai mult și mai bine.

Mai concret, putem deduce în mod rațional că apa și energia pot fi disponibile în cantități suficiente, clima poate fi stabilizată, obezitatea și sărăcia pot dispărea, non-violența e posibilă, prosperitatea este o realitate pentru toți, democrația poate deveni universală, întreprinderile pot servi binelui comun; de asemenea, poate fi imaginată protejarea tuturor diferențelor, ba chiar pot fi create altele noi.

Și totuși, conștiința existenței acestor potențialități n-ar fi de ajuns nici pentru a împiedica instaurarea hiperimperiului, nici pentru a evita hiperconflictul: omul n-a edificat niciodată nimic plecând doar de la constatări optimiste.

În schimb, câteva catastrofe anunțate vor demonstra fără menajamente celor mai sceptici că modul nostru actual de viață nu mai poate dura: dereglările climatice, decalajele tot mai mari dintre bogați și săraci, amplificarea obezității și a consumului de droguri, impactul violenței asupra vieții cotidiene, actele teroriste din ce în ce mai terifiante, imposibila baricadare a celor bogați, mediocritatea spectacolelor, dictatura societăților de asigurări, invadarea timpului de către mărfuri, criza de apă și de petrol, creșterea delincvenței urbane, crizele financiare tot mai frecvente, valurile de imigranți eșuați pe țărmurile noastre – la început întinzând mâna după ajutor, apoi cu pumnul ridicat –, tehnologiile din ce în ce mai ucigașe și mai selective, războaiele tot mai pline de cruzime, mizeria morală a celor înstăriți, zăpăceala provocată de autosupraveghere și de clonare, toate acestea vor trezi într-o bună zi chiar și spiritele cufundate în somnul cel mai adânc. Dezastrele vor fi, o dată în plus, cei mai buni avocați ai schimbării.

La fel ca la sfârșitul fiecărui mare război, se va vorbi atunci, încă o dată, despre necesitatea de a învăța din lecțiile trecutului, de a ierta fără a uita, de a reclădi altfel lumea, de a termina o dată pentru totdeauna cu violența. Oamenii de toate condițiile, de toate naționalitățile, de toate culturile și obediențele vor reflecta la supraviețuirea pe termen lung a umanității. Se va înțelege că nici hiperimperiul și nici hiperconflictul nu pot edifica o lume menită să dureze. De pretutindeni, vor apărea proiecte politice pentru reglementarea conflictelor frontaliere, pentru a face compatibile multiplele revendicări naționale de pe un același teritoriu, pentru a-i învăța pe oameni să trăiască împăcați cu ei înșiși și cu ceilalți.

Poate că aceste proiecte utopice vor fi confiscate pentru o vreme de dictatori care visează să întemeieze un imperiu planetar liniștit. Fără îndoială că o nouă ideologie totalitară, globalizantă, liniștitoare, mesianică, religioasă sau laică își va avea profeții, biblia, preoții, polițiștii și rugurile ei. Apoi va vedea lumina zilei o nouă organizare armonioasă a lumii: la început nu va fi decât o coabitare planetară a pieței cu democrația. La puțină vreme după aceea, ambele vor fi depășite de ceea ce numesc aici *hiperdemocrație*.

Pentru a înțelege corect acest pronostic, în cele ce urmează voi introduce câteva concepte noi.

Niște actori de avangardă, pe care-i voi numi *transumani*, vor anima – așa cum o fac deja – *întreprinderile relaționale*, al căror profit nu va mai fi decât o obligație, și nu o finalitate. Toți transumanii vor fi altruiști, cetățeni ai planetei, nomazi și sedentari în același timp, fiecare va fi egal în drepturi și îndatoriri cu vecinul său, ospitalieri și respectuoși față de lume. Vor contribui cu toții la înființarea unor instituții planetare și la reorientarea întreprinderilor industriale, care vor produce, pentru bunăstarea fiecărui individ, *bunuri esențiale* (dintre care cel mai important este *timpul plăcut*) și, pentru bunăstarea tuturor, un *bun comun* (a cărui principală dimensiune va fi o *inteligență colectivă*).

Apoi, dincolo chiar de un nou echilibru mondial între piață și democrație, între servicii publice și întreprinderi, transumanii vor iniția o nouă ordine a bunăstării, din care piața va fi încet-încet exclusă, în beneficiul economiei relaționale.

Toate acestea pot părea cu totul imposibile. Nici unul dintre actorii acestor schimbări nu pare să existe. Totuși asta nu constituie o premieră: când, în ianuarie 1848, Marx vorbea

despre victoria apropiată a burgheziei și despre forța ce avea să devină clasa muncitoare, în Europa încă nu exista, practic, nici burghezie, nici clasă muncitoare. El îi identificase, înainte chiar de apariția lor, pe următorii actori ai Istoriei. Aceasta este și intenția noastră actuală.

Avangarda hiperdemocrației: transumanii și întreprinderile relaționale

Când un convoi este în mișcare, avangarda contează mult mai mult decât generalii care lenevesc în mijlocul trupelor. Istoria nu se bifurcă decât atunci când niște ființe aventuroase, preocupate de apărarea propriilor libertăți și valori, fac – în general, spre nefericirea lor – să progreseze cauza umanității. În cadrul Ordinii economice, această avangardă a fost compusă până astăzi, așa cum s-a văzut, din „inimă" în „inimă", din ceea ce am numit *clasă creativă*: antreprenori, inventatori, artiști, bancheri și conducători politici.

În viitor, o parte a acestei clase, reunind indivizi deosebit de sensibili la această istorie a viitorului, va înțelege că fericirea ei depinde de a altora, că specia umană nu va supraviețui decât dacă va fi solidară și pașnică. Membrii săi vor înceta să mai aparțină clasei creative economice și vor refuza să intre în slujba piraților, devenind ceea ce eu numesc *transumani*.

Altruiști, conștienți de istoria viitorului, preocupați de soarta contemporanilor și a descendenților acestora, dorind să-i ajute, să-i înțeleagă, să lase în urma lor o lume mai bună, transumanii nu se vor mulțumi nici cu egoismul hipernomazilor și nici cu dorința de a distruge niște

pirați. Ei nu se vor crede proprietarii lumii și vor admite că nu sunt decât uzufructul ei. Vor fi gata să pună în practică virtuțile sedentarului (vigilență, ospitalitate, simț al termenului îndelungat) și pe cele ale nomadului (încăpățânare, memorie și intuiție). În același timp, se vor simți cetățeni ai lumii și membri ai mai multor comunități; naționalitățile lor vor fi cele ale limbilor pe care le vor vorbi, și nu doar ale țărilor în care vor locui. Pentru ei, revolta împotriva a ceea ce este ineluctabil va fi o regulă, obrăznicia optimismului va fi o morală, iar fraternitatea le va servi drept ambiție. Își vor găsi fericirea în plăcerea de a oferi plăcere, mai ales copiilor, de care se vor simți responsabili. Ei vor învăța din nou că trăsătura principală a omului este transmiterea.

Femeile vor întruni calitățile proprii transumanilor înaintea bărbaților: a găsi plăcere în a oferi plăcere unei alte ființe este specific maternității. Ascensiunea treptată a femeilor în toate dimensiunile economiei și ale societății va mări șansele transumanilor. Printre transumanii zilelor noastre le-am putea cita pe Melinda Gates și pe maica Tereza, precum și pe unii miliardari care și-au donat o parte importantă a averii lor unor fundații, unor inovatori din domeniul social, unor profesori, creatori, oameni ai Bisericii, laici sau unor oameni pur și simplu binevoitori. Oameni pentru care Celălalt este o valoare în sine.

Dacă în lumea penuriei, adică a pieței, Celălalt este un rival (dușmanul care vine să acapareze bunurile rare, cel împotriva căruia se edifică libertatea și cu care nu trebuie să împărtășești nici un fel de cunoștințe), pentru transuman Celălalt va fi în primul rând martorul propriei existențe, mijlocul de a verifica faptul că el nu este singur. Celălalt îi va permite să vorbească, să transmită, să se arate generos, iubitor, să

se autodepășească, să creeze mai mult decât pentru propriile nevoi și mai mult decât crede el că ar fi în stare. Celălalt îi va permite să înțeleagă că iubirea față de Celălalt – și, prin urmare, în primul rând față de sine – este condiția supraviețuirii umanității.

Transumanii vor iniția, alături de economia de piață, în care fiecare se compară cu celălalt, o economie a altruismului, a punerii gratuite la dispoziție, a darului reciproc, a serviciului public și a interesului general. Această economie, pe care eu o numesc *relațională*, nu se va mai supune legilor rarității: a oferi din cunoștințele proprii nu-l privează de nimic pe cel care face acest lucru. Ea va permite producția și schimbul unor servicii realmente gratuite – divertisment, sănătate, educație, relații etc. – pe care fiecare va socoti de cuviință să le ofere Celuilalt și să le producă fără o altă recompensă decât considerația, recunoștința și bucuria acestuia. Aceste servicii nu sunt deloc rare, întrucât, cu cât dai mai mult, cu atât primești mai mult. Cu cât oferi mai mult, cu atât cresc dorința și numărul posibilităților de a face acest lucru. A munci va deveni, chiar și în economia relațională, o plăcere neîngrădită de nimic.

De asemenea, se poate spera în întărirea statelor, socializarea contribuțiilor sociale, îmbunătățirea capacităților armatelor de a lupta împotriva pirateriei, îmbunătățirea sistemelor de drept al proprietății, precum și generalizarea – pentru cei mai săraci – a fabricării unor produse specifice, de la îmbrăcăminte la locuințe, de la alimente la telefonie, de la obținerea de credite la asigurări.

Transumanii vor forma o nouă clasă creativă, purtători ai unor inovații sociale și artistice, nu numai comercianți.

Transumanii vor pune la punct instrumentele acțiunii lor: așa cum animatorii pieței creează *întreprinderi industriale*, beneficiarele alocărilor de resurse rare, transumanii vor anima *întreprinderi relaționale*, beneficiare ale unor alocări de resurse în esență nelimitate. Scopul lor va fi îmbunătățirea soartei lumii, tratând problemele pe care piața nu le va putea rezolva, contrabalansând mondializarea pieței prin cea a democrației. În aceste întreprinderi, profitul nu va fi decât o condiție necesară a supraviețuirii, și nu o finalitate.

Partidele politice și sindicatele sunt primele întreprinderi relaționale. Crucea Roșie, Medici fără Frontiere, CARE (Christian Action Research and Education), Greenpeace, WWF (World Wildlife Fund) și, mai ales, câteva sute de mii de ONG-uri create în Sud au preluat ștafeta. Un exemplu elocvent îl constituie un ONG din Sud care a permis unui bidonville din Lima, Villa El Salvador, să școlarizeze 90% dintre copii și adulți. Aceste întreprinderi relaționale joacă deja, în afara capitalismului, rolul pe care-l aveau negustorii din Bruges și Veneția în afara feudalismului. În curând vom găsi în cadrul acestei categorii tot felul de instituții nelegate de un anumit teritoriu, care îndeplinesc misiuni civice, medicale, ecologice sau sociale, ONG-uri, intermediari ai negocierilor diplomatice, cluburi ale sportivilor amatori, locuri sau site-uri de întâlnire gratuite sau de cooperare. Cea mai mare parte dintre ele vor fi create în Sud de către oameni care-și vor da mâna fără să aștepte nimic de la nimeni. Una dintre categoriile cele mai importante de întreprinderi relaționale va fi constituită din instituții de microfinanțare, actori tot mai importanți ai pieței, ai democrației și ai relațiilor.

Producția întreprinderilor relaționale, evaluată din punctul de vedere al pieței, reprezintă încă de pe acum 10% din PIB-ul mondial, iar partea lor este într-o foarte accentuată creștere. Ele au creat deja unele concepte care anunță valorile viitorului: dreptul de imixtiune, dreptul la copilărie și dreptul la demnitate. Ele se află, de asemenea, la originea celor mai multe dintre instituțiile internaționale recente: Fondul pentru SIDA, Tribunalul Penal Internațional, Fondul Mondial pentru Mediul Înconjurător. Datorită acestor întreprinderi de un tip special, lumea începe să vorbească despre *comunitate internațională* (ca să nu vorbim deocamdată despre *guvernul mondial*) și despre protecția naturii (ca să nu vorbim deocamdată despre *bunurile comune*). Cam pe aici se situează la ora actuală bâiguielile de început ale unei democrații mondiale, pe care o numesc *hiperdemocrație*.

Vor apărea noi întreprinderi relaționale, mai ales în ceea ce privește gestionarea orașelor, educația și sănătatea, lupta împotriva sărăciei, gestionarea mediului înconjurător, protecția femeii, comerțul echitabil, alimentația echilibrată, valorizarea serviciilor gratuite, reintegrarea socială, lupta împotriva drogurilor și supravegherea supraveghetorilor. Ele se vor substitui unor întreprinderi private, dar și unor servicii publice; își vor asuma prevenirea bolilor, reintegrarea celor marginalizați, organizarea accesului celor mai slabi la bunurile esențiale, mai ales la educație, precum și rezolvarea conflictelor. În aceste întreprinderi vor apărea noi profesii și se va dezvolta o atitudine nouă față de muncă, constând în găsirea plăcerii de a oferi: a provoca un zâmbet, a transmite, a alina și a consola.

Împreună, aceste întreprinderi relaționale vor constitui o nouă economie, tot atât de marginală

astăzi pe cât era capitalismul la începutul secolului al XIII-lea, și ea prezicătoare a viitorului.

Instituțiile hiperdemocrației

Aproximativ înainte de jumătatea secolului XXI, hiperdemocrația va începe să se manifeste în realitatea instituțională a lumii. Oamenii vor începe să dezbată problema înființării unor instituții planetare coerente, care să permită lumii să nu sucombe sub loviturile hiperimperiului și să evite ravagiile hiperconflictului.

N-ar servi la nimic să încercăm descrierea în detaliu a acestor instituții viitoare: va trece prea multă vreme până să le vină vremea; vor izbucni multe furtuni și vor apărea multe tehnologii noi. Și foarte multe surprize vor veni să deturneze, pentru moment, cursul Istoriei.

Putem totuși să le schițăm în linii mari, fără riscul de a ne înșela prea mult, plecând de la istoria trăită și de la primele două valuri ale viitorului.

Aceste instituții vor fi constituite dintr-o structură ierarhizată de organizații locale, naționale, continentale și mondiale. În cadrul ei, fiecare ființă umană va însemna ceva și va avea tot atâta influență ca oricare alta.

Principalul mediu de viață al celei mai importante părți din omenire va fi orașul. Sute de orașe vor fi mai populate decât aproximativ 100 dintre țările din zilele noastre. Cum mai bine de două treimi din numărul total al oamenilor vor trăi aici, va fi nevoie de sume imense pentru punerea la punct și pentru întreținerea infrastructurii lor. Orașul va fi cadrul celor mai importante investiții colective și primul colector de impozite. Aici se va concentra majoritatea acțiunilor politice viitoare.

Urbanismul va deveni o știință de o importanță majoră. Infrastructura informatică va face astfel încât orașul să devină un loc al întâlnirilor, al schimburilor, al vieții. O democrație participativă și asociativă îi va aduna, cu ajutorul tehnologiilor de ubicuitate nomadă, pe toți cei care vor locui și vor lucra în oraș, care vor beneficia de serviciile lui sau care vor fi, într-un fel sau altul, afectați de evoluția sa. Cartiere întregi vor funcționa în autogestiune.

Pentru a rezista atacurilor pieței, statele vor trebui să se concentreze asupra câtorva funcții suverane: securitatea, liniștea publică, libertatea, apărarea limbii, accesul tuturor – rezidenți permanenți sau doar în trecere – la îngrijiri și la cunoștințe, dreptul la un venit minim de formație. Pentru a se achita cum trebuie de aceste funcții, statele și orașele vor fi subvenționate, la nevoie, de eșalonul continental sau chiar de cel planetar. Frontierele vor dispărea. Fiecare va fi cetățean al mai multor entități în același timp și va putea să-și protejeze identitățile fără a căuta să le distrugă pe ale vecinului. Națiunile vor reuși încet-încet să reglementeze condițiile unei vecinătăți calme. Vor apărea noi forme de control democratic, bazate pe datele unor agenții autonome de evaluare, supraveghind în permanență activitatea aleșilor, datorită tehnicilor ubicuității nomade și de hipersupraveghere.

Fiecare continent sau subcontinent va regrupa democrațiile de piață într-o Uniune, așa cum face deja Uniunea Europeană. Fiecare Uniune va avea responsabilitatea monedei, a transparenței piețelor, a armonizării condițiilor sociale, a protecției mediului, a securității interne, a protecției sociale, a sănătății, educației și imigrației, a politicii externe și a apărării spațiului

comun. Va trebui să aibă un parlament și un guvern continental. Va trebui, de asemenea, să dispună, așa cum se întâmplă deja în Europa, de o instanță de rezolvare a conflictelor dintre națiunile de pe același continent. Un asemenea viitor ar trebui să devină posibil mai ales în Orientul Mijlociu, care, într-o zi, va integra toate națiunile din zonă, inclusiv Israelul și Palestina, într-o uniune regională. Uniunea Europeană, avangardă a hiperdemocrației, va deveni o națiune de tip nou, extinzându-se într-o zi, fără îndoială, până la Turcia și Rusia. Aici, condițiile unui echilibru între piață și democrație vor fi întrunite în modul cel mai potrivit. De fapt, cu Europa va începe hiperdemocrația.

La scară mondială vor trebui să fie (și vor fi) create noi instituții, în prelungirea celor deja existente. Baza o va constitui Organizația Națiunilor Unite. O Constituție a planetei va relua, lărgind-o, Carta actuală a Națiunilor Unite. Pentru aceasta, ea va trebui să capete o dimensiune supranațională, nu doar multilaterală. Preambulul ei va regrupa toate drepturile și îndatoririle fiecărei ființe umane în ceea ce privește natura, alte ființe umane și viața, incluzând și drepturi noi, nespecificate de Carta actuală; în mod deosebit, va fi prevăzut un nou drept, esențial, fondator: dreptul la copilărie, care va implica și niște îndatoriri parentale. Alte drepturi și îndatoriri vor impune protejarea vieții, a naturii și a diversității, iar pieței îi vor fi fixate niște limite pe care nu va trebui să le depășească.

Adunarea Generală a ONU, din care vor face parte un număr tot mai mare de state, va fi progresiv sprijinită mai întâi de o a doua cameră, în care aleșii prin vot universal vor reprezenta fiecare un număr egal de oameni, apoi de a treia, în care se vor regăsi întreprinderile economice

și relaționale. Acest parlament planetar va strânge impozite la nivel mondial, cuantumul acestora corespunzând PIB-ului fiecărei țări, cheltuielilor pentru înarmare și pentru eliminarea efectelor emisiilor de gaze care provoacă efectul de seră.

Consiliul de Securitate al ONU va fuziona cu G8 și se va lărgi apoi la G11, din care vor face parte și India, Brazilia și Indonezia. Ulterior, el va fi compus numai din reprezentanții Uniunilor continentale.

Consiliul de Securitate va servi ca organ de control al guvernului planetar constituit în jurul funcției actualului secretar general. Acest guvern va consacra protecției omenirii mult mai multe resurse decât îi consacră la ora actuală toate guvernele din lume. El va dicta norme sociale, cum ar fi principiul celui mai bun regim social mondial, pe care le va impune treptat, la scară mondială, tuturor întreprinderilor, precum și mijloacele de impunere a acestui regim.

Instituțiile financiare internaționale, cum ar fi Organizația Mondială a Comerțului și Organizația Internațională a Muncii, vor fi plasate direct sub tutela sa, pentru a nu mai fi supuse doar instrucțiunilor țărilor celor mai bogate. Acest guvern planetar va dispune de mijloacele militare necesare pentru a lupta împotriva mafiilor, a traficului de droguri, a exploatării sexuale, a sclaviei, a dereglărilor climei, a deversării deșeurilor și atacurilor (accidentale, teroriste sau militare) cu nanoroboți sau cu agenți patogeni autodirijați, ce ar putea distruge biomasa: o *gelatină albastră* (armă nanotehnologică absolută) aflată doar în mâinile guvernului planetar și destinată combaterii *gelatinei cenușii* (*gray goo*). O forță planetară de asistență și de securitate, dotată cu cele mai bune echipamente, despre care a fost vorba mai sus, va proteja

mediul înconjurător și va lupta împotriva piraților.

Treptat, pentru a veni în sprijinul acestui guvern mondial, vor fi instituite noi instanțe de control și de reglementare, plecându-se de la instanțele guvernamentale ale hiperimperiului și de la cele ale întreprinderilor relaționale: un Tribunal Penal Planetar va asigura compatibilitatea jurisprudențelor elaborate la nivelul fiecărui continent și-i va judeca pe principalii pirați; o Agenție Mondială a Apei va reglementa felul în care aceasta va fi disponibilă; o instanță universală a piețelor va controla monopolurile și respectarea dreptului la muncă. O altă instanță va controla calitatea produselor pentru consum, mai ales a celor alimentare. Alta va controla principalele companii de asigurări, celelalte organe ale guvernării și întreprinderile foarte mari, esențiale vieții; această instanță va deține mijloacele de luptă împotriva economiei-pirat și de apărare a proprietății intelectuale și materiale.

O Bancă Centrală va asigura stabilitatea principalelor monede, iar apoi va institui o monedă unică; ea va exclude din comunitatea financiară internațională orice instituție care va permite spălarea banilor proveniți din traficul de droguri. O Bancă de Dezvoltare Planetară va finanța marile infrastructuri ale orașelor și ale țărilor care vor respecta Constituția Planetară; ea va susține țările care își vor converti economia depinzând de producția de droguri sau de crima organizată și le va ajuta în lupta lor împotriva piraților. O instituție specifică va acorda asistență pentru structurarea întreprinderilor relaționale și pentru a verifica dacă ele nu sunt cumva paravanul unor instituții-pirat sau teroriste. O altă instituție planetară va acorda asistență specifică pentru dezvoltarea microfinanțări.

Firește, sediile acestor instituții nu vor fi instalate în același loc, chiar dacă, așa cum s-a specificat mai sus, Ierusalimul ar putea regrupa câteva dintre ele. De fapt, existența lor va putea fi la fel de nomadă ca și hiperimperiul, căruia vor avea misiunea să-i echilibreze structura.

Locul pieței în hiperdemocrație

Astfel, piața și democrația își vor regăsi, încet-încet, echilibrul planetar. Pe de o parte, instituțiile hiperdemocrației vor permite pieței să funcționeze într-un mod eficient și să evite întrebuințarea capacităților de producție sub parametrii normali inițiind la nivel mondial mari lucrări de infrastructură urbană, energetică și de tehnologie informatică. Pe de altă parte, reglementată și mondializată, piața nu va mai căuta să pătrundă în sanctuarul democrației. Ea va descoperi chiar că este profitabil să dezvolte unele instrumente în slujba democrației, să creeze infrastructuri urbane, produse împotriva obezității sau destinate celor săraci. Așadar noile tehnologii vor face posibilă o nouă abundență a apei și energiei într-un mediu protejat și într-o climă care-și va regăsi echilibrul; arhitecții și urbaniștii vor inventa orașe în funcție de necesitățile omului; artiștii îi vor face pe oameni conștienți de faptul că frumusețea lumii merită să fie protejată și dezvoltată.

Sistemul bancar va fi dominat de microcredit; întreprinderile relaționale economice (adică având profitul ca finalitate și relația ca produs) vor furniza servicii personale (de sănătate, educație și petrecerea timpului liber), servicii la domiciliu (supravegherea copiilor mici, asistență pentru persoanele aflate în dificultate). Piețele

vor reorienta progresul tehnic spre industriile sănătății, dar mai cu seamă spre industria alimentară, spre educație și mediu. Ele vor valoriza mai mult timpul trăit decât timpul stocat și serviciile mai mult decât produsele industriale. Vor impune gratuitatea timpului stocat și plata spectacolului în direct. Vizionarea de filme va fi gratuită, însă cinefilii vor plăti pentru a-i vedea pe aceiași actori jucând pe scena unui teatru. Fișierele muzicale vor fi gratuite, dar melomanii vor plăti pentru a asista la concerte; cărțile și ziarele vor fi gratuite, dar cititorii îi vor plăti pe editori pentru a asista la conferințe și la dezbateri cu autorii. Gratuitatea se va extinde în toate domeniile esențiale ale vieții.

Economia relațională și economia de piață vor fi interesate fiecare și de succesul celeilalte; economia relațională va avea interes ca piața să fie cât mai eficientă posibil și, reciproc, eficacitatea pieței va depinde în mod decisiv de climatul social creat de economia relațională. În sfârșit, marile întreprinderi ale pieței vor fi evaluate chiar de către acționarii lor, pe baza capacității acestora de a servi interesul general și de a promova activități relaționale.

Rezultatul colectiv al hiperdemocrației: bunul comun, ce are în centru inteligența universală

Hiperdemocrația va dezvolta un *bun comun*, care va crea *inteligența colectivă*.

Bunul comun al umanității, finalitatea colectivă a hiperdemocrației, nu va fi nici grandoarea, nici bogăția, nici chiar fericirea, ci protecția ansamblului elementelor care fac viața posibilă și demnă: clima, aerul, apa, libertatea, democrația, cultura, limbile, cunoștințele etc. Acest bun

comun va fi ca o bibliotecă funcțională, ca un parc natural care trebuie predat după ce l-ai cultivat și îmbogățit fără să-l fi modificat în chip ireversibil. Felul în care Namibia întreține fauna de pe teritoriul ei, cum Franța își întreține pădurile sau cum își protejează cultura anumite popoare oferă o idee despre ceea ce ar putea fi o concepție avansată despre bunul comun. Acesta n-ar putea fi nici o miză a pieței, nici proprietatea statelor, nici un bun multilateral: ar trebui să fie un bun supranațional.

Esența dimensiunii intelectuale a bunului comun va fi constituită dintr-o *inteligență universală* proprie speciei umane, diferită de suma inteligențelor oamenilor.

Inteligența colectivă a unui grup nu este suma cunoștințelor membrilor săi, nici chiar suma aptitudinilor acestora de a gândi; este o inteligență proprie, care gândește altfel decât fiecare membru al grupului în parte. Astfel, o rețea neuronală formată din celule devine o mașină de învățat, o rețea telefonică îndeplinește alte funcții decât fiecare dispozitiv central în parte; ceea ce face un calculator e diferit de ceea ce realizează fiecare microprocesor în parte; un oraș este o ființă diferită de fiecare dintre locuitorii săi; o orchestră este altceva decât o simplă însumare de instrumentiști; un spectacol este altceva decât prestația fiecăruia dintre actorii săi; rezultatele unei cercetări colective valorează mai mult decât aportul fiecăruia dintre cercetătorii implicați. Orice inteligență colectivă este rezultatul unor punți, al unor legături între inteligențele individuale, necesare pentru a crea ceva nou.

În același fel, omenirea creează o inteligență colectivă, universală, distinctă de suma inteligențelor particulare ale ființelor care o compun

și distinctă de inteligențele colective ale grupurilor sau ale națiunilor.

Finalitatea acestei inteligențe universale nu va fi de ordin utilitar. Ea nu va putea fi cunoscută și va fi gratuită. Se va putea exprima în diferite opere: nenumărate rețele cooperative planetare vor permite constituirea unor corpusuri de cunoștințe și opere de artă universale, ce transcend cunoștințele și operele tuturor celor care au contribuit la ele. De fapt, în stare embrionară, această inteligență universală există dintotdeauna, este aceea care a permis omenirii să supraviețuiască adaptându-se. Odată cu noile tehnologii, ea se dezvoltă din ce în ce mai repede, creează un raport cu totul nou față de proprietatea intelectuală, care nu va mai putea fi absolută și va trebui împărțită cu ansamblul umanității, fiind necesară creativității fiecăruia.

De exemplu, dezvoltările programelor de calculator gratuite vor constitui o operă a inteligenței universale. De asemenea, în timp ce enciclopedia *Wikipedia* nu este, pentru moment, decât un agregat al inteligențelor autorilor săi, vom vedea – și deja acest fenomen are loc – cum apare, prin contribuția activă a tuturor, un rezultat colectiv diferit de ceea ce fiecare dintre noi a vrut să includă în el.

Astfel, Istoria va determina mereu integrarea crescândă a inteligențelor colective într-o inteligență universală; de asemenea, ea va fi înzestrată cu o memorie colectivă care va acumula și conserva cunoștințele. Prin natura sa, ea va dura cel puțin la fel de mult ca omenirea.

Inteligența universală va putea chiar să conceapă, într-o bună zi, mașini care vor funcționa în slujba ei, apărând bunul comun în sine, pentru ceea ce reprezintă el.

Apoi, inteligența universală va favoriza apariția unei inteligențe a speciei, o *hiperinteligență*, care va acționa în propriul interes și va putea diferi de interesul inteligenței universale a unei generații de ființe umane. În sfârșit, în ultimul grad al evoluției, va putea să apară – e posibil să fi apărut deja – o *hiperinteligență a materiei vii*, pentru care omenirea nu este decât un infim element component. Această hiperinteligență a tot ceea ce este viu nu va mai acționa atunci doar în funcție de interesul speciei umane.

Istoria extraordinară a lui *Homo sapiens sapiens* va ajunge atunci la capătul ei, nu în sensul nimicirii, ca în cursul primelor două valuri ale viitorului, ci pur și simplu în sensul că specia va fi depășită.

Rezultatul individual al hiperdemocrației: bunurile esențiale, printre care timpul plăcut

Hiperdemocrația nu va realiza numai obiective colective. Ea va permite fiecărui om să-și realizeze obiective personale, inaccesibile pe calea exclusivă a pieței: să aibă acces la unele bunuri esențiale, în mod deosebit la *timpul plăcut*.

Numesc aici *bunuri esențiale* cele la care orice ființă umană are dreptul pentru a duce o viață demnă, pentru a participa la binele comun. Printre aceste bunuri esențiale se numără: accesul la cunoaștere, la locuință, la hrană, la îngrijiri, la muncă, la apă, la aer, la securitate, la libertate, la echitate, la demnitate, la rețele, la copilărie, la respect, dreptul de a părăsi un loc sau de a rămâne acolo, dreptul la compasiune, la singurătate, dreptul de a trăi pasiuni simultane

sau sincerități paralele, dreptul de a fi asistat în ultimele zile ale existenței.

Aceasta va duce la suprimarea tuturor pedepselor infamante, violente și a oricărei privări de libertate.

Principalul bun esențial va fi așadar accesul *la timpul plăcut*, unul în care fiecare va trăi nu spectacolul vieții altora, ci propria-i realitate. Oricine va avea posibilitatea să-și aleagă modelul de reușită, să-și dezvolte talentele, inclusiv pe cele pe care nu și le cunoaște încă. „A te bucura de niște clipe plăcute" va însemna să trăiești liber, vreme îndelungată și rămânând mereu tânăr, și nu obsedat de ideea de a te grăbi „să profiți", ca în Ordinea economică.

Aceste două proiecte (individual și colectiv) de hiperdemocrație se vor alimenta reciproc: inteligența universală a omenirii va crește odată cu timpul plăcut de care va dispune fiecare și, reciproc, inteligența universală va crea condițiile timpului plăcut pentru fiecare. Nu va putea exista hiperdemocrație decât între persoane care vor avea în egală măsură acces la bunurile esențiale.

Bunul comun al omenirii va fi la un nivel cu atât mai ridicat cu cât numărul de ființe umane care vor avea acces la bunurile esențiale va fi mai mare; așa cum un centru de cercetări are tot interesul ca angajații săi să găsească ceea ce caută, așa cum vorbitorii unei limbi au tot interesul ca persoanele cărora li se adresează să fie cât mai numeroase, așa cum o familie are tot interesul să-i vadă pe membrii săi cât mai fericiți, fiecare ființă umană va avea interesul ca toți ceilalți să fie în deplina posesie a demnității și libertății lor, deci să fie sănătoși și bine formați. Omenirea va avea tot interesul ca fiecare ființă umană să fie fericită că trăiește;

altruismul va deveni interesul fiecăruia. A fi transuman va deveni ceva rațional.

Deturnarea hiperdemocrației

Decenii la rând, hiperimperiul va încerca să împiedice nașterea hiperdemocrației. Unii stăpâni ai pieței, hipernomazi în cea mai mare parte, vor căuta să-i compromită valorile, să nu lase instituțiile sale să apară și să-i anihileze actorii. Îi vor numi trădători pe hipernomazii transumani. Vor face tot posibilul să-i sperie, să-i corupă și să-i determine să-și schimbe opiniile. Apoi, simțind forța valului, vor încerca să comercializeze, în întreprinderi specializate, „obiecte nomade relaționale": roboți de companie, fraternități virtuale, jocuri tridimensionale simulând altruismul, comerț fals-echitabil. Vor vinde ceea ce ei numesc „timp plăcut": timp al vacanțelor sau timp oferit de produse nomade care se pot multiplica. Vor lansa pe piață produse de autosupraveghere despre care consideră că măsoară capacitatea relațională. Vor inventa și proteze relaționale, apoi clone, „frați artificiali" ce vor permite oricui să dispună de propriile rezerve de organe: o clonă va fi „fericită" atunci când va ajuta un clonat să supraviețuiască.

Pe de altă parte, unii lideri de mișcări religioase (teologi, guru) vor încerca – și deja fac acest lucru – să recupereze conceptele hiperdemocrației. Își vor întemeia fondul de comerț pe caritate, pe stăpânirea timpului și a simțurilor, pe gratuitate, fraternitate, inteligență universală, timp plăcut și bun comun.

Unii savanți vor explica – unii o fac de pe acum – că incapacitatea de a găsi un sens timpului și de a te arăta altruist este o boală

pe care niște medicamente sau niște manipulări genetice inventate de ei o vor putea vindeca.

În sfârșit, unii oameni politici vor încerca să instaureze o dictatură mai mult sau mai puțin planetară destinată creării unui „om nou", demn să trăiască în hiperdemocrație. Ei vor susține că, într-o zi, vor putea fi concepute niște ființe destul de stăpâne pe ele însele pentru a fi lipsite de dorința de a acumula, de a risipi și de a cunoaște invidia, fericite doar atunci când îi văd pe alții fericiți, programate pentru a le plăcea să fie ceea ce sunt, debarasate de orice dorință și de orice egoism. Firește, asasinându-i pe toți cei care, din rațiuni de clasă, de religie sau de orice altceva, nu se vor dovedi demni de această nouă elită.

* * *

Vreau să cred că, într-o bună zi, cu mult înainte de sfârșitul secolului XXI și în ciuda atâtor obstacole, prăpăstii amețitoare și simulacre, hiperimperiul va căpăta destulă amploare pentru a-i face pe oameni să perceapă unitatea lumii fără ca el să fi ajuns la distrugerea identității umane. Mai vreau să sper că hiperviolența va amenința destul de serios omenirea pentru a o face conștientă de necesitatea de a-și schimba radical atitudinea față de ea însăși. Sunt convins în contiunare că transumanii vor fi atunci destul de numeroși și de organizați pentru a limita pierderile provocate de primul val al viitorului și pentru a-l neutraliza complet pe cel de-al doilea.

Mai vreau să cred că dictaturile ce caricaturizează hiperdemocrația vor dura mai puțin decât cele care au caricaturizat socialismul. Mai vreau să cred că religiile vor găsi o modalitate de a se tolera și de a se îmbogăți reciproc.

În sfârșit, vreau să cred că oroarea față de viitorul prezis în această carte va contribui la dorința de a-l face imposibil.

Dacă va fi așa, dincolo de imense dezordini, se va contura promisiunea unui Pământ ospitalier pentru toți călătorii prin viață.

Până atunci se vor întâmpla multe, mai rele sau mai bune decât cele imaginate aici. Frumusețea va reuși să găzduiască și să protejeze ultimele scântei de umanitate. Se vor scrie și cizela capodopere; oamenii vor descoperi noi concepte; se vor compune cântece. Și, mai ales, oamenii vor iubi. Și or să mai iubească.

7. Dar România?*

Incursiunea în Istorie pe care am efectuat-o la începutul acestei cărți ne arată că România n-a reușit niciodată să devină o putere dominantă în Europa, însăși „inima" Ordinii economice, din cel puțin trei motive.

Pe de o parte, România a privilegiat întotdeauna agricultura, industriile alimentare, renta funciară și interesele birocratice legate de acestea, în detrimentul industriei, al profitului, al mobilității, al inovației și al tehnologiilor dezvoltării. Ulterior, România a trăit mereu în nostalgia unui trecut preamărit, în respectarea castelor sale birocratice, reconstituindu-le la nesfârșit.

Pe de altă parte, România a neglijat mereu să-și creeze o forță navală, o marină militară și comercială suficient de puternică. Nu a știut să dea prioritate dezvoltării unui port, deși bazinul agricol și industrial adiacent ar fi putut s-o facă să devină „inima" Mării Negre. Țară agricolă, România nu s-a pregătit îndeajuns pentru întoarcerea la nomadism.

În sfârșit, ea nu a reușit să formeze, să suscite și nici să primească o clasă creativă suficient de numeroasă: nu a pregătit niciodată destui marinari, ingineri, cercetători, întreprinzători, comercianți și industriași; nu a atras

---

* Capitolul despre România a fost scris în 2007, la un an după apariția ediției în limba franceză (n.ed.).

niciodată destui savanți, bancheri și creatori de întreprinderi, ci doar teoreticieni și artiști plătiți de putere, precum și administratori însărcinați să sintetizeze și să administreze, dar niciodată să-și asume riscuri.

Recentele performanțe economice ale României sunt totuși promițătoare: dacă regimul Ceaușescu a lăsat în 1989 o țară în paragină, cu o bază industrială în cea mai mare parte învechită, după o încetinire a dezvoltării economice în anii 2000-2001, România a cunoscut ulterior o creștere de mai mult de 4% pe an, susținută de agricultură, de construcții și de consumul intern, favorizând și nașterea unei mici clase mijlocii. În 2006, România a înregistrat cea mai importantă creștere a deceniului, cu un indice de 6,4%. Un asemenea dinamism a permis țării să-și reevalueze moneda și să se integreze în Uniunea Europeană la 1 ianuarie 2007. Nivelul de trai din România ar putea atinge 50% din media țărilor Uniunii Europene în 2013, față de numai 37% în cursul acestui an, putând recupera, în doar șapte ani, o întârziere mai importantă decât cea refăcută de Portugalia în 22 de ani. PIB-ul pe cap de locuitor este, la ora actuală, de 4 500 de euro.

Numai că, pentru a concretiza acest obiectiv, România va trebui să-și intensifice eforturile în privința luptei împotriva corupției, împotriva inerțiilor din administrație și a inegalităților. Astăzi, un sfert din cei 22,3 milioane de români trăiesc sub pragul sărăciei.

Rezumând, putem spune că România nu a devenit niciodată o „inimă" pentru că nu a știut, în nici un moment al existenței sale, să subscrie la legile istoriei viitorului.

Viitorul României va depinde de acum înainte de felul în care va ști să se adapteze acestor

legi, de modul în care se va pricepe să urmeze regulile succesului: să-și creeze un ambient relațional, să suscite dorința unui destin comun, să favorizeze libertatea creației, să se doteze cu un mare port și cu o mare piață financiară, să formeze în mod echitabil cetățeni pentru noile orizonturi științifice, să stăpânească tehnologiile viitorului, să elaboreze o geopolitică și să pună bazele alianțelor necesare. Fără îndoială, România este pe cale să realizeze mai bine decât alții aceste condiții, grație formidabilei sale vitalități, capacității de a atrage industriași, specialiști în finanțe, artiști și oameni de afaceri, grație potențialului calității vieții din această minunată țară, care poate deveni prima piață economică și o importantă forță politică în bazinul Mării Negre.

Mulțumiri

Lui Jérémie și Bethsabée Attali, Jeanne Auzenet, Frédéric Boulet, Vincent Champain, Daniel Cohen, Claude Durand, Pascal Heisserer, Pierre Joo, Jean Karoubi, Olivier Lepick, Jean-Pierre Philippe, Pascal Picq și Thomas Valode, care au binevoit, alături de mulți alții, să dezbată împreună cu mine anumite subiecte prezentate în carte sau să recitească în întregime sau parțial acest manuscris și să-mi împărtășească observațiile lor. Le mulțumesc pentru ajutor. Îi mulțumesc, de asemenea, lui Rachida Azouz, Murielle Clairet și Ghislaine Olive pentru că au știut să descifreze versiunile succesive ale acestui manuscris. Îi mulțumesc Hélènei Guillaume pentru infinita sa răbdare în revizuirea eseurilor din această carte. De asemenea, le mulțumesc celor care mi-au audiat conferințele despre aceste subiecte și care mi-au dat posibilitatea ca, prin întrebările lor, să-mi clarific ideile.

În sfârșit, le mulțumesc tuturor cititorilor acestei cărți care vor dori să-mi transmită în scris comentariile lor la adresa j@attali.com.

Cuprins

În colecția *eseuri & confesiuni*

au apărut:

Alina Mungiu-Pippidi – *De ce nu iau românii premiul Nobel*

Thomas Piketty – *Economia inegalităților*

Ruxandra Cesereanu – *Panopticum. Eseu despre tortură în secolul XX*

Radu Pavel Gheo – *Românii e deștepți. Clișee mioritice*

Sei Shōnagon – *Cartea pernei. Confesiunile unei doamne de onoare de la curtea imperială japoneză*

Octavian Paler – *Autoportret într-o oglindă spartă*

Umberto Eco – *Confesiunile unui tânăr romancier*

Paul Valéry – *Criza spiritului și alte eseuri*

Margo Rejmer – *București. Praf și sânge*

Jacques Attali – *Scurtă istorie a viitorului*

www.polirom.ro

Coperta: Carmen Parii
Tehnoredactor: Radu Căpraru

Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. BOX 266
700506, Iași, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1,
et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53
Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office.bucuresti@polirom.ro

Tiparul executat la S.C. LUMINA TIPO s.r.l.
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, București
Tel./Fax: 211.32.60, 212.29.27, E-mail:office@luminatipo.com

eseuri & confesiuni

POLIROM

Apariţia unor noi puteri şi dispariţia altora, explozia demografică, migraţiile, terorismul sau modificările climatice vor schimba lumea contemporană. În acest eseu despre evoluţia lumii în următoarea jumătate de secol, Jacques Attali ne pune în faţa unei alternative radicale. Omenirea va avea de ales între dispariţia totală, determinată fie de evoluţia unui hiperimperiu construit după legile pieţei, fie de un conflict ce ar întrerupe violent globalizarea, şi hiperdemocraţie: acceptarea şi controlarea mondializării, într-o societate care va oferi tuturor accesul la noile tehnologii, la un mediu mai bine protejat şi la libertatea individuală.

O istorie foarte îndelungată • Scurtă istorie a capitalismului • Sfârşitul imperiului american • Primul val al viitorului: hiperimperiul • Al doilea val al viitorului: hiperconflictul • Al treilea val al viitorului: hiperdemocraţia • Dar România?

EDITURA POLIROM

ISBN 978-973-46-6167-1

9 789734 661671

www.polirom.ro

Carte publicată şi în ediţie digitală

Pe copertă: © almoond/Depositphotos.com